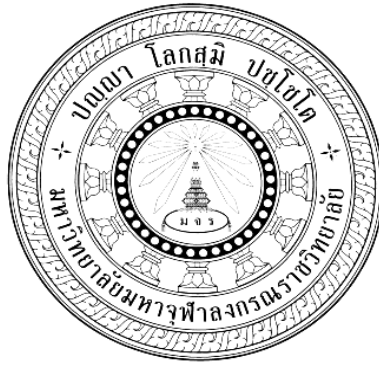

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ :
เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

A study of History and Buddhist Art in the Ancient Communities :
Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Truang and Muang Bang Phan,
Kamphaeng Phet province

โดย

พระราชวชิรเมธี, ดร.

พระเมธีวชิรภูษิต

พระครูโกศลวชิรกิจ

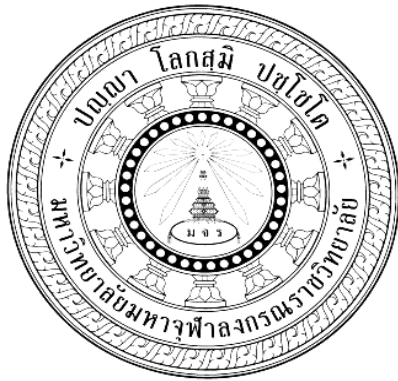
นายธีระวัฒน์ แสนคำ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์

พ.ศ. ๒๕๕๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610759141

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ :
เมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

A study of History and Buddhist Art in the Ancient Communities :
Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Truang and Muang Bang Phan,
Kamphaeng Phet province

โดย

พระราชวรเมธี, ดร.

พระเมธีวชิรฤชิต

พระครูโกศลวชิรกิจ

นายธีระวัฒน์ แสนคำ

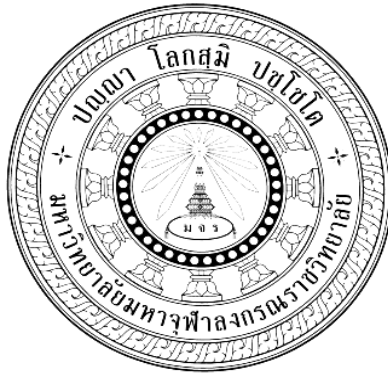
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์

พ.ศ. ๒๕๕๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610759141

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

A study of History and Buddhist Art in the Ancient Communities :
Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Truang and Muang Bang Phan,
Kamphaeng Phet province

by

Phra Rajavachirametee, Dr.

Phra Medhiwachiraphusit

Phrakru Koson Wachirakit

Mr. Teerawatt Sankom

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nakhonsawan Buddhist College
B.E. 2559

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University
MCU RS 610759141

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ : เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร
ผู้วิจัย:	พระราชวรเมธี, ดร., พระเมธีวชิรภูษิต, พระครูโกศลวชิรกิจ, นายธีระวัฒน์ แสนคำ
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์
ปีงบประมาณ:	๒๕๕๙
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ : เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร มีวัตถุประสงค์ (๑) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน, (๒) เพื่อศึกษา แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมือง บางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และ (๓) เพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์ และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานมี พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ร่วมสมัยกัน มีความรุ่งเรืองสูงสุดในสมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙- ๒๐) จึงทำให้ลักษณะพุทธศิลป์ส่วนใหญ่ในชุมชนโบราณเป็นศิลปะสุโขทัย โดยในชุมชนโบราณเมือง นครชุมพบโบราณสถานสำคัญ ๙ แห่ง ชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์พบโบราณสถานสำคัญ ๓ แห่ง และชุมชนโบราณเมืองบางพานพบโบราณสถานสำคัญ ๑ แห่ง โบราณสถานส่วนใหญ่ที่พบเป็นเจดีย์ ประฐาน ฐานวิหาร ฐานมณฑปและฐานเจดีย์ราย

โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานส่วนหนึ่ง ต้องเผชิญกับสภาพปัญหาการรुकล้ำ ทำลายและละเลยการอนุรักษ์ ทำให้อยู่ในสภาพชำรุด ทรุดโทรม รกร้าง เสื่อมโทรมและเสี่ยงต่อการพังทลาย จากการศึกษาพบว่าแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน ควรเป็นการร่วมมือ กันของทุกภาคส่วนโดยเฉพาะการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และ พัฒนาในระดับนโยบาย แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยประชาชน และแนวทาง การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ผลการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ทำให้เกิดกระบวนการทำงานเพื่อสร้าง เครือข่ายเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการประสานงานผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ขั้นตอนการประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ขั้นตอนการคัดเลือกคณะทำงานเครือข่าย ขั้นตอนกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่าย คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมือง ไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งประกอบไปด้วยตัวแทนจากทุกภาคส่วนได้ร่วมกัน

Research Title: A study of History and Buddhist Art in the Ancient Communities : Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Truang and Muang Bang Phan, Kamphaeng Phet province

Researchers: Phra Rajavachirametee, Dr., Phra Medhiwachiraphusit, Phrakru Koson Wachirakit, Mr. Teerawatt Sankom

Depatment: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Nakhonsawan Buddhist College

Fiscal Year: 2559/2016

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The research of “A Study of History and Buddhist Art in the Ancient Communities: Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan Kamphaeng Phet Province” had objectives : (1) to study on history and Buddhist art in the ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, (2) to study guidelines of conservation and development ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, by participation from the local community, and (3) to establish the network for conservation and development of ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan.

The result of the study, was found that ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, had historical development in the same period and became the most prospered in the period of Sukothai (13-14th century) with the result that more Buddhist art in the ancient communities also were Sukothai art. There were 9 ancient remains in Nakorn Chum, 3 in Trai-Trueng, and 1 in Bang Phan, mostly of ancient remains were main Stupa, base of Vihara, base of Mandapa, and base of subsidiary stupa.

In addition, some parts of ancient remains, in ancient communities, Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, are endangering from many problems such as encroachment, destruction and lack of conservation. The study found that guidelines of conservation and development ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan should be cooperation from all sectors, especially from the local communities, by

assign the policy of conservation and development together between people, local governors, and other associated institutions.

Eventually, the results of the established network for conservation and development of ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, Kamphaeng Phet province, contributed to the process of the network establish working. Starting from coordinate implicated persons, assemble with implicated persons, choose the committee of network, set the role and duty of the network committee. The committee of conservation and development network, which agents from all of sectors, assigned the direction of the progress together by used the thought of “3E-Model” to applied for the conservation and development, for the earnestly conservation and sustainable development, for ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, Kamphaeng Phet province.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปสำคัญในจังหวัดกำแพงเพชร สำเร็จได้ด้วยการสนับสนุนจากหน่วยงานและบุคคลหลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยขอเวยนามท่านผู้มีอุปการคุณเหล่านั้นไว้ในที่นี้ ดังนี้

๑. รองศาสตราจารย์ ดร.ปจจริย ผลประเสริฐ รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร ที่ปรึกษาโครงการ ที่เป็นผู้ให้คำปรึกษางานวิจัยนี้จนสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

๒. หน่วยวิทยบริการวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัดกำแพงเพชร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยพระราชวรเมธี, ดร. ผู้อำนวยการ ได้อำนวยความสะดวกในด้านอุปกรณ์สำนักงานที่ใช้ในการวิจัยเป็นอย่างดี เช่น เครื่องคอมพิวเตอร์ เครื่องถ่ายเอกสาร พร้อมกับสถานที่เพื่อให้ผู้วิจัยได้ใช้เป็นสถานที่ทำวิจัยในหน่วยงานด้วย

๓. เจ้าคณะพระสังฆาธิการ เจ้าอาวาสวัด พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ประชาชน และเจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ที่อนุเคราะห์ข้อมูลในการทำวิจัย จนทำให้เนื้อหาออกมาอย่างสมบูรณ์

๔. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ คณาจารย์และเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกท่าน ที่ได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อแก้ไขปรับปรุงงานวิจัยนี้ได้สำเร็จลงอย่างสมบูรณ์

๕. ทีมงานผู้ช่วยนักวิจัยภาคสนามที่ทำหน้าที่ในการช่วยสัมภาษณ์ จัดกิจกรรมและปฏิบัติงานในภาคสนาม ด้วยความเต็มใจและสนุกสนานมีความสุขกับการทำงาน จนทำให้ได้ข้อมูลชั้นต้นสำหรับการทำวิจัยจนเสร็จสมบูรณ์

จึงขอขอบพระคุณทุกท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

พระราชวรเมธี, ดร. และคณะ

๑๐ กันยายน ๒๕๖๐

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญแผนผัง.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฏ

บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๕
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย.....	๕
๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๖
๑.๕ กรอบแนวความคิดของงานวิจัย.....	๗
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๗
๑.๗ ประโยชน์ที่จะได้รับการจากการวิจัย.....	๑๒

บทที่ ๒ ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม	
เมืองไตรตรึงษ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร.....	๑๓
๒.๑ พัฒนาการประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณเมืองนครชุม.....	๑๓
๒.๑.๑ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนโบราณเมืองนครชุม.....	๑๔
๒.๑.๒ เมืองนครชุมยุคสร้างบ้านแปลงเมือง.....	๑๕
๒.๑.๓ เมืองนครชุมยุคเจริญรุ่งเรือง.....	๑๖
๒.๑.๔ เมืองนครชุมยุคเสื่อม.....	๒๐
๒.๒ ลักษณะพุทธศิลป์ที่ปรากฏตามโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม.....	๒๒
๒.๒.๑ วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง.....	๒๒
๒.๒.๒ วัดสว่างอารมณ์.....	๒๓
๒.๒.๓ วัดเจติยทอ.....	๒๔
๒.๒.๔ วัดหนองลังกา.....	๒๖
๒.๒.๕ วัดหนองพิกุล.....	๒๗
๒.๒.๖ วัดเจติยกลางทุ่ง.....	๒๙
๒.๒.๗ วัดขุ่มกอ.....	๓๑
๒.๒.๘ วัดหนองยายช่วย.....	๓๒

๒.๒.๙ วัดหม่องกาเล.....	๓๓
๒.๓ พัฒนาการประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์.....	๓๕
๒.๓.๑ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์.....	๓๕
๒.๓.๒ เมืองไตรตรังษ์ยุคสร้างบ้านแปลงเมือง.....	๓๖
๒.๓.๓ เมืองไตรตรังษ์ยุคเจริญรุ่งเรือง.....	๓๗
๒.๓.๔ เมืองไตรตรังษ์ยุคเสื่อม.....	๓๘
๒.๔ ลักษณะพุทธศิลป์ที่ปรากฏตามโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์.....	๓๙
๒.๔.๑ วัดเจดีย์เจ็ดยอด.....	๔๐
๒.๔.๒ วัดวังพระธาตุ.....	๔๑
๒.๔.๓ วัดพระปรางค์.....	๔๒
๒.๕ พัฒนาการประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณเมืองบางพาน.....	๔๓
๒.๕.๑ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนโบราณเมืองบางพาน.....	๔๓
๒.๕.๒ เมืองบางพานยุคสร้างบ้านแปลงเมือง.....	๔๔
๒.๕.๓ เมืองบางพานยุคเจริญรุ่งเรือง.....	๔๗
๒.๕.๔ เมืองบางพานยุคเสื่อม.....	๔๙
๒.๖ ลักษณะพุทธศิลป์ที่ปรากฏตามโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองบางพาน.....	๕๐
๒.๖.๑ วัดเขานางทอง.....	๕๐

บทที่ ๓ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม

เมืองไตรตรังษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	๕๓
๓.๑ สภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถาน ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังษ์และเมืองบางพาน.....	๕๓
๓.๑.๑ สภาพปัญหาการการรुक้าและทำลายโบราณสถาน.....	๕๓
๓.๑.๒ สภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์โบราณสถาน.....	๖๑
๓.๒ แนวทางการการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังษ์และเมืองบางพาน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	๖๖
๓.๒.๑ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในระดับนโยบาย.....	๖๖
๓.๒.๒ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยประชาชน.....	๖๘
๓.๒.๓ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน โดยขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง.....	๖๙

บทที่ ๔ การสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณ

เมืองนครชุม เมืองไตรตรังษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร.....	๗๒
๔.๑ กระบวนการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมืองไตรตรังษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร.....	๗๒
๔.๑.๑ ขั้นตอนการประสานงานผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง.....	๗๒

๔.๑.๒ ขั้นตอนการประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง.....	๗๓
๔.๑.๓ ขั้นตอนการคัดเลือกคณะทำงานเครือข่ายชุมชน.....	๗๓
๔.๒ การจัดการและการบริหารงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร.....	๗๔
๔.๒.๑ คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร.....	๗๔
๔.๒.๒ การกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนา โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร.....	๗๕
๔.๓ แนวทางการทำงานของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานใน ชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร.....	๗๖
๔.๓.๑ การกำหนดนโยบายการทำงานของเครือข่าย.....	๗๖
๔.๓.๒ การกำหนดพันธกิจการทำงานของเครือข่าย.....	๗๘
๔.๓.๓ การกำหนดกิจกรรมของเครือข่าย.....	๗๘
๔.๓.๔ การประสานงานของเครือข่าย.....	๘๐
๔.๔ วิเคราะห์ศักยภาพเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร.....	๘๑
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ.....	๘๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๘๕
๕.๑.๑ ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร.....	๘๕
๕.๑.๒ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	๘๘
๕.๑.๓ การสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร.....	๙๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ.....	๙๔
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง.....	๙๕
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....	๙๖
บรรณานุกรม.....	๙๘
ภาคผนวก.....	๑๐๓

ภาคผนวก ก	บทความวิจัย.....	๑๐๔
ภาคผนวก ข	กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๑๒๒
ภาคผนวก ค	ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการ และผลที่ได้รับของโครงการ.....	๑๒๓
ภาคผนวก ง	ตัวอย่างแบบสัมภาษณ์.....	๑๒๕
ภาคผนวก จ	รูปภาพกิจกรรมดำเนินการวิจัย.....	๑๒๘
ภาคผนวก ฉ	ประวัติผู้วิจัย.....	๑๓๑
ภาคผนวก ช	แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๑๓๕

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๑.๑ แสดงวิธีการดำเนินการวิจัย.....	๙
๔.๑ รายชื่อคณะทำงานเครือข่ายเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร.....	๗๔
๔.๒ แผนการจัดกิจกรรมของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร.....	๗๙
๔.๓ แสดงผลการวิเคราะห์ศักยภาพเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร.....	๘๒

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่

หน้า

๑.๑	กรอบแนวความคิดของการวิจัย.....	๗
๓.๑	แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	๗๑

สารบัญภาพ

ภาพประกอบที่	หน้า
๒.๑ แผนผังเมืองโบราณนครชุม.....	๑๔
๒.๒ ข้อความที่ระบุชื่อเมืองนครชุมในจารึกนครชุม.....	๑๙
๒.๓ โบราณสถานวัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง.....	๒๓
๒.๔ พระพุทธรูปหลวงพ่อบุโณมค์ วัดสว่างอารมณ์.....	๒๔
๒.๕ โบราณสถานวัดเจติยทอง.....	๒๕
๒.๖ โบราณสถานวัดหนองลังกา.....	๒๗
๒.๗ โบราณสถานวัดหนองพิกุล.....	๒๙
๒.๘ โบราณสถานวัดเจติยกลางทุ่ง.....	๓๐
๒.๙ โบราณสถานวัดขุมก่อ.....	๓๑
๒.๑๐ โบราณสถานวัดหนองยายช่วย.....	๓๓
๒.๑๑ โบราณสถานวัดหม่องกาเล.....	๓๔
๒.๑๒ แผนผังเมืองโบราณไตรตรึงษ์จากภาพถ่ายดาวเทียม.....	๓๖
๒.๑๓ เศษภาชนะดินเผาอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ที่พบในเขตเมืองไตรตรึงษ์.....	๓๘
๒.๑๔ โบราณสถานวัดเจติยเจ็ดยอด.....	๔๐
๒.๑๕ โบราณสถานวัดวังพระธาตุ.....	๔๑
๒.๑๖ พระพุทธรูปหลวงพ่อเพชร วัดวังพระธาตุ.....	๔๒
๒.๑๕ โบราณสถานวัดพระปรารค์.....	๔๓
๒.๑๖ แผนผังเมืองโบราณบางพานจากภาพถ่ายดาวเทียม.....	๔๔
๒.๑๗ เชนางทอง เมื่อมองจากคูเมืองบางพาน.....	๔๖
๒.๑๘ สภาพแนวถนนพระร่วง (กำแพงเพชร-บางพาน) ในปัจจุบัน.....	๔๗
๒.๑๙ ฐานเจติยประธานในโบราณสถานวัดเชนางทอง.....	๕๑
๒.๒๐ ฐานมณฑปในโบราณสถานวัดเชนางทอง.....	๕๑
๓.๑ การสร้างที่อยู่อาศัยรูก้ำเขตโบราณสถานวัดหนองพิกุล.....	๕๔
๓.๒ สิ่งปลูกสร้างของชาวบ้านที่รูก้ำเข้ามาใกล้โบราณสถานวัดขุมก่อ.....	๕๕
๓.๓ ร่องรอยการเข้ามาฝังสุสานที่ขุมปิ่นใหญ่ด้านในป้อมทุ่งเศรษฐี.....	๕๕
๓.๔ สภาพคูน้ำรอบโบราณสถานวัดหนองยายช่วยถูกปรับเป็นที่ทำนา.....	๕๖
๓.๕ สภาพคูน้ำรอบโบราณสถานวัดหนองลังกาทิศตะวันออกถูกปรับเป็นที่นา.....	๕๖
๓.๖ สภาพปัญหาการเลี้ยงสัตว์รอบเขตโบราณสถานเมืองนครชุม.....	๕๗
๓.๗ ไร่มันสำปะหลังที่รูก้ำในแนวเขตโบราณสถานวัดพระปรารค์ ด้านทิศตะวันออก.....	๕๘

๓.๘ ไร่มันสำปะหลังที่รื้อกล้าในแนวเขตโบราณสถานวัดพระปรารักษ์	
ด้านทิศเหนือ.....	๕๘
๓.๙ ร่องรอยการขุดหาตัวตุนในเขตโบราณสถานวัดพระปรารักษ์.....	๕๙
๓.๑๐ ขยะที่เกิดจากเครื่องบวงสรวงเช่นไห้วที่โบราณสถานวัดเขานางทอง.....	๖๐
๓.๑๑ ร่องรอยไฟไหม้ป่าที่ลามขึ้นมาจนถึงเขตโบราณสถานวัดเขานางทอง.....	๖๐
๓.๑๒ โบราณสถานวัดหนองพิกุลถูกกละเลยจนอยู่ในสภาพรกร้าง.....	๖๑
๓.๑๓ ฐานพระเจดีย์บริวารโบราณสถานวัดเจดีย์กลางทุ่งถูกหญ้าขึ้นจนรกร้าง.....	๖๒
๓.๑๔ สภาพถนนที่เข้าไปยังโบราณสถานวัดหนองยายช่วย.....	๖๒
๓.๑๕ สภาพป้ายชื่อโบราณสถานวัดหม่องกาเลในปัจจุบัน.....	๖๓
๓.๑๖ สภาพโบราณสถานวัดเจดีย์เจ็ดยอดก่อนการปรับปรุงทัศน	
ในปี พ.ศ.๒๕๕๘.....	๖๔
๓.๑๗ สภาพถนนลูกรังที่เข้าสู่โบราณสถานเมืองไตรตรึงษ์	
หลังปรับปรุงทัศน พ.ศ.๒๕๕๘.....	๖๕
๓.๑๘ การเข้าไปยังโบราณสถานวัดเขานางทองต้องเดินขึ้นบันได	
ระยะกว่า ๕๐๐ เมตร.....	๖๕
๓.๑๙ ข้อความในป้ายข้อมูลโบราณสถานจุดต่างๆ บนเขานางทอง	
เลือนรางอย่างมาก.....	๖๖

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้มีพระราชเสาวนีย์พระราชทานแก่คณะบุคคลที่เข้าเฝ้าเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ ณ ศาลาดุสิดาลัย พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต เกี่ยวกับความสนพระทัยและทรงห่วงใยในการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ชาติไทย ว่า

“...คนไทยฝีมือหนึ่งในโลกเลยนะ หนึ่งในโลกจริงๆคือเด็กที่ข้าพเจ้าเอามาตอนอายุ ๑๒-๑๓ เดียวนี้ ๒๐ แกะสลักไม้ เหลือเกิน แล้วก็ทำมทอง ทำอะไรจริงๆตกใจไปเห็นแล้วตกใจ ฝรั่งถามนี่จบจากโรงเรียนศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปะของไทยหรือเปล่า เปล่านี้เป็นลูกชาวบ้านแท้ๆ จบ ป.๔ แล้วออกมาเป็นอย่างนี้ ความที่เขาซาบซึ้งเพราะเราจะพูดถึงความยิ่งใหญ่ของประเทศไทย ที่ประเทศไทยบรรพบุรุษของเราสละชีวิตมาเพื่อปกป้องผืนแผ่นดินมาด้วยเลือดเนื้อ ด้วยชีวิต แต่เสียดยตอนนี้นักเรียนเขาไม่เรียนประวัติศาสตร์แล้วนะ ฉันก็ไม่เข้าใจ เพราะตอนที่ฉันเรียนอยู่ที่สวีเดนแลนด์ ไม่มีประวัติศาสตร์อะไรเท่าไร แต่เราก็ต้องเรียนประวัติศาสตร์ของสวีเดน

แต่เมืองไทยนี้ บรรพบุรุษเลือดทาแผ่นดิน กว่าจะมาถึงที่ให้เราอยู่ นิ่งอยู่กันสบาย มีประเทศชาติ เรากลับไม่เรียนประวัติศาสตร์ ไม่รู้ว่าใครมาจากไหน เป็นความคิดที่แปลกประหลาด อย่างที่อเมริกาถามไปเขาก็สอนประวัติศาสตร์บ้านเมืองเขา ที่ไหนประเทศไหน เขาก็สอน แต่ประเทศไทยไม่มี ไม่ทราบว่าแผ่นดินนี้ รอดไปอยู่จนบัดนี้เพราะใคร หรือว่ายังงั้นกัน อันนี้น่าตกใจ ชาวต่างประเทศยังไม่ค่อยทราบว่า นักเรียนไทยไม่มีการสอนประวัติศาสตร์ชาติเลย...”

สืบเนื่องจากพระราชเสาวนีย์ดังกล่าว ทำให้คณะผู้วิจัยซึ่งประกอบไปด้วยตัวแทนอาจารย์ประจำหน่วยวิทยบริการวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ในเขตชุมชนโบราณซึ่งเป็นเมืองโบราณสำคัญ เช่น เมืองนครชุม และเมืองไตรตรังซ์ อำเภอมือทองกำแพงเพชร และเมืองบางพาน อำเภอพรานกระต่าย มีความต้องการที่จะนำองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองโบราณนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน มาใช้เป็นข้อมูลและทำกิจกรรมเสริมหลักสูตรการเรียนของสถานศึกษา ทั้งระดับหน่วยวิทยบริการฯ และสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อรับสนองพระราชเสาวนีย์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

เมืองนครชุม อยู่ในเขตตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร เป็นชุมชนโบราณที่มีความเจริญสูงสุดในลุ่มน้ำปิงเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐ ลักษณะตัวเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า รูปกำแพงเมือง สร้างคดเคี้ยวตามลำน้ำปิง กว้างประมาณ ๔๐๐ เมตร

ยาวประมาณ ๒,๙๐๐ เมตร มีคูเมือง ๒ ชั้น กำแพงเมืองเป็นคันดิน ๓ ชั้น กำแพงเมืองทางทิศตะวันออก ปากคลองสวนหมาก ผ่านไปทางทิศใต้ของสะพานกำแพงเพชรไปสิ้นสุดที่บ้านห้วยาง กำแพงเมืองทางด้านลำน้ำปิงถูกน้ำกัดเซาะพังทลายไปสิ้น

เมืองนครชุมมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท โดยพระองค์สถาปนาพระบรมธาตุและทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เมืองนครชุม ในจารึกนครชุมได้กล่าวถึงการเสด็จมายังเมืองนครชุมของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ เพื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุพร้อมด้วยหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากลังกาทวีปมาประดิษฐานไว้ในเมืองนครชุม ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระมหาธาตุและต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวงในปัจจุบัน

“...หากเอาพระศรีรัตนมหาธาตุอันนี้มาสถาปนาในเมืองนครชุมนี้ป็นั้น พระมหาธาตุอันนี้ใช้ธาตุอันสามัญ คือพระธาตุแท้จริงแลเอาลูกแต่ลังกาทวีปมาดวยเอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิอันพระพุทธเจ้าเราเสด็จอยู่ใต้ต้นและผจญพลขุนมาราธิราชได้ปราบแก้สัพพัตถญาณเป็นพระพุทธมาปลูกเบื้องหลังพระมหาธาตุนี้...”^๑

การเสด็จมาเมืองนครชุมของพระองค์ครั้งนี้หาได้เป็นการกระทำในด้านศาสนาแต่เพียงอย่างเดียวไม่ หากแต่เป็นการแสดงพระราชอำนาจของพระองค์เหนือบ้านเล็กเมืองน้อยในลุ่มน้ำปิงที่อยู่ใกล้เคียงกับเมืองนครชุมอันเป็นเมืองใหญ่ ในขณะเดียวกันก็ใช้เมืองนครชุมเป็นศูนย์กลางในการปกครองและควบคุมดูแลบ้านเล็กเมืองน้อย เช่น เมืองคณฑี เมืองไตรตรังษ์ เมืองเพนนคร เมืองเชียงทองและเมืองบางพานแทนเมืองสุโขทัยซึ่งเป็นราชธานี เพราะในส่วนหลังของจารึกนครชุมได้กล่าวคำสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระองค์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมและพระราชอำนาจที่มีเหนือเมืองต่าง ๆ^๒

การเสด็จมาสถาปนาพระบรมธาตุและทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เมืองนครชุมของพระมหาธรรมราชาลิไทและข้อความที่เกี่ยวข้องที่ปรากฏในจารึกนครชุม ยังทำให้เกิดที่เป็นตำนานแห่งประเพณี “นบพระเล่นเพลง” สืบต่อมาจนปัจจุบัน ทั้งหลักฐานและข้อสันนิษฐานข้างต้นล้วนแต่แสดงให้เห็นว่า เมืองนครชุมเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในลุ่มน้ำปิง และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองยังมีความสำคัญต่อการศึกษาศาสตร์สุโขทัยและประวัติศาสตร์ชาติไทยอีกด้วย

ปัจจุบันแม้ว่าชุมชนโบราณเมืองนครชุมจะผ่านการถูกทิ้งร้างมานานกว่า ๔๐๐ ปี ก่อนที่จะมีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ก็ยังปรากฏแนวกำแพงเมือง และแหล่งโบราณคดีที่สำคัญซึ่งประกอบไปด้วยวัดซุ่มกอ วัดเจดีย์กลางทุ่ง วัดหนองพิกุล วัดหนองลังกา วัดหนองยายช่วย วัดหม่องกาเล วัดเจดีย์ทอง พระบรมธาตุเจดีย์ และป้อมทุ่งเศรษฐี^๓

^๑ กรมศิลปากร, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๕๙-๖๐.

^๒ ชีระวัฒน์ แสนคำ, เมืองโบราณนครชุมและพิพิธภัณฑสถานบ้าน วัดพระบรมธาตุ, (กำแพงเพชร: เจริญการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๙.

^๓ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, (สุโขทัย: วิทยาคอมพิวเตอร์ออฟเซต, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๙-๑๔๒.

นอกจากนี้ ยังมีบ้านห้างสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุโขทัย ซึ่งเคยเป็นศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนตำบลนครชุม วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง ซึ่งเป็นสถานที่รวบรวมและจัดแสดงโบราณวัตถุ ตลอดจนข้าวของเครื่องใช้ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของชุมชนนครชุมในอดีตอีกด้วย จึงทำให้องค์การยูเนสโก (UNESCO) ประกาศขึ้นทะเบียนให้เมืองนครชุมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอุทยานประวัติศาสตร์ กำแพงเพชร เป็นมรดกโลกร่วมกับอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและศรีสัชนาลัย

เมืองไตรตรัง ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิงฝั่งตะวันตก ในเขตบ้านวังพระธาตุ ตำบลไตรตรัง อำเภอกำแพงเพชร อยู่ห่างด้านใต้ของเมืองนครชุมลงมาประมาณ ๑๘ กิโลเมตร ลักษณะเป็นชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ประกอบด้วยคันดิน ๓ ชั้น และคูน้ำ ๒ ชั้น ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมนขนาดประมาณ ๘๐๐ x ๘๔๐ เมตร แนวคันดินด้านทิศเหนืออยู่ติดกับแม่น้ำปิง

ภายในเมืองมีโบราณสถานสำคัญ คือ วัดเจดีย์เจ็ดยอด ถัดจากวัดเจดีย์เจ็ดยอดไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๒๐๐ เมตร ปรากฏโบราณสถานอีกแห่งหนึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า วัดพระปรารักษ์ มีเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานของวัด ปัจจุบันชาวบ้านได้เข้ามาใช้พื้นที่ภายในเมืองเพื่อทำการเพาะปลูกพืชไร่ต่างๆ ส่วนทางนอกเมืองด้านทิศตะวันออก มีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดวังพระธาตุ^๔

เมืองนี้ปรากฏหลักฐานว่าเป็นเมืองสำคัญชั้นสูงของพระมหากษัตริย์สุโขทัยเป็นเจ้าเมือง ในจารึกกฎหมายลักษณะโจร พ.ศ.๑๙๑๖ ได้มีข้อความตอนหนึ่งว่า “...พระราชมาตุละบพิตรมนตรีนุชิต ลุงตนเลี้ยงเจ้าเมืองตราตรัง กับด้วยนักปราชญ์ราชกวีมีสกุลพรรณนึ่งลงถวายอัญชลี...” และยังปรากฏชื่อเมืองไตรตรังว่าเป็นเมืองขึ้นหรือเมืองบริวารของเมืองกำแพงเพชรในจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่จารึกขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) อีกด้วย^๕

ส่วนเมืองบางพานอยู่ในเขตบ้านวังพาน ตำบลเขาตึก อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร อยู่บนเส้นทางถนนพระร่วงจากเมืองสุโขทัยไปยังเมืองกำแพงเพชร เป็นเมืองโบราณรูปวงรีค่อนข้างกลม มีกำแพงเมือง ๒ ชั้น ยกเว้นทางด้านทิศเหนือกำแพงเมือง ๓ ชั้น^๖

ภายในเมืองมีซากวัดกลางเมือง มีกองศิลาแลงรูปร่างคล้ายเจดีย์อยู่กองหนึ่ง มีลานยกสูงขึ้นจากพื้นดิน บนนั้นมีฐานชุกชีก่อด้วยศิลาแลง แล้วมีอิฐก่อทับเป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีบัวซ้อนกันขึ้นไปสามชั้นแล้วถึงฐานเป็นรูปกลม ตรงนี้เคยมีหลักศิลาจารึกตั้งอยู่^๗

^๔ ธีสร ตันติวงศ์, “ร่องรอยชุมชนก่อนสมัยสุโขทัยในกำแพงเพชร: หลักฐานที่พบบริเวณเมืองไตรตรัง”, ชุมทางอินโดจีน: เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปริทัศน์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖): หน้า ๒๕๗.

^๕ จิตร ภูมิศักดิ์, สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา, (กรุงเทพฯ: ฟาเดียกัน, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๖-๑๓๘.

^๖ โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม ๑ ก-ป), (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๒๙๘.

^๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที้ยวเมืองพระร่วง, (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๔๒.

เมืองบางพานมีพัฒนาการเริ่มแรกประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘^๔ เป็นเมืองที่มีศิลาจารึกสุโขทัยกล่าวถึงหลายหลัก ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองกลางทุ่งนามีเขานางทอง บนยอดเขามีซากวัดโบราณซึ่งมีฐานเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ฐานวิหารและฐานมณฑปพระพุทธรูปที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงประดิษฐานไว้ ทั้งการที่มีศิลาจารึกหลายหลักกล่าวถึง และเป็นเมืองที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองบางพานในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

การศึกษาโบราณคดีในประเทศไทยเริ่มจากความสนใจเกี่ยวกับกำเนิดและความเป็นมาของบรรพบุรุษ ปรากฏในรูปของตำนานพื้นบ้านตามแนวความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนา กับแนวความเชื่อท้องถิ่น ในการทำนุบำรุงดูแลรักษาจะเป็นซึ่งเป็นสำนึกในเชิงศาสนา เช่น การอุทิศผู้คนเพื่ออุทิศศาสนาสถาน การรวบรวมชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินมาซ่อม การบูรณะวัด การขุดฐานสิ่งก่อสร้างภายในวัด และการออกกฎหมายควบคุม เช่น ในกฎหมายตราสามดวงที่ชำระขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ โดยรวบรวมกฎหมายเก่าสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้กำหนดโทษผู้ที่ทำลายโบราณสถาน โบราณวัตถุในพระศาสนา เป็นต้น

แม้ว่าประเทศไทยจะมีพระราชบัญญัติโบราณวัตถุโบราณสถาน มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ มีอนุสัญญาระหว่างประเทศ และทำสัญญากับบางประเทศเพื่อป้องกันการนำเข้า-ส่งออกโบราณวัตถุที่ผิดกฎหมาย เช่น โบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่เป็นหลักฐานความเป็นมาของประเทศชาติ จะซื้อขายได้ก็เฉพาะสิ่งของที่เป็นสมบัติส่วนตัวที่ได้รับเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษผู้สร้างขึ้นมาเท่านั้น แต่กระนั้นก็ยังมีการซื้อขายโบราณวัตถุอันเป็นสมบัติของชาติกันอย่างกว้างขวาง มีได้เกรงกลัวอาญาของกฎหมายเลยวิธีเดียวที่อาจช่วยแก้ปัญหาได้คือ กระตุ้นจิตสำนึกของคนให้มีคุณธรรม ให้มีความรู้สึกผิดชอบที่จะร่วมแรงร่วมใจอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุของประเทศ ให้เป็นสมบัติวัฒนธรรมของบ้านเมืองมิใช่เป็นสมบัติส่วนตัว ทั้งนี้จะต้องรื้อกระทำนับตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เพราะพรุ่งนี้ก็อาจหายไปเสียแล้ว

นอกจากนี้ ในการศึกษาวิจัยตามโครงการวิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร” ซึ่งได้รับสนับสนุนการวิจัยงบประมาณปี ๒๕๕๖ จากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ยังพบข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยต่อไปว่า ควรมีการศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ในเขตพื้นที่จังหวัดกำแพงเพชร ที่นอกเหนือจากแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลนครชุมด้วย เพราะแหล่งโบราณคดีถือเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้สำคัญด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดีและพุทธศิลป์

ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงเล็งเห็นความสำคัญและความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการศึกษาและปลูกฝังจิตสำนึกในการตระหนักรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลนครชุม ก่อนที่

^๔ ลลิตรา พงษ์เทียน, “การศึกษาชุมชนโบราณเมืองบางพาน ตำบลเขาคีรีส อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๗.

แหล่งโบราณคดีเหล่านี้จะถูกทำลายโดยการกระทำของประชาชนที่ปราศจากความรู้ความเข้าใจ โดยดำเนินการศึกษารวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดี เพื่อประยุกต์ใช้เสริมหลักสูตรการเรียนการสอนในสถานศึกษา สำหรับนักเรียน นักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว ได้เกิดความรู้ความเข้าใจและความภาคภูมิใจ นำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจที่ลุ่มลึกในการดูแลและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนมรดกทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่นและประเทศชาติแบบมีส่วนร่วมให้คงอยู่สืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อการศึกษาประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุมเมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร
๒. เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุมเมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน
๓. เพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุมเมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาประวัติความเป็นมาทางหนังสือ งานวรรณกรรม งานวิจัย คำบอกเล่า หรือจากเอกสาร หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ในด้านประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์

ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูล ผู้มีส่วนสำคัญในการให้ข้อมูลในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

ตัวแทนประชาชนในเขตชุมชนโบราณ	จำนวน ๑๐ คน
ตัวแทนผู้มีส่วนในการดูแลแหล่งโบราณ	จำนวน ๔ คน
ตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง	จำนวน ๓ คน
ตัวแทนพระสงฆ์ที่เกี่ยวข้อ	จำนวน ๓ รูป
รวมทั้งสิ้น	จำนวน ๒๐ รูป/คน

ขอบเขตด้านพื้นที่ แหล่งโบราณสถานในพื้นที่ชุมชนโบราณเมืองนครชุม ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร, แหล่งโบราณสถานในพื้นที่ชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์ ตำบลวังพระธาตุ อำเภอเมืองกำแพงเพชร และแหล่งโบราณสถานในพื้นที่ชุมชนโบราณเมืองบางพาน ตำบลเขาคีรีส อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร

๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ประวัติศาสตร์ หมายถึง การศึกษาหลักฐานเรื่องราวของผู้คนที่เกิดขึ้นในอดีต และ ร่องรอยที่ผู้คนในอดีตสร้างเอาไว้ ในงานวิจัยนี้หมายถึง เรื่องราวที่ผู้คนที่ได้กระทำซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน ตามที่ปรากฏในหลักฐานทางด้าน ประวัติศาสตร์และโบราณคดี

พุทธศิลป์ หมายถึง ลักษณะทางศิลปะสถาปัตยกรรมอันสืบเนื่องจากคติความเชื่อทาง พระพุทธศาสนา พุทธศิลป์ที่ใช้ในงานวิจัยนี้ได้แก่ ลักษณะทางศิลปกรรมของพระพุทธรูป พระ เจดีย์ และพระวิหาร

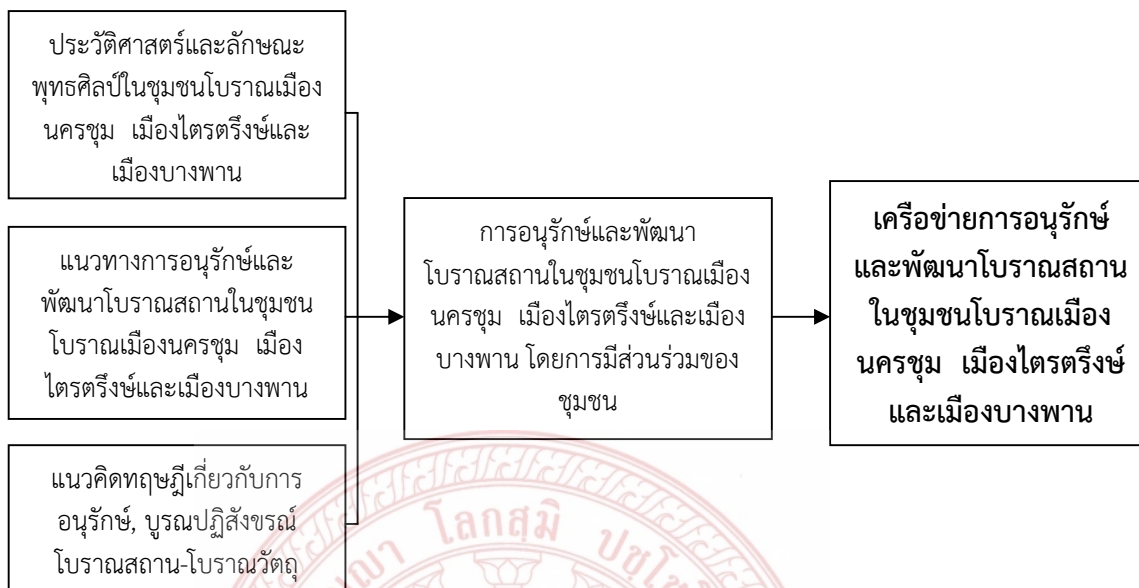
ชุมชนโบราณ หมายถึง บริเวณที่ใช้เป็นสถานที่อยู่อาศัยรวมกันของคนในอดีต ซึ่ง อาจมีอาณาบริเวณขนาดเล็กและขนาดใหญ่แตกต่างกันไปตามความสำคัญ และจำนวนผู้คนที่อาศัย รวมกันอยู่ในบริเวณนั้น มีหลักฐานที่คนในอดีตได้สร้างขึ้นและหลงเหลืออยู่ในบริเวณนั้น หลักฐาน เหล่านี้อาจเป็นโบราณสถานซึ่งเป็นร่องรอยของสิ่งก่อสร้าง อาคารบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย ศาสนสถาน หรืออาจเป็นโบราณวัตถุ ซึ่งเป็นสิ่งของเครื่องใช้ที่สะสมรวมกันอยู่ในบริเวณนั้น ชุมชนโบราณใน งานวิจัยนี้ ได้แก่ ชุมชนโบราณเมืองนครชุม ชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์ และชุมชนโบราณเมือง บางพาน

เมืองนครชุม หมายถึง ชุมชนโบราณที่อยู่ในเขตตำบลนครชุม อำเภอเมือง กำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งมีลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมรี ขนาด ๒,๙๐๐ x ๔๐๐ เมตร มีกลุ่มโบราณสถานที่พบภายในเขตคูเมืองจำนวน ๓ แห่ง และพบในเขตนอกเมืองจำนวน ๘ แห่ง

เมืองไตรตรังซ์ หมายถึง ชุมชนโบราณที่อยู่ในเขตตำบลไตรตรังซ์ อำเภอเมือง กำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งมีลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๘๔๐ x ๘๐๐ เมตร มีกลุ่มโบราณสถานที่พบภายในเขตคูเมืองจำนวน ๕ แห่ง และพบในเขตนอกเมือง จำนวน ๑ แห่ง

เมืองบางพาน หมายถึง ชุมชนโบราณที่อยู่ในเขตตำบลเขาคีรีส อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งมีลักษณะผังเมืองเป็นรูปค่อนข้างกลม มีกลุ่มโบราณสถานที่พบภายในเขตคู เมืองจำนวน ๑ แห่ง และพบในเขตนอกเมืองบนภูเขาทางทองจำนวน ๑ แห่ง

๑.๕ กรอบแนวความคิดของการวิจัย

แผนผังที่ ๑.๑ กรอบแนวความคิดของการวิจัย

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยนี้ เป็นการวิจัยทั้งในเชิงเอกสารและการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑. การศึกษาในเชิงเอกสาร และเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร จากหนังสือ งานวรรณกรรม งานวิจัย

๒. การจัดทำเครื่องมือจัดเก็บข้อมูล

(๑) การสร้างแบบสัมภาษณ์เพื่อให้ครอบคลุมเนื้อหาตามวัตถุประสงค์

(๒) การสร้างแบบสำรวจแหล่งโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

๓. การศึกษาภาคสนาม โดย

(๑) การสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อศึกษาความเป็นมาของชุมชนโบราณ และโบราณสถาน และกระบวนการอนุรักษ์และพัฒนาโดยชุมชนมีส่วนร่วม

(๒) ประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) เพื่อตรวจสอบข้อมูลประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์แล้วหาข้อสรุปร่วมกัน ในแต่ละชุมชนโบราณ

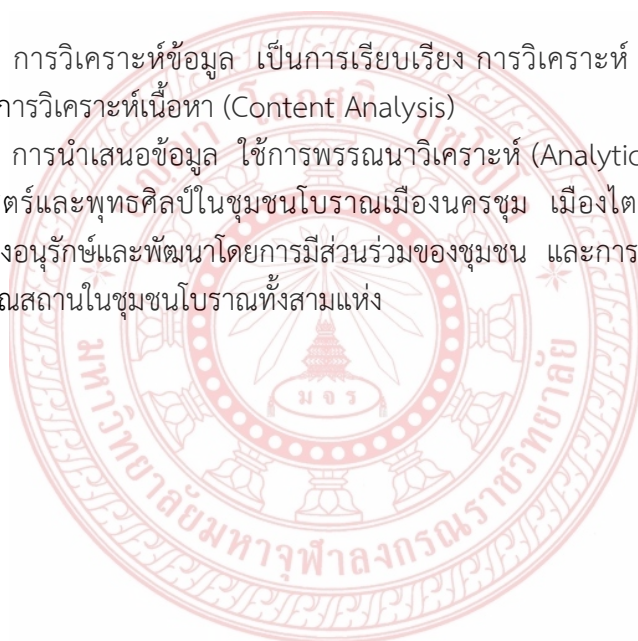
(๓) จัดทำการประชุมเชิงปฏิบัติการ เผยแพร่ข้อมูลประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ตลอดจนแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย ประกอบด้วย

- ๑) แบบสำรวจแหล่งโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร
- ๒) แบบสัมภาษณ์เพื่อให้ครอบคลุมเนื้อหาตามวัตถุประสงค์
- ๓) การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) เพื่อตรวจสอบข้อมูลประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร
- ๔) การประชุมเชิงปฏิบัติการ เผยแพร่ข้อมูลประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ตลอดจนแนวทางอนุรักษ์และพัฒนา

๔. การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการเรียบเรียง การวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งต่างๆ โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

๕. การนำเสนอข้อมูล ใช้การพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) เพื่อให้เห็นประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ตลอดจนแนวทางอนุรักษ์และพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณทั้งสามแห่ง

ตารางที่ ๑.๑
แสดงวิธีการดำเนินการวิจัย

วัตถุประสงค์ ของการวิจัย	ประเด็นที่มุ่ง ศึกษา	แหล่งข้อมูล/ ผู้ให้ข้อมูล	เครื่องมือ/แนว ทางการเก็บ รวบรวมข้อมูล	แนวทางการ วิเคราะห์ ข้อมูล
๑. เพื่อการศึกษา ประวัติศาสตร์และ ลักษณะพุทธศิลป์ ในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมือง ไตรตรังซ์และเมือง บางพาน จังหวัด กำแพงเพชร	๑. ทำการสำรวจ รวบรวม และ ศึกษาประวัติ- ศาสตร์ พุทธศิลป์ ในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมือง ไตรตรังซ์และเมือง บางพาน จังหวัด กำแพงเพชร	๑. เอกสารข้อมูล ของสำนักโบราณ คดีที่ ๖ สุโขทัย กรมศิลปากร ๒. เอกสารชั้นต้น ชั้นรอง และ หนังสือที่มีผู้ศึกษา เกี่ยวกับประวัติ- ศาสตร์ พุทธศิลป์ ในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน	๑. เก็บรวบรวม ข้อมูลจากเอกสารที่ เกี่ยวข้องจาก เอกสารข้อมูลต่างๆ ๒. การสัมภาษณ์ เชิงลึกบุคคลที่ เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษา ประวัติศาสตร์และ ลักษณะพุทธศิลป์ ในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมือง ไตรตรังซ์และเมือง บางพาน จังหวัด กำแพงเพชร ๓. สืบหาข้อมูล ภาคสนามในชุมชน โบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และ เมืองบางพาน โดย ใช้แบบสำรวจข้อมูล ๔. ประชุมกลุ่มย่อย เพื่อตรวจสอบ ข้อมูลประวัติ- ศาสตร์และพุทธ ศิลป์ในชุมชน โบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และ เมืองบางพาน	๑. วิเคราะห์ โดย การ พรรณนาและ บรรยาย

ตารางที่ ๑.๑ (ต่อ)

วัตถุประสงค์ ของการวิจัย	ประเด็นที่มุ่ง ศึกษา	แหล่งข้อมูล/ ผู้ให้ข้อมูล	เครื่องมือ/แนว ทางการเก็บ รวบรวมข้อมูล	แนวทางการ วิเคราะห์ ข้อมูล
๒. เพื่อศึกษาแนว ทางการอนุรักษ์ และ พัฒนา โบราณสถานใน ชุมชนโบราณเมือง นครชุม เมือง ไตรตรังซ์และเมือง บางพาน จังหวัด กำแพงเพชร โดย การมีส่วนร่วมของ ชุมชน	๑. แนวทางการ อนุรักษ์ และ พัฒนาโบราณ- สถานในชุมชน โบราณเมืองนคร- ชุม เมืองไตร- ตรังซ์และเมือง บางพาน จังหวัด กำแพงเพชร โดย การมีส่วนร่วม ของชุมชน	๑. แนวคิด ทฤษฎี และตัวอย่างการ อนุรักษ์ และ พัฒนาโบราณ- สถานโดยการมี ส่วนร่วมของ ชุมชน ๒. ข้อมูลจาก บุคคล หน่วยงาน และหน่วยงาน ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง กับ แหล่ง ประติมาน พระพุทธรูปสำคัญ ในจังหวัดกำแพง- เพชร	๑. เก็บรวบรวม ข้อมูลจากเอกสารที่ เกี่ยวข้องจาก เอกสารข้อมูลต่างๆ ๒. การสัมภาษณ์ เชิงลึกบุคคลที่ เกี่ยวข้องเพื่อหา แนวทางการอนุรักษ์ และ พัฒนา โบราณสถานใน ชุมชนโบราณเมือง นครชุม เมืองไตร- ตรังซ์และเมืองบาง พาน ๓. สืบหาข้อมูล ภาคสนามตาม โบราณสถานใน ชุมชนโบราณเมือง นครชุม เมือง ไตรตรังซ์และเมือง บางพาน โดยใช้ แบบสำรวจข้อมูล ๔. การประชุมเชิง ปฏิบัติการเพื่อหา แนวทางการอนุรักษ์ และพัฒนาโบราณ- สถานในเขตเมือง นครชุม เมืองไตร- ตรังซ์และเมืองบาง พาน โดยการมีส่วน ร่วมของชุมชน	๑. วิเคราะห์ โดยการ พรรณนาและ บรรยาย

ตารางที่ ๑.๑ (ต่อ)

วัตถุประสงค์ ของการวิจัย	ประเด็นที่มุ่ง ศึกษา	แหล่งข้อมูล/ ผู้ให้ข้อมูล	เครื่องมือ/แนว ทางการเก็บ รวบรวมข้อมูล	แนวทางการ วิเคราะห์ ข้อมูล
๓. เพื่อสร้าง เครือข่ายการ อนุรักษ์และพัฒนา โบราณสถานใน ชุมชนโบราณเมือง นครชุม เมือง ไตรตรังซ์และเมือง บางพาน จังหวัด กำแพงเพชร	๑. การสร้าง เครือข่ายการ อนุรักษ์และ พัฒนาโบราณ- สถานในชุมชน โบราณเมืองนคร ชุม เมืองไตร- ตรังซ์และเมือง บางพาน จังหวัด กำแพงเพชร	๑. แนวคิด ทฤษฎี และตัวอย่างการ อนุรักษ์และ พัฒนาโบราณ- สถานโดยการมี ส่วนร่วมของ ชุมชน ๒. ข้อมูลจาก บุคคล ชุมชนและ หน่วยงานต่างๆ ที่ เกี่ยวข้อง กับ โบราณสถานใน ชุมชนโบราณเมือง นครชุม เมืองไตร- ตรังซ์และเมือง บางพาน จังหวัด กำแพงเพชร	๑. เก็บรวบรวม ข้อมูลจากเอกสารที่ เกี่ยวข้อง จาก เอกสารข้อมูลต่างๆ ๒. การสัมภาษณ์ เชิงลึก เพื่อศึกษา แนวทางการสร้าง เครือข่ายการ อนุรักษ์และพัฒนา โบราณสถานใน ชุมชนโบราณเมือง นครชุม เมืองไตร- ตรังซ์และเมืองบาง พาน ๓. การประชุมเชิง ปฏิบัติการเพื่อสร้าง เครือข่ายการ อนุรักษ์และพัฒนา โบราณสถานใน ชุมชนโบราณเมือง นครชุม เมืองไตร- ตรังซ์และเมืองบาง พาน	๑. วิเคราะห์ โดยการ พรรณนาและ บรรยาย

๑.๗ ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย

๑. ได้ทราบประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

๒. ได้แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

๓. เกิดเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

บทที่ ๒

ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

เนื้อหาในบทนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณ และลักษณะทางพุทธศิลป์ที่ปรากฏตามโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

การศึกษาครั้งนี้มีข้อจำกัดอยู่หลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขาดหลักฐานชั้นต้นที่ผลิตขึ้นในเมืองและหลักฐานชั้นต้นร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องจึงทำให้ยากต่อการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ผู้วิจัยจึงพยายามอาศัยข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นในระยะหลัง เอกสารที่เกี่ยวข้องกับบ้านเมืองใกล้เคียงที่ร่วมสมัยกับเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน เอกสารตำราที่เกี่ยวข้องกับเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานของนักวิชาการและผู้รู้ที่ศึกษาก่อนหน้านี้ แผนที่ภูมิศาสตร์ การสัมภาษณ์ชาวบ้านและข้อมูลจากการลงพื้นที่ศึกษาภาคสนามของผู้วิจัย เนื้อหาในส่วนนี้จึงอาจเต็มไปด้วยข้อสันนิษฐานและการเทียบเคียง ทั้งนี้ก็เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นลำดับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองเท่าที่จะทำได้ตามวิธีการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์

ในส่วนการศึกษาลักษณะทางพุทธศิลป์ที่ปรากฏตามโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานนั้น ผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลการขุดค้น การขุดแต่งและการสำรวจของสำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม เป็นหลัก ประกอบกับการสำรวจและสังเกตจากการลงพื้นที่ภาคสนามของผู้วิจัย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนและเป็นปัจจุบันมากที่สุด

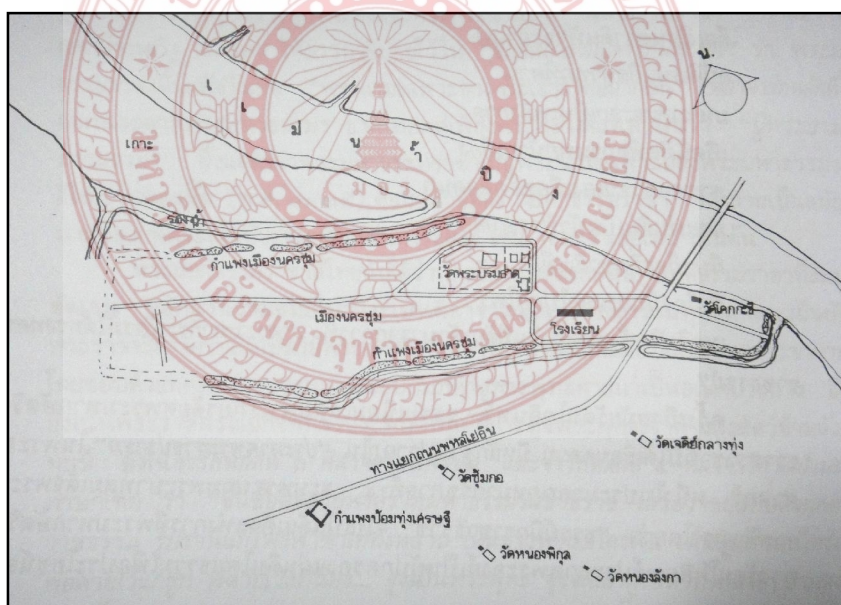
๒.๑ พัฒนาการประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณเมืองนครชุม

เนื้อหาในส่วนนี้ผู้วิจัยมุ่งที่จะเสนอพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครชุมในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ โดยพยายามมองบทบาท ความสำคัญและพัฒนาการที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายในของเมืองนครชุมตามบริบททางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานั้นเป็นหลัก และอาศัยปัจจัยภายนอกต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อเมืองนครชุมจนทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ภายในเมืองนครชุม

๒.๑.๑ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนโบราณเมืองนครชุม

เมืองนครชุมเป็นเมืองโบราณอยู่บริเวณปากคลองสวนหมาก บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง ตรงข้ามกับเมืองกำแพงเพชร ตั้งอยู่ในเขตตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร อยู่ที่บ้านละตาดูต ๑๖.๓๐ องศาเหนือ กิ่งละตาดูต ๑๖.๒๔ องศาเหนือ กัลปโลงติจุด ๙๙.๒๕ องศาตะวันออก กิ่งละตาดูต ๙๙.๓๓ องศาตะวันออก โดยมีอาณาเขตทางด้านทิศเหนือติดกับตำบลทรงธรรม ทิศตะวันออกติดกับริมแม่น้ำปิงที่ไหลมาจากจังหวัดตาก ทิศใต้ติดต่อกับตำบลอ่างทอง และตำบลคลองแม่ลาย และทิศตะวันตกติดกับบ้านนาบ่อคำ^๑

ลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ ๔๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๒,๙๐๐ เมตร กำแพงเมืองเป็นคันดินสามชั้นสูง ๒-๓ เมตร สลับกับคูน้ำเช่นเดียวกับเมืองสุโขทัย^๒ กำแพงเมืองทางทิศตะวันออกขนานกับคลองสวนหมากและแม่น้ำปิง ในภายหลังกำแพงเมืองบริเวณทิศตะวันออกและทิศใต้ที่ติดกับแม่น้ำปิงได้ถูกกระแสน้ำกัดเซาะจนทำให้ตลิ่งและกำแพงเมืองบางส่วนพังลงน้ำไปด้วย ในปัจจุบันกำแพงเมืองบางส่วนได้มีการสร้างเป็นถนนทับบนแนวคันดิน ส่วนโบราณสถานภายในเมืองได้ถูกราษฎรรื้อทำลายไปจนเกือบหมด เพื่อสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยและปรับพื้นที่เพื่อทำการเพาะปลูก

ภาพที่ ๒.๑ แผนผังเมืองโบราณนครชุม^๓

^๑ สำนักงานจังหวัดกำแพงเพชร, ประวัติมรดกไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดกำแพงเพชร พ.ศ.๒๕๓๘, (กำแพงเพชร: ปรินญาการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๒.

^๒ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, (สุโขทัย: วิทยาคอมพิวเตอร์-ออฟเซต, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๘.

^๓ โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม ๑ ก-ป), (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕๘.

โบราณสถานภายในเมืองที่เหลืออยู่เพียงแห่งเดียวก็คือ วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง แต่เดิมชื่อว่า วัดพระบรมธาตุเจติยาราม ส่วนชาวบ้านทั่วไปเรียกว่าวัดพระบรมธาตุนครชุม ภายในวัดมีพระเจดีย์รูปทรงศิลปะแบบมอญหรือพม่าที่บูรณะขึ้นใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โดยพ่อค้าไม้ชาวพม่าสองพี่น้องชื่อว่า พญาตะก่าและพะโป้ได้รับอนุญาตให้ซ่อมแซมบูรณะพระเจดีย์ใหม่ที่มีขนาดใหญ่กว่าเดิม โดยมีการรื้อพระเจดีย์โบราณสามองค์ออกแล้วสร้างเป็นพระเจดีย์องค์เดียวตามแบบเจดีย์พม่าดังที่ปรากฏในปัจจุบัน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าแต่เดิมพระบรมธาตุน่าจะเป็นพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ศิลปะแบบสุโขทัย^๔

นอกจากโบราณสถานภายในเมืองแล้ว ยังมีโบราณสถานในเขตอรัญญิก ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองได้รับการบูรณะให้อยู่ในสภาพดีขึ้นหลายแห่ง เช่น วัดขุ่มกอ วัดเจดีย์กลางทุ่ง วัดหนองพิกุล วัดหนองลังกา วัดหม่องกาเล และป้อมทุ่งเศรษฐี โบราณสถานประเภทวัดล้วนแล้วแต่มีรูปแบบการสร้างและศิลปะแบบเดียวกันกับที่เมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัย ส่วนป้อมทุ่งเศรษฐีเป็นป้อมโบราณที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยอยุธยาตอนกลางภายหลังที่เมืองนครชุมได้กลายเป็นเมืองร้างไปแล้ว^๕

๒.๑.๒ เมืองนครชุมยุคสร้างบ้านแปลงเมือง

พัฒนาการของเมืองนครชุมน่าจะเริ่มต้นจากการขยายตัวทางการค้าของจีนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ซึ่งจีนได้เปลี่ยนนโยบายทางการค้าจากเดิมที่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มพ่อค้าแคว้นศรีวิชัย มาเป็นการค้าที่จีนส่งคนเข้ามาทำการค้าโดยตรงกับบ้านเมืองต่างๆ ในบริเวณสุวรรณภูมิ ทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นมากมายที่บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางตอนบนของไทย เช่น เมืองละโว้ เมืองอุทอง เมืองศรีเทพ เมืองบัน เมืองจันเสน เป็นต้น ต่อมาการค้าขายกับจีนแบบไม่ผ่านพ่อค้าคนกลางทำให้เกิดการค้าขายคล่องตัว จึงทำให้ชุมชนที่เคยเป็นบ้านเมืองขนาดเล็กเริ่มขยายใหญ่ขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบ้านเมืองที่อยู่ทางตอนในของภาคพื้นทวีปริมแม่น้ำสายใหญ่ เช่น เมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัยในลุ่มแม่น้ำยม เมืองสองแคว (พิษณุโลก) ในลุ่มแม่น้ำน่าน เป็นต้น ซึ่งเมืองเหล่านี้ล้วนเป็นเมืองที่อยู่บนเส้นทางขนส่งสินค้าทั้งสิ้น

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในภูมิภาคตอบสนองต่อการเคลื่อนไหวทางการค้าและเศรษฐกิจ การแลกเปลี่ยนกับอำนาจนอกภูมิภาค ได้แก่จีนและอินเดียเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นไปนั้น บ้านเมืองในลุ่มน้ำเจ้าพระยามีบทบาทในการค้ากับจีน อินเดีย ลังกา พุกาม ขอม การติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนกลับเปิดเส้นทาง

^๔ อ่างแล้ว, กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า ๑๓๙-๑๔๐.

^๕ อ่างแล้ว, กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า ๑๓๘-๑๔๒ ; เอนก สีหามาตย์, มรดกโลก: อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, (กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, มปป.), หน้า ๑๓๖-๑๓๘.

คมนาคมจากฝั่งทะเลเข้าสู่บริเวณภายใน และก่อให้เกิดเส้นทางการค้าทางบกติดต่อไปมาระหว่างบ้านเมืองภายในและกับบ้านเมืองชายฝั่งทะเล^๖

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ การค้าก็ยังขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการขยายตัวของกลุ่มคนไปตามที่ราบลุ่มแม่น้ำสายใหญ่ๆ และตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งที่มีทรัพยากรสำคัญซึ่งเป็นสินค้าที่เงินต้องการ หรือตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่เป็นชุมทางการคมนาคมด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ทำให้เมืองนครชุมได้ก่อตัวขึ้นเป็นชุมชนขนาดใหญ่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง บริเวณที่คลองสวนหมากซึ่งไหลมาจากพื้นที่ด้านในทางทิศตะวันตกมาบรรจบกับแม่น้ำปิง อันเป็นพื้นที่ชุมทางการค้าและคมนาคม แล้วก็มี การขุดคูน้ำ-คันดินรอบตัวเมืองขึ้น นอกจากเมืองนครชุมแล้ว ยังมีเมืองอื่นๆ ที่เกิดขึ้นไล่เลี่ยกัน อย่างเช่น เมืองทุ่งยั้งที่เป็นชุมทางการค้าทางบก เมืองฝางที่เป็นชุมทางการค้าริมฝั่งแม่น้ำน่านและเมืองนครไทยซึ่งมีสินค้าจำพวกของป่ามากมาย^๗

บริเวณที่ตั้งเมืองนครชุมยังเป็นที่ตั้งอยู่บนที่เอียงลาดจากที่สูงของภูเขาทางทิศตะวันตก ไหลเทลงสู่แม่น้ำใหญ่คือแม่น้ำปิงทางทิศตะวันออก มีคลองสวนหมากที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ผ่านเป็นคูเมืองด้านหนึ่ง ซึ่งด้วยระบบเหมืองฝายก็จะนำน้ำจากคลองสวนหมากนี้เข้าไปในเมื่อก่อนที่จะปล่อยส่วนที่เหลือลงลำน้ำใหญ่ ลักษณะการเลือกภูมิประเทศที่ตั้งเมืองเช่นนี้อีกเช่นกัน ที่เป็นลักษณะการเลือกทำเลที่ตั้งเมืองของชาวสุโขทัย ดังเช่นที่เห็นที่เมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัยโดยมีระบบการชลประทานแบบเหมืองฝายที่เหมือนกันกับบ้านเมืองในเขตลำนานาเหนือขึ้นไป นอกจากนี้ บริเวณที่ตั้งเมืองนครชุมยังเป็นแหล่งจับสัตว์น้ำที่สำคัญอีกด้วย^๘

เมื่อพิจารณาจากสภาพที่ตั้งของเมืองนครชุมนอกจากจะมีความอุดมสมบูรณ์แล้วยังพบว่า เมืองนครชุมเป็นเมืองที่อยู่บนเส้นทางการค้าในลุ่มแม่น้ำปิงระหว่างบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำปิงตอนบนกับบ้านเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อันมีเมืองขนาดเล็กกระจายอยู่ตลอดสายน้ำ^๙ นอกจากนี้ยังตั้งอยู่บริเวณปากคลองสวนหมาก ซึ่งเป็นเส้นทางทางคมนาคมที่เชื่อมไปยังชุมชนโบราณที่อยู่ลึกเข้าไปในเขตภูเขาทางทิศตะวันตกของเมือง เมืองนครชุมจึงมีบทบาทในการควบคุมการค้าและคมนาคมที่ผ่านแม่น้ำปิงและคลองสวนหมาก

๒.๑.๓ เมืองนครชุมยุคเจริญรุ่งเรือง

ชุมชนโบราณที่อยู่ลึกเข้าไปใกล้เชิงเขตเทือกเขาตามคลองสวนหมากนั้น น่าจะเป็นกลุ่มชนบนเทือกเขาหรือชนพื้นเมืองที่เรียกรวมๆ ว่า “ลัวะหรือละว้า” โดยคงมีการแลกเปลี่ยนสินค้า

^๖ น. ณ ปากน้ำ และธิดา สาระยา, เมืองสุโขทัยนี้ดี, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๐), หน้า ๒๕.

^๗ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุโขทัยไม่ใช่ราชธานีแห่งแรกของไทย, (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๖), หน้า ๗๘-๘๕.

^๘ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, การเมืองในประวัติศาสตร์ยุคสุโขทัย-อยุธยา พระมหาธรรมราชา กษัตริราช, (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๓), หน้า ๔๒.

^๙ อ่างแล้ว, โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม ๑ ก-ป), หน้า ๒๕๙.

^{๑๐} ศรีสักร วัลลิโภดม, เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๑-๑๗๒.

ระหว่างสินค้าจากบ้านเมืองในกลุ่มกับสินค้าของป่าและแร่ธาตุบนภูเขา ซึ่งก็ดูจะสอดคล้องกับการค้นพบแหล่งโบราณคดีบนเทือกเขาเป็นจำนวนมากที่เกี่ยวข้องกับแหล่งฝังศพและเครื่องสังคโลกสุโขทัย เครื่องถ้วยสินค้าที่มีราคาแพงและเครื่องถ้วยจีน รวมทั้งเครื่องประดับ เครื่องใช้ที่ทำด้วยสำริดและเหล็กเป็นจำนวนมาก^{๑๑}

นอกจากนี้ ในจารึกฐานพระอิศวรสำริด เมืองกำแพงเพชร พ.ศ.๒๐๕๓ ได้กล่าวถึงการห้ามขายวัวให้แก่ชาวลัวะหรือลวะ ว่า “...อนึ่งแต่ก่อนยอมขายวัวไปแก่ลวะ อันจะให้ขายดูจากอนั้นก็ห้ามมิให้ขาย...”^{๑๒} ข้อความในจารึกแสดงให้เห็นว่าก่อนหน้านี้ชาวกำแพงเพชรมีการขายวัวให้แก่ชาวลวะ และเป็นไปได้ว่าก่อนหน้านี้กลุ่มชนพื้นเมืองเหล่านี้คงจะมีการติดต่อการค้ากับบ้านเมืองภายนอกโดยผ่านการควบคุมของเมืองนครชุมด้วย จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เมืองนครชุมเริ่มมีความรุ่งเรืองและเกิดการขยายตัวของชุมชน

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ น่าจะเป็นช่วงเวลา que เมืองนครชุมมีความเจริญรุ่งเรือง จากการศึกษาพบว่าเมืองนครชุมเจริญรุ่งเรืองขึ้นหลังจากเมืองสุโขทัยมีฐานะเป็นราชธานีของอาณาจักรสุโขทัย และหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ผังเมือง และศิลปะสถาปัตยกรรมก็ล้วนชี้ชัดว่า เมืองนครชุมได้รับอิทธิพลจากเมืองสุโขทัยแน่นอน

ช่วงสร้างบ้านแปลงเมือง เมืองนครชุมคงเป็นเมืองอิสระเมืองหนึ่ง แต่ต่อมาเมื่อเกิดอาณาจักรสุโขทัยขึ้น ก็มีการรวบรวมบ้านเมืองในแคว้นแคว้นบริเวณใกล้เคียงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในอาณาจักรและราชธานีก็เข้ามาควบคุมดูแลในกิจการต่างๆ รวมทั้งส่งต่ออิทธิพลทางด้านศิลปวัฒนธรรมเข้ามายังเมืองนี้ด้วย เราจึงพบว่า โบราณสถานเมืองนครชุมที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบันล้วนแล้วแต่เป็นศิลปะสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลมาจากเมืองสุโขทัยทั้งสิ้น

การที่ผู้ปกครองอาณาจักรสุโขทัยขยายอำนาจเข้ามายังเมืองนครชุมนั้น คงเนื่องจากว่าต้องการที่จะเข้ามามีบทบาทในการควบคุมผลประโยชน์ที่ได้รับจากการค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้าของเมืองนี้ ซึ่งตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าที่สำคัญนั่นก็คือ แม่น้ำปิง อีกประการหนึ่งก็คืออำนาจของผู้ปกครองอาณาจักรสุโขทัยไม่สามารถเข้าไปควบคุมเมืองตากซึ่งอยู่ริมแม่น้ำปิงทางตอนเหนือของเมืองนครชุมนี้ได้อย่างมั่นคง ทั้งนี้ก็เพราะว่าเมืองตากมีลักษณะเป็นเมืองชายขอบที่อยู่ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรล้านนา บางครั้งเมืองตากก็ไปขึ้นกับล้านนา ทำให้ไม่สามารถควบคุมได้ทั้งที่เมืองตากอยู่ห่างจากเมืองสุโขทัยน้อยกว่าเมืองนครชุมด้วยซ้ำ

ไม่เพียงแต่เมืองนครชุมจะมีบทบาทในการควบคุมเส้นทางคมนาคมทางน้ำเท่านั้น เรายังพบว่าเมืองนครชุมยังเป็นช่องทางที่สามารถติดต่อผ่านไปยังเมืองมอญ ซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของอาณาจักรสุโขทัย อันเป็นทางออกทะเลที่อ่าวมะตะมะได้อีกด้วย ดังที่ปรากฏในจารึกวัดป่ามะม่วงที่แสดงให้เห็นว่าเป็นเส้นทางที่พระมหาสามีสังฆราชจากเมืองนครพนดินเดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเมืองสุโขทัยตามการนิมนต์ของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท)^{๑๓} ดังนั้นเมืองนครชุม

^{๑๑} วิทยาลัยครูกำแพงเพชร, รายงานการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง กำแพงเพชร: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต, (กำแพงเพชร: วิทยาลัยครูกำแพงเพชร, ๒๕๓๓), หน้า ๒๒-๓๓.

^{๑๒} กรมศิลปากร, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗๔.

^{๑๓} อ่างแล้ว, กรมศิลปากร, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๓๐๒.

จึงเป็นเสมือนปากประตูด้านตะวันตกของอาณาจักรสุโขทัยที่จะเชื่อมไปยังบ้านเมืองในกลุ่มน้ำสาละวิน-อิรวดีและอ่าวมะตะมะด้วย

ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อำนาจควบคุมของราชธานีคือเมืองสุโขทัยได้อ่อนแอลงหลังจากการสวรรคตของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทำให้บรรดาเมืองใหญ่น้อยหลายเมืองประกาศตัวเป็นอิสระอยู่นอกการควบคุมของเมืองสุโขทัย ดังปรากฏความในจารึกสุโขทัยหลักที่ ๓ นครชุม ความว่า “...เป็นเจ้าเป็นขุนอยู่บ้านเมืองขาด___หลายบ้านหลายท่อนแขว___หลายบ้านหลายท่อนดั่งเมืองพ___นกเป็นขุนหนึ่ง เมืองคนที พระบางหาเป็นขุนหนึ่ง___เมืองเชียงทองหาเป็นขุนหนึ่ง___เมือง___หาเป็นขุนหนึ่ง เมืองบางพานหาเป็นขุนหนึ่ง เมือง___หาเป็นขุนหนึ่ง เมืองบางฉลงหาเป็นขุนหนึ่ง___ต่างทำเนื้อทำตนเขาอยู่...”^{๑๔}

หากเรามองจากสภาพปัจจุบันก็คงที่จะอดสงสัยไม่ได้ว่า เมืองขนาดเล็กทำไมถึงกล้าที่จะปฏิเสธอำนาจจากเมืองใหญ่อย่างเมืองสุโขทัย? และไม่ปรากฏชื่อเมืองนครชุมซึ่งเป็นเมืองขนาดใหญ่เลย ผู้เขียนมีความเห็นว่าอักษรจารึกที่ขาดหายไปเกี่ยวกับชื่อเมืองหลายเมืองนั้นจะต้องมีชื่อเมืองนครชุมอยู่อย่างแน่นอน อาจเป็นชื่อเมืองที่อยู่ระหว่างเมืองเชียงทองกับเมืองบางพาน เพราะว่าเมืองนครชุมมีที่ตั้งอยู่ตรงกลางบนเส้นทางคมนาคมระหว่างสองเมืองดังกล่าวนี้

เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองเป็นเช่นนี้จึงทำให้พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ต้องนำกำลังทหารจากเมืองศรีสัชนาลัยมาปราบปรามศัตรูที่เมืองสุโขทัยแล้วก็ขึ้นครองราชย์แทนพระบิดา หลังจากนั้นก็ทรงปราบปรามเมืองใหญ่น้อยที่แข็งข้อกระด้างกระเดื่อง แล้ว “แต่งตั้งให้ขุนที่ขุนน้องลูกหลาน”^{๑๕} ไปปกครองเมืองเหล่านั้น ดังนั้นในสมัยนี้เมืองนครชุมจึงน่าจะมีเจ้าเมืองที่เป็นเชื้อพระวงศ์ที่มาจากเมืองสุโขทัย-ศรีสัชนาลัยปกครอง และถนนพระร่วงที่เป็นเส้นทางคมนาคมโบราณระหว่างเมืองสุโขทัยกับเมืองนครชุม-กำแพงเพชรก็น่าจะสร้างขึ้นในระยะหลังจากนี้ไม่นาน เพราะการสร้างถนนพระร่วงที่เชื่อมเมืองต่อเมืองทำให้เกิดความสะดวกในการติดต่อ ควบคุมและอาจมีประโยชน์ในการขยายพระราชอาณาเขตด้วย^{๑๖}

นอกจากนี้เรายังพบว่า ในจารึกนครชุมได้กล่าวถึงการเสด็จมายังเมืองนครชุมของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ เพื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุพร้อมด้วยหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากลังกาทวีปมาประดิษฐานไว้ในเมืองนครชุม ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระมหาธาตุและต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่วัดพระบรมธาตุ “...หากเอาพระศรีรัตนมหาธาตุอันนี้มาสถาปนาในเมืองนครชุมนี้ป็น พระมหาธาตุอันนี้ใช้ธาตุอันสามานย์ คือพระธาตุแท้จริงแลเอาลูกแต่ลังกาทวีปพันมาดวยเอาทั้งพืชพระศรีมหาโพธิอันพระพุทธเจ้าเราเสด็จอยู่ได้ต้นและผจญพลขุนมาราธิราชได้ปราบแก้สัพพัญญูญาณเป็นพระพุทธมาปลูกเบื้องหลังพระมหาธาตุนี้...”^{๑๗}

การเสด็จมาเมืองนครชุมของพระองค์ครั้งนี้หาได้เป็นการกระทำในด้านพุทธศาสนาแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นการแสดงพระราชอำนาจของพระองค์เหนือบ้านเล็กเมืองน้อยในกลุ่มน้ำ

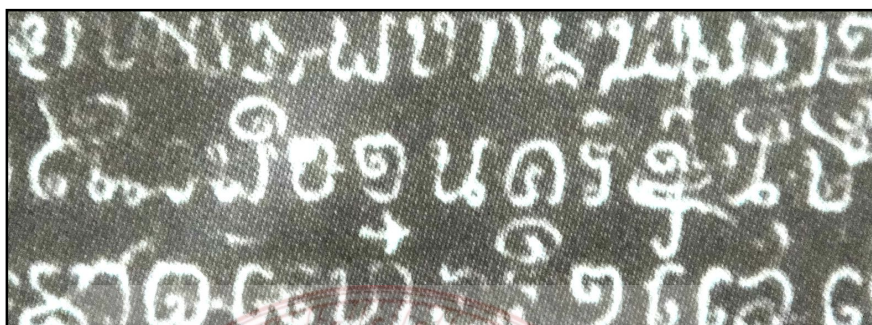
^{๑๔} กรมศิลปากร, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๖๗.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

^{๑๖} นคร พันธุ์รงค์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๒๒.

^{๑๗} อ้างแล้ว, กรมศิลปากร, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๕๙-๖๐.

ปิงที่อยู่ใกล้เคียงกับเมืองนครชุมอันเป็นเมืองใหญ่^{๑๘} ในขณะเดียวกันก็ใช้เมืองนครชุมเป็นศูนย์กลางในการปกครองและควบคุมดูแลบ้านเล็กเมืองน้อย เช่น เมืองเทพนคร เมืองคนที เมืองไตรตรังษ์และเมืองบางพานแทนเมืองราชธานี เพราะในส่วนหลังของจารึกนครชุมได้กล่าวคำสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระองค์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมและพระราชอำนาจที่มีเหนือเมืองต่างๆ

ภาพที่ ๒.๒ ข้อความที่ระบุชื่อเมืองนครชุมในจารึกนครชุม^{๑๘}

ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ นี้เองเป็นช่วงที่เมืองนครชุมมีความเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด ไม่ว่าจะเป็นด้านการปกครอง การค้าและพุทธศาสนา เราพบว่าโบราณสถานส่วนใหญ่น่าจะสร้างขึ้นในสมัยนี้ เพราะว่าเป็นช่วงที่ศิลปะแบบสุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรืองเช่นกัน มีการจัดผังเมืองอย่างชัดเจนแบบกลุ่มเมืองในสมัยสุโขทัย กลุ่มวัดอรุณวาสีจะอยู่นอกเมืองทางทิศใต้และเป็นศาสนสถานสำคัญ เช่น วัดเจดีย์กลางทุ่ง วัดหนองพิกุล วัดหนองลังกา วัดหม่องกาเล วัดหนองยายช่วย วัดขุ่มกอ และวัดเจดีย์ทอง เป็นต้น

ที่มาของชื่อเมืองนครชุมนั้น มาจากสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพบศิลาจารึกนครชุมที่ถูกนำลงมายังกรุงเทพมหานครระบุชื่อเมืองในจารึกว่า “เมืองนครชุม”^{๑๙} จึงทรงสืบที่มาของศิลาจารึก เมื่อเสด็จตรวจราชการทางเมืองเหนือเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๔ และประทับที่เมืองกำแพงเพชร ได้ทรงทราบความจากพระครูธรรมวิมล (สี) เจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุ ซึ่งจำพรรษาอยู่ที่วัดนั้นนานถึง ๔๐ ปีเศษว่า เคยเห็นศิลาจารึกนครชุมอยู่ที่วัดพระบรมธาตุมาก่อน และยังมีฐานทำด้วยแลงมีขนาดพอดีกับแผ่นศิลาจารึกนครชุม จึงทำให้ทราบว่า ศิลาจารึกนครชุมแต่เดิมได้อยู่ที่วัดพระบรมธาตุริมแม่น้ำแม่ปิง ด้านทิศใต้หน้าเมืองกำแพงเพชร^{๒๐}

ส่วนในจารึกเขาสุมณภู ได้กล่าวถึงชื่อเมืองหนึ่งว่า “นครพระชุม”^{๒๑} ซึ่งเป็นอีกเมืองที่มานมัสการรอยพระพุทธรูปเหนือเขาสุมณภู ชื่อเมืองนครชุมและนครพระชุม สันนิษฐานได้ว่าน่าจะเป็นชื่อเมืองเดียวกัน หมายถึงเมืองที่รวมพระบรมธาตุทั้งหลาย การเรียกชื่อนครพระชุมใน

^{๑๘} อ่างแล้ว, กรมศิลปากร, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๕๘.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

^{๒๐} อ่างแล้ว, โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม ๑ ก-ป), หน้า ๕๗.

^{๒๑} อ่างแล้ว, กรมศิลปากร, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๙๗.

ภายหลังต่อมาเป็นการเรียกชื่อตามคตินิยมของลังกา โดยเน้นว่าเป็นที่รวมของพระบรมธาตุจากที่สำคัญต่างๆ ในวาระสุดท้ายของพระศาสนาจะมารวมกันเป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในยุคพระศรีอาริยมตไตรย สถานที่รวมพระบรมธาตุก็คือพระบรมธาตุนครชุมนี้เอง ด้วยเหตุนี้เมืองนครชุมจึงมีความหมายว่าเป็นเมืองที่รวมพระบรมธาตุทั้งหลาย และเป็นเมืองที่ได้รับการสถาปนาพระบรมธาตุที่นำมาจากลังกา เมืองนครชุมจึงเป็นเมืองสำคัญและยิ่งใหญ่ทีเดียว^{๒๒}

พื้นที่ของเมืองนครชุมคงไม่ได้มีอยู่เฉพาะในคูน้ำ-คันดินที่ปกคลองสวนหมากเท่านั้น แต่พื้นที่ของเมืองนั้นได้ขยายออกไปตามการตั้งบ้านเรือนของราษฎร ในบริเวณคันดินนั้นคงเป็นที่ตั้งเฉพาะบ้านเรือนของเจ้าเมือง ขุนนาง พ่อค้า คหบดีและราษฎรบางส่วนเท่านั้น ยังมีราษฎรอีกกลุ่มใหญ่กระจายตัวกันตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง ริมฝั่งคลองสวนหมากและรอบๆ คูเมืองด้านนอก ดังมีการพบเศษภาชนะดินเผาเคลือบแบบสังคโลกกระจายอยู่รอบนอกคูเมืองด้วย ทั้งยังมีโบราณสถานหลายแห่งอยู่ด้านนอกเมืองทางทิศเหนือ ทิศใต้และทิศตะวันตก

ส่วนทิศตะวันออกที่ติดกับแม่น้ำปิงนั้น พบว่า มีราษฎรอีกกลุ่มซึ่งน่าจะมีจำนวนไม่น้อยได้ข้ามแม่น้ำปิงมาตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งตะวันออกตรงข้ามกับเมืองนครชุม ชาวเมืองนครชุมฝั่งนี้คงทำหน้าที่ดูแลทำนน้ำและคอยรับ-ส่งสินค้าข้ามแม่น้ำปิงจากตัวเมืองนครชุมมายังฝั่งตะวันออก ซึ่งจะเป็นจุดเชื่อมกับเส้นทางถนนพระร่วง หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่ามีชาวเมืองนครชุมตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งตะวันออกก็คือ โบราณสถานวัดกะโลทัยที่มีพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ศิลปะสุโขทัย^{๒๓}

ต่อมาทางฝั่งนี้มีผู้คนมาตั้งบ้านเรือนมากขึ้นเป็นลำดับ ประกอบกับเกิดการแทรกแซงทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรในลุ่มน้ำเจ้าพระยา จึงทำให้เกิดเป็นเมืองใหม่ขึ้นมา ชื่อว่า “เมืองกำแพงเพชร”

๒.๑.๔ เมืองนครชุมยุคเสื่อม

หลังจากการสวรรคตของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ในระหว่างปี พ.ศ.๑๙๑๓-๑๙๑๔ อำนาจของควบคุมของราชธานีก็อ่อนแอลง เมืองต่างๆ ในแคว้นสุโขทัยก็เกิดแตกแยก บางเมืองก็เข้าร่วมกับทางฝ่ายกรุงศรีอยุธยา ในช่วงเวลาดังกล่าวซึ่งตรงกับรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ของกรุงศรีอยุธยา พบว่า ได้เกิดการกำเนิดขึ้นของเมืองกำแพงเพชรที่ริมฝั่งแม่น้ำปิงทางด้านตะวันออกตรงข้ามกับเมืองนครชุม

เหตุที่เปลี่ยนแปลงตำแหน่งเมืองก็คงเนื่องจากการสงครามระหว่างสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยา การย้ายตำแหน่งเมืองจากฝั่งเมืองนครชุมมาฝั่งเมืองกำแพงเพชรนั้น คงเพราะฝั่งเมืองกำแพงเพชรนั้นอยู่ในยุทธภูมิที่ดีกว่าทางฝั่งเมืองนครชุม เพราะมีแม่น้ำปิงขวางกั้น อีกทั้งเมืองกำแพงเพชรก็อยู่บนเส้นทางคมนาคมไปเมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัยได้สะดวก เหมาะแก่การเคลื่อนย้ายกำลังพลและเสบียงมาช่วยเหลือ ในขณะเดียวกันตำแหน่งเมืองนี้ก็เป็เมืองหน้าด่านที่

^{๒๒} อ้างแล้ว, โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม ๑ ก-ป), หน้า ๒๕๙.

^{๒๓} อ้างแล้ว, กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า ๑๕๕.

สำคัญของทางสุโขทัยทีเดียว เพราะถ้าหากทางกรุงศรีอยุธยาตีเมืองกำแพงเพชรได้แล้วก็จะผ่านเข้าไปยังเมืองสุโขทัยได้อย่างง่ายดาย^{๒๔}

ขณะเดียวกันยังมีนักวิชาการบางท่านเชื่อว่า การจัดตั้งเมืองกำแพงเพชรขึ้นมานั้นเป็นอำนาจของกรุงศรีอยุธยา เพื่อดึงอำนาจการปกครองในท้องที่จากเมืองนครชุมที่มีหลักฐานชัดเจนว่าเป็นหัวเมืองที่แน่นแฟ้นกับสุโขทัย โดยเจ้าเมืองกำแพงเพชรน่าจะมีเชื้อสายผสมระหว่างราชวงศ์สุโขทัยกับราชวงศ์สุพรรณภูมิของกรุงศรีอยุธยา ดังเรื่องราวตามที่ปรากฏในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์และหนังสือตำนานพระพุทธรูป^{๒๕}

เมื่อแรกเริ่มนั้น การตั้งเมืองกำแพงเพชรน่าจะเป็นการประนีประนอมกันของทั้งสองอาณาจักรด้วยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เมืองกำแพงเพชรน่าจะมีไพร่พลของตนเองที่มาจากเมืองสุพรรณภูมิด้วยก็ได้ แต่ไพร่ที่ถือว่าเป็นของติดมากับแผ่นดินนั้น เป็นคนที่ย่อมหาความสบายใส่ตน ไหฺรที่หนีจากเจ้านายที่ฝั่งหนึ่ง หนีไปอยู่กับเจ้านายอีกฝั่งหนึ่งก็อาจจะเกิดขึ้นได้หากอีกฝ่ายหนึ่งมีข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์กว่า เนื่องจากกลัวภัยมาจากบ้านเมืองของตน เมืองสุพรรณบุรีในที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลาง ย่อมทำนาได้มากกว่านาที่ทำกันแถบเมืองนครชุม^{๒๖}

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้คนจากฝั่งเมืองนครชุมข้ามฝั่งมาตั้งบ้านเรือนทางฝั่งเมืองกำแพงเพชรมากขึ้น เมื่อผู้คนในเมืองนครชุมร่อยหรอลงจนเหลือแต่เมือง เมืองกำแพงเพชรก็ขึ้นมามีบทบาทความเป็นศูนย์กลางในท้องที่แห่งนั้นแทน จากนั้นก็ไม่มีชื่อเมืองนครชุมปรากฏในหลักฐานสมัยสุโขทัยหรือสมัยต่อมาอีกเลย กลับกลายเป็นชื่อเมืองกำแพงเพชรที่มีบทบาทและปรากฏหลักฐานว่าเป็นเมืองสำคัญสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

นอกจากข้อสันนิษฐานสำคัญข้างต้นแล้ว ยังมีข้อสันนิษฐานอื่นๆ เพิ่มเติมอีกเกี่ยวกับเหตุผลความเสื่อมของเมืองนครชุม เช่น อาจจะประสบปัญหาจากการที่แม่น้ำปิงกัดเซาะตลิ่ง^{๒๗} และความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับบ้านเมืองในกลุ่มน้ำสาละวิน-อิระวดีก็คงหมดบทบาทลง จึงทำให้ความเป็นเมืองชุมทางของเมืองนครชุมหมดบทบาทลงไปด้วย บริบทต่างๆ ในขณะนั้นคงเอื้อให้เมืองกำแพงเพชรมีบทบาทและความสำคัญขึ้นแทนเมืองนครชุม

ดังนั้น เราจึงไม่ปรากฏชื่อเมืองนครชุมในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับใดเลย หรือแม้แต่ในพระไอยการตำแหน่งนาหัวเมืองที่ตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อประมาณปี พ.ศ.๑๙๙๗ ก็ไม่ปรากฏชื่อเมืองนครชุมเช่นกัน เป็นไปได้ว่าเมืองนครชุมคงไม่มีความสำคัญและเสื่อมสลายลงในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ หากมีผู้คนอยู่อาศัยก็คงมีไม่มาก น่าจะเป็นชุมชนขนาดเล็กที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในบริเวณรอบๆ เมืองนครชุมเท่านั้น

^{๒๔} ศรีศักร วัลลิโภดม, *คันหาอดีตของเมืองโบราณ*, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๘), หน้า ๖๑๒.

^{๒๕} อ่างแล้ว, กรมศิลปากร, *นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร*, หน้า ๑๓๕.

^{๒๖} อ่างแล้ว, พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, *การเมืองในประวัติศาสตร์ยุคสุโขทัย-อยุธยา พระมหากษัตริย์ราชกาษัตริย์ราช*, หน้า ๔๔-๔๖.

^{๒๗} อ่างแล้ว, *โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม ๑ ก-ป)*, หน้า ๒๖๑.

๒.๒ ลักษณะพุทธศิลป์ที่ปรากฏตามโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม

ในงานวิจัยนี้ได้ทำการสำรวจและศึกษาแหล่งโบราณคดีในชุมชนโบราณเมืองนครชุมที่มีความสำคัญทางด้านพุทธศิลป์ทั้งสิ้น ๙ แห่ง เรียงตามลำดับความสำคัญทางประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และสภาพความสำคัญในปัจจุบัน ได้แก่ วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง, วัดสว่างอารมณ์, วัดเจดีย์ทอง, วัดหนองลังกา, วัดหนองพิกุล, วัดเจดีย์กลางทุ่ง, วัดขุ่มกอ, วัดหนองยายช่วย, วัดหม่องกาเล

๒.๒.๑ วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง

วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง ชาวบ้านในเขตจังหวัดกำแพงเพชรมักจะเรียกว่า “วัดพระบรมธาตุ” หรือ “วัดพระธาตุ” ส่วนนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมื่อกล่าวถึงวัดนี้มักจะเรียกชื่อว่า “วัดพระบรมธาตุนครชุม” เนื่องจากว่าวัดนี้เป็นวัดที่พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงสถาปนาพระบรมธาตุและทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์จากลังกาทวีปไว้เมื่อปี พ.ศ.๑๙๐๐ จึงถือได้ว่าวัดนี้เป็นวัดพระมหาธาตุเจดีย์ประจำเมืองนครชุม ซึ่งเป็นเมืองโบราณสำคัญในอาณาจักรสุโขทัย

ชื่อวัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวงที่ปรากฏในหลักฐานเก่าที่สุด (พ.ศ.๒๔๑๔) เรียกชื่อวัดนี้ว่า “วัดพระธาตุ”^{๒๘} ในพระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเรื่อง อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ตั้งแต่เชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์ พ.ศ.๒๔๖๔ เรียกชื่อวัดนี้ว่า “วัดมหาธาตุ”^{๒๙} ก่อนจะปรากฏชื่อในเอกสารหรือหนังสือขึ้นหลังเรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ที่เรียกชื่อวัดนี้ว่า “วัดพระบรมธาตุเจดีย์าราม” ก่อนจะมีการเปลี่ยนชื่อวัดเป็น “วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง” อย่างเป็นทางการให้ตรงตามชื่อที่ได้รับการยกฐานะจากวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ จนถึงปัจจุบัน

พระบรมธาตุนครชุมถูกสถาปนาขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๑๙๐๐ โดยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากลังกาทวีปมาประดิษฐานไว้ พร้อมด้วยหน่อพระศรีมหาโพธิ์ พระบรมธาตุนครชุมในสมัยแรกสร้างเป็นพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม และมีพระเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างภายหลังอีกสององค์อยู่ด้านข้างบนฐานเดียวกัน ต่อมาวัดได้ถูกทิ้งร้างประมาณ พ.ศ.๒๑๒๗ จนกระทั่งในปี พ.ศ.๒๓๙๒ จึงมีการบูรณะวัดพระบรมธาตุขึ้นมาอีกครั้ง และมีการรื้อสร้างองค์พระบรมธาตุนครชุมใหม่จากสภาพที่ทรุดโทรม ให้เป็นพระเจดีย์ศิลปะทรงมอญ-พม่า โดยพ่อค้าไม้ชาวกะเหรี่ยงในบังคับของอังกฤษสองพี่น้อง คือ แสงกอและพะโป้ ในระหว่าง พ.ศ.๒๔๑๔-๒๔๔๔^{๓๐}

^{๒๘} เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕, (กำแพงเพชร: จังหวัดกำแพงเพชร จัดพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๖.

^{๒๙} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ ตั้งแต่เชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์, (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมแถม อติศร, ๒๔๗๔), หน้า ๒๖.

^{๓๐} ธีระวัฒน์ แสนคำ, “การศึกษาประวัติศาสตร์ พัฒนาการและสถาปัตยกรรมองค์พระบรมธาตุ นครชุม วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดกำแพงเพชร”, (รายงานการวิจัย หน่วยวิทยบริการฯ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัดกำแพงเพชร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๓๘.

การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมองค์พระบรมธาตุนครชุมนั้น สามารถศึกษาผ่านหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับประวัติและพัฒนาการขององค์พระบรมธาตุนครชุม ซึ่งมีทั้งตำนาน จารึก บันทึก และจดหมายเหตุที่เกี่ยวข้อง ซึ่งทำให้เห็นอย่างชัดเจนว่าองค์พระบรมธาตุนครชุมถูกสร้างขึ้น ๒ ครั้ง องค์แรกนั้นเป็นพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม องค์ที่สองเป็นพระเจดีย์ทรงมอญ-พม่า และได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์อีกหลายครั้ง^{๓๑}

ภาพที่ ๒.๓ โบราณสถานวัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง

๒.๒.๒ วัดสว่างอารมณ์

วัดสว่างอารมณ์ ตั้งอยู่ในเขตบ้านปากคลองเหนือ หมู่ที่ ๖ ตำบลนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้าง ภายในวัดเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหลวงพ่อกุโมงค์ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ชัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย มีขนาดหน้าตักกว้าง ๒.๕๐ เมตร สูง ๓.๕๐ เมตร ประดิษฐานอยู่ภายในมณฑปหลวงพ่อกุโมงค์ ไม่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ชัดเจนเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปหลวงพ่อกุโมงค์ รวมทั้งข้อมูลเกี่ยวกับช่วงเวลาที่มีการพบพระพุทธรูปหลวงพ่อกุโมงค์

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านพบแต่เพียงว่า เดิมทีบริเวณที่องค์พระพุทธรูปหลวงพ่อกุโมงค์ประดิษฐานอยู่เป็นจอมปลวกขนาดใหญ่ ต่อมาได้มีชาวบ้านมาขุดที่บริเวณจอมปลวกทำให้พบว่าภายในเป็นโพรงขนาดใหญ่และหุ้มองค์พระพุทธรูปอยู่ จึงทำการขุดดินออกและทำการบูรณะให้อยู่ในสภาพดี พร้อมทั้งได้ร่วมกันบริจาคทรัพย์สร้างมณฑปครอบองค์พระพุทธรูปไว้ โดยเรียกชื่อว่า “หลวงพ่อกุโมงค์” สาเหตุที่เรียกชื่อว่าหลวงพ่อกุโมงค์นั้น สันนิษฐานว่าเพราะองค์พระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ในมณฑปที่มีทางเข้าแคบๆ คล้ายอุโมงค์ จึงเรียกติดปากว่าหลวงพ่อกุโมงค์ ชาวนคร

^{๓๑} ชีระวัฒน์ แสนคำ, พระบรมธาตุนครชุม พระบรมธาตุเจดีย์แห่งลุ่มแม่น้ำปิงตอนล่าง, (กรุงเทพฯ: คอสม่า, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐๑-๑๔๓.

ชุมและกำแพงเพชรนับถือว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ เมื่อขอสิ่งใดจะได้สมใจเสมอ นิยมแก้บนด้วยพวงมาลัยมีการจัดงานสักการบูชาในวันเพ็ญเดือน ๔ ทุกปี^{๓๒}

ภาพที่ ๒.๔ พระพุทธรูปหลวงพ่อูโมงค์ วัดสว่างอารมณ์

๒.๒.๓ วัดเจดีย์ทอง

วัดเจดีย์ทองเป็นแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่วัดเจดีย์ทอง บ้านโนนม่วง หมู่ที่ ๑๐ ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร ปัจจุบันวัดเจดีย์ทองมีอาณาบริเวณทางทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตกติดกับทุ่งนา ส่วนด้านทิศใต้ติดกับโรงเรียนบ้านโนนม่วง^{๓๓}

วัดเจดีย์ทอง มีแหล่งโบราณคดีที่มีรูปแบบและแผนผังแบบสถาปัตยกรรมในสมัยสุโขทัยสามารถแบ่งขอบเขตพื้นที่การใช้งานภายในวัด คือ เขตพุทธาวาสที่ล้อมด้วยกำแพงแก้ว ภายในมีแหล่งโบราณคดีประกอบด้วย พระเจดีย์ประธาน วิหาร กำแพงแก้วและแท่นวางพระพุทธรูปหรือไม้อาจจะเป็นพระเจดีย์ราย

พระเจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์มีการสร้างซ้อนทับกัน ๒ ครั้ง ซึ่งพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นพระเจดีย์ที่เป็นที่นิยมสร้างในสมัยสุโขทัยได้มีความนิยมลดน้อยลง เมื่ออาณาจักรอยุธยาเข้ามาปกครอง เจดีย์ทรงดอกบัวตูมศิลปะสุโขทัยรุ่งเรืองตั้งแต่สมัยพระมหาธรรม

^{๓๒} สันติ อภัยราช (บรรณาธิการ), นครชุม วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาตำบลนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร, (กำแพงเพชร: ศรีสวัสดิการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๔.

^{๓๓} ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์, “รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดพระเจดีย์ทอง ตำบลนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร”, (รายงานการขุดค้นสำนังานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ สุโขทัย กรมศิลปากร, ๒๕๔๑), หน้า ๙.

ราชธานีไทยเป็นต้นมา อายุของการสร้างโบราณสถานวัดพระเจดีย์ทองสมัยแรกไม่เกินพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ส่วนสมัยที่ ๒ พบว่ามีการสร้างซ้อนตรงเฉพาะพระเจดีย์ประธานเท่านั้น

ส่วนอาคารโบราณสถานอื่นๆน่าจะไม่มีการสร้างหรือแก้ไขอย่างไร ซึ่งการก่อสร้างพระเจดีย์ประธานในสมัยที่ ๒ ยังคงเป็นทรงดอกบัวตูมก่อพอกเพิ่มขนาดพระเจดีย์องค์เดิม และมีการประดิษฐานพระปูนปั้นในซุ้มจระนำทั้ง ๔ ทิศ และมีการใช้พื้นที่โบราณสถานเรื่อยมาจนถึงอย่างน้อยในพุทธศตวรรษที่ ๒๒ โดยเปรียบเทียบอายุจากเครื่องสังคโลกที่พบซุ้มพระ ๔ ด้าน มีลักษณะเป็นฐานปัทม์

ลักษณะของพระเจดีย์ประธานที่วัดเจดีย์ทองเป็นดอกบัวตูมศิลปะสุโขทัย โดยมีฐานเชิงทั้งหมด ๔ ชั้น ชั้นที่ ๑ ความกว้าง ๑๖ เมตร ความยาว ๑๖ เมตร ความสูง ๑.๔๐ เมตร ชั้นที่ ๓ และ ๔ มีการก่อขึ้นบันไดไปถึงฐานหน้ากระดานรองรับชั้นบัวคว่ำ ฐานเชิงขึ้นไปจากฐานเชิงชั้นที่ ๔ เป็นหน้ากระดานรองรับบัวคว่ำต่อมาเป็นท้องไม้ ถัดจากท้องไม้เป็นชั้นของลูกแก้วอกไก่ท้องไม้ขึ้นไปเป็นเรือนธาตุส่วนบนเป็นยอดดอกบัวตูม

ภาพที่ ๒.๕ โบราณสถานวัดเจดีย์ทอง

วิหารของวัดเจดีย์ทองหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ตั้งอยู่หน้าพระเจดีย์ประธานของวัด นอกแนวกำแพงแก้วแปดเหลี่ยมแต่ยังอยู่ในเขตกำแพงแก้วสี่เหลี่ยม ซึ่งเป็นลักษณะการก่อสร้างที่ปรากฏอยู่ในสมัยสุโขทัย รูปแบบของวิหารมีลักษณะเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า^{๓๔} มีจำนวน ๖ ห้อง เสาวิหารทำด้วยศิลาแลง แต่ปัจจุบันเหลือเพียงฐานชุกชีที่ถูกทำลายก่อนมีการขุดแต่ง เนื่องด้วยส่วนฐานชุกชีมีร่องรอยการขุดลึกลงไปจากพื้นที่ส่วนอื่นของวิหารทำให้ไม่ทราบขนาดที่แน่นอนได้

^{๓๔} อ่างแล้ว, ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์, รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดพระเจดีย์ทอง ตำบลนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร, หน้า ๒๒.

จากข้อมูลที่กำลังมาข้างต้นทำให้ทราบว่าวัดพระเจดีย์ทองมีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านศาสนาในสมัยสุโขทัย เห็นได้จากศิลปะเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นศิลปะนิยมในสมัยสุโขทัยอันเกิดจากความเจริญรุ่งเรือง ที่อาจเกิดขึ้นจากการขยายตัวของเมืองนครชุมที่อยู่ใกล้กับทางคมนาคมทางลุ่มแม่น้ำปิง จึงทำให้สามารถสร้างสถาปัตยกรรมโบราณสถานขนาดใหญ่เช่นนี้ได้ แม้ว่าวัดพระเจดีย์ทองเป็นโบราณสถานที่ห่างไกลจากแหล่งโบราณคดีต่างๆในเขตตำบลนครชุม อาจด้วยเป็นชุมชนที่แยกออกมาเป็นชุมชนขนาดเล็กจึงไม่มีการขยายไปยังพื้นที่ใกล้เคียงอย่างเช่นแหล่งโบราณคดี วัดพระเจดีย์กลางทุ่ง วัดหนองพิกุล วัดหม่องกาเล เป็นต้น

๒.๒.๔ วัดหนองลังกา

วัดหนองลังกาเป็นแหล่งโบราณคดีซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มอรัญญิกที่ใหญ่ที่สุดที่ตั้งอยู่ภายในหมู่ที่ ๓ ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร วัดหนองลังกานี้เป็นชื่อที่ถูกเรียกขึ้นภายหลังซึ่งที่มาของชื่อนี้ได้เรียกตามชาวบ้านเพราะบริเวณคูน้ำของวัดมีต้นรังกา(ต้นรังกาเป็นพืชที่คล้ายกับต้นกก) ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมากซึ่งแต่เดิมเขียนว่า “วัดหนองรงกา” แต่ทางกรมศิลปากรได้เปลี่ยนชื่อจากจาก “หนองรงกา” มาเป็น “หนองลังกา” เพื่อให้เข้ากับลักษณะทางสถาปัตยกรรมของวัดซึ่งเป็นทรงระฆังคว่ำหรือทรงลังกานั้นเอง ส่วนชื่อเดิมของวัดหนองลังกาเมื่อในสมัยก่อนนั้นไม่สามารถระบุได้เพราะไม่พบหลักฐานหรือจารึกใดๆ เกี่ยวกับวัด

จากการสันนิษฐานวัดหนองลังกาน่าจะสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ซึ่งตรงกับช่วงสมัยสุโขทัยเข้ามามีอิทธิพลในเมืองนครชุมซึ่งเป็นสมัยที่เมืองนครชุมมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างถึงขีดสุด^{๓๕} ความเจริญของเมืองนครชุมมาจากการค้าขายเป็นส่วนสำคัญโดยมีเส้นทางหลักคือ แม่น้ำปิงซึ่งไหลมาจากจังหวัดตากและจังหวัดในดินแดนล้านนาเพราะฉะนั้นจึงไม่แปลกหากว่าจะมีการรับเอาวัฒนธรรมจากทางล้านนาเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมแบบสุโขทัย

พระเจดีย์ประธานมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลมหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าทรงระฆังคว่ำในลักษณะศิลปะสุโขทัยก่อด้วยอิฐอยู่ในกำแพงแก้ว องค์ระฆังค่อนข้างเพรียว ปากระฆังไม่ผายออกมากนักซึ่งเป็นลักษณะพิเศษแบบสกุลช่างกำแพงเพชร องค์พระเจดีย์ประธานมีซุ้มจะนำพระยืนออกมาจากฐานตอนล่างทั้งสี่ด้าน ซึ่งซุ้มจะนำทั้งสี่ด้านนั้นมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นบัวกลาซึ่งรองรับองค์ระฆังแบบบัวคว่ำ และบัวหางซ้อนลดหลั่นกันมาถึงสามชั้นซึ่งเป็นรูปแบบที่ได้อิทธิพลมาจากสุโขทัย โดยมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับเจดีย์ประธานวัดศรีพิจิตรกิตติกลาราม จังหวัดสุโขทัย^{๓๖} ถัดจากนั้นลงมาจะเป็นฐานสี่เหลี่ยมมีลักษณะแบ่งออกเป็นช่องๆ ถัดลงมาเป็นชั้นฐานรองรับมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมหน้าตัดซึ่งเรียกอีกชื่อหนึ่ง

ในบริเวณวัดยังพบพระเจดีย์บริวารอีกหลายองค์ แต่ด้วยเหตุที่ว่าเจดีย์ได้พังทลายลงมาเกือบหมดแล้วจึงทำให้ไม่สามารถรู้ได้ว่าเจดีย์เป็นรูปทรงแบบใด

^{๓๕} อ่างแล้ว, ธีระวัฒน์ แสนคำ, พระบรมธาตุนครชุม พระบรมธาตุเจดีย์แห่งลุ่มแม่น้ำปิงตอนล่าง, หน้า ๒๐.

^{๓๖} สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๙), หน้า ๖๘-๖๙.

ภาพที่ ๒.๖ โบราณสถานวัดหนองลังกา

บริเวณของกำแพงแก้วจะพบว่ามีช่องอิฐก่อขึ้นเป็นรูปสามเหลี่ยมอยู่ตามรอบกำแพง แก้วได้สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นช่องจุดไฟที่เรียกว่า “ช่องประทีป” มีขนาดความกว้าง ๐.๒๓ เมตร ความสูงของช่องประทีป ๐.๒๐ เมตร และแต่ละช่องมีระยะห่างที่เท่าๆกันคือ ๑.๘ เมตร ช่องประทีป ดังกล่าวนั้นไม่พบในแหล่งโบราณคดีอื่นอยู่บริเวณใกล้เคียงกับวัดหนองลังกา วัดหนองลังกาเป็นโบราณสถานที่ใหญ่ที่สุดในกลุ่มของแหล่งโบราณคดีกลุ่มอรัญญิกของเมืองนครชุม

แต่ในปัจจุบันนี้แหล่งโบราณคดีดังกล่าวกำลังถูกคุกคาม มีสาเหตุมาจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของชาวบ้านหรือการไม่ให้ความสำคัญกับแหล่งโบราณคดี ภาพการถูกรุกล้ำที่ดินโดยการนำสัตว์เข้ามาเลี้ยงและการรุกล้ำคูน้ำคันดินเข้ามาโดยการนำพื้นที่ไปใช้เพาะปลูกพืชทางการเกษตรซึ่งปัญหาเหล่านี้ควรถูกแก้ไขอย่างเร่งด่วนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงการให้ความรู้กับชาวบ้านเพื่อสร้างความเข้าใจในการอนุรักษ์โบราณสถานให้มากกว่าเดิม

๒.๒.๕ วัดหนองพิกุล

วัดหนองพิกุล เป็นแหล่งโบราณคดีสำคัญอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดกำแพงเพชร ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่หมู่ที่ ๓ ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร ซึ่งในอดีตเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณนครชุม อันเป็นเมืองโบราณที่มีอายุร่วมสมัยหรืออาจจะมียุคมากกว่าเมืองสุโขทัย โดยตัววัดตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองไปทางทิศใต้ซึ่งไม่ไกลกันเท่าไรนัก มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออก

และมีคูน้ำ ความกว้าง ๖ เมตรล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน เป็นเขตที่มีผู้คนอยู่อาศัยไม่มากนัก แต่ในเขตของวัดมีคนเข้าบุกรุกตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัย^{๓๗}

ชื่อของวัดหนองพิกุล จากการสันนิษฐานชื่อนี้ น่าจะไม่ใช่ชื่อเดิมของวัด เพราะไม่พบหลักฐานจารึกหรือเอกสารใดๆ กล่าวถึงเลยเหมือนกับวัดต่างๆ ที่พบในเขตเมืองโบราณนครชุม ส่วนชื่อ หนองพิกุล อันเป็นชื่อปัจจุบันของวัด ผู้คนในท้องถิ่นนี้ เชื่อกันตามตำนานที่ว่า วัดนี้สร้างขึ้นโดยนางพิกุล ลูกสาวของเศรษฐีแห่งทุ่งเศรษฐี จึงได้ใช้ชื่อของผู้สร้างเรียกวัดแห่งนี้ตลอดมา

สิ่งก่อสร้างแรกอยู่ด้านหน้าสุดของวัดคือ วิหารของวัดหนองพิกุล มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๕ ห้อง กว้าง ๑๒.๖๐ เมตร ยาว ๑๙.๖๐ เมตร เสาวิหารเป็นเสาที่ก่อจากก้อนศิลาแลง ที่ฐานชั้นล่างสุดเป็นฐานเขียง ๑ ชั้น ถัดไปเป็นฐานปัทม์ ประกอบด้วย บัวคว่ำ และบัวหงาย การขึ้นลงวิหารจะพบว่ามีบันไดอยู่ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง โดยบันไดของวัดนี้มีลักษณะพิเศษคือ มีด้านละ ๒ บันได รวมด้านหน้าและด้านหลังเป็น ๔ บันได และจะมีชั้นบันไดๆ ละ ๗ ชั้น ส่วนตัววิหารผนังและหลังคาได้พังทลายไปหมดแล้ว

ถัดจากวิหารคือ มณฑปทำหน้าที่เป็นคันธกุฎีอันถือว่าเป็นองค์ประธานหลักของวัด^{๓๘} ลักษณะเป็นทรงสี่เหลี่ยมมีความกว้าง ๑๓.๑๐ เมตร ยาว ๑๓.๒๐ เมตร และสูง ๕ เมตร มีฐานชั้นล่างสุดเป็นฐานเขียง ๒ ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานปัทม์ มีลักษณะคือ จะเป็นบัวคว่ำและบัวหงาย ตรงกลางของฐานบัวสร้างเป็นช่องเล็กๆ ขนาดเท่ากัน ซึ่งจะพบอยู่ในด้านข้างและด้านหลังของมณฑป โดยจากนั้นก็จะเป็นฐานเขียงอีกชั้นหนึ่งก่อนที่จะถึงอาคาร รวมแล้วฐานจะมีความสูงทั้งหมด ๕ เมตร ภายนอกตัวมณฑปสันนิษฐานว่าในอดีตจะฉาบด้วยปูนขาว เพราะในปัจจุบันพบว่ายางคงเหลือลายปูนปั้นที่สวยงามและพื้นผนังปูนขาวอยู่ และที่มุมเสาด้านนอกของมณฑปจะมีการทำเสาหลอกทั้งสี่เสา โดยลายปูนปั้นที่เหลืออยู่ก็ปรากฏอยู่ที่เสาหลอกด้านหลังซ้าย

ส่วนภายในตัวมณฑป จะต้องผ่านบันไดขนาดใหญ่ ที่มีความกว้าง ๗.๙ เมตร ทั้งหมด ๕ ชั้น โดยระหว่างทางเดินขึ้นไปจะมีเสาศิลาแลงขนาดใหญ่ ๔ ต้น ซึ่งมีความยาวด้านละ ๐.๖๕ เมตร สูง ๑.๓๕ เมตร ซึ่งน่าจะเป็นเสารองรับหลังคามณฑปในอดีต ถัดเข้าไปคือ โถงประดิษฐานพระประธานองค์ใหญ่ที่เหลืออยู่เพียงฐานพระ มีขนาด ๕ เมตร ส่วนหลังคามณฑปได้พังทลายลงทั้งหมดจนไม่อาจสันนิษฐานว่ามีลักษณะอย่างไร

โบราณสถานล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วที่ทำด้วยศิลาแลง มีลักษณะเป็นแท่งสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่พอสมควร สูงจากพื้นราบประมาณ ๑.๒๐ เมตร มีความยาวด้านละ ๐.๔๐ เมตร เรียงต่อกันจนเป็นกำแพงรูปสี่เหลี่ยมที่มีความกว้าง ๒๕.๗๐ เมตร และยาว ๔๒.๕๐ เมตร นอกจากนี้ยังมีการนำแท่ง ศิลาแลงรูปห้าเหลี่ยมมาวางอยู่บนกำแพงศิลาแลงอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า “บัวหลังเจียด”

จากที่กล่าวมา วัดหนองพิกุล มีสิ่งก่อสร้างที่ไม่เหมือนวัดใดในแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม เนื่องจากการสร้างมณฑปเป็นองค์ประธานหลักของวัด ซึ่งรูปแบบจะคล้ายกับมณฑปวัดศรี

^{๓๗} พระราชวรวิหาร และคณะ, “รายงานการวิจัยเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร”, (รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๘.

^{๓๘} อ้างแล้ว, กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า ๑๔๑.

ชุม วัดตึก วัดตระพังทองกลางของสุโขทัย^{๓๙} จึงอาจจะเป็นได้ว่า วัดหนองพิกุล จะสร้างอยู่ร่วมสมัยหรือไม่ก็ภายหลังวัดทั้งสามที่ได้กล่าวมา

ภาพที่ ๒.๗ โบราณสถานวัดหนองพิกุล

นอกจากนี้ วัดหนองพิกุล ยังมีการขุดพบกรุพระอันเป็นแหล่งที่เจอพระเครื่องพระพิมพ์ที่มีรูปแบบแตกต่างกันออกไป โดยที่กรุพระวัดหนองพิกุลถือได้ว่าเป็นกรุพระที่สำคัญและมีชื่อเสียงอีกแห่งหนึ่งในเขตแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม เพราะเป็นกรุพระที่พบพระขั้มกอสามขนาดคือขนาดพิมพ์ใหญ่ ขนาดพิมพ์กลางและขนาดพิมพ์เล็กอย่างครบถ้วน อีกทั้งยังพบพระนางกำแพงวัดพิกุล ซึ่งถือว่าเป็นพระที่เป็นที่นิยมมากแบบหนึ่ง^{๔๐}

๒.๒.๖ วัดเจดีย์กลางทุ่ง

วัดเจดีย์กลางทุ่ง ตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ ๓ ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้าง แต่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย เพราะมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ นั่นคือพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมแบบสุโขทัย

สำหรับที่มาของชื่อวัดนั้น สันนิษฐานว่าเป็นเพราะลักษณะทางกายภาพของวัดที่ตั้งอยู่กลางทุ่งนา จึงทำให้ชาวบ้านในพื้นที่เรียกชื่อวัดนี้ว่า “วัดพระเจดีย์กลางทุ่ง” ตามลักษณะที่ตั้ง อย่างไรก็ตามจากข้อสังเกตเบื้องต้นพบว่า ที่ตั้งของวัดนั้นตั้งอยู่ภายนอกตัวเมืองนครชุม และด้วยขนาดของวัดนี้และวัดอื่นๆ ที่ตั้งอยู่โดยรอบส่วนใหญ่มีขนาดที่ไม่ใหญ่มากจึงสันนิษฐานจากข้อสังเกต

^{๓๙} อ่างแล้ว, กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า ๑๔๑.

^{๔๐} สัมภาษณ์ พระครูอาทรวิโรดม, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง, เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๕๘.

เหล่านี้ว่า พื้นที่โดยรอบของวัดน่าจะเป็นเขตอรัญญิก และจากการสังเกตวัดอื่นๆ โดยรอบก็พบว่า ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นลักษณะที่มีความคล้ายคลึงกับวัดใน ฝั่งเมืองกำแพงเพชร ซึ่งก็สันนิษฐานอีกเช่นกันว่า วัดแห่งนี้และวัดอื่นๆโดยรอบอาจถูกใช้เป็นพื้นที่ทำสังฆกรรมมาโดยตลอด แม้ว่าจะมีการย้ายเมืองมายังฝั่งที่เป็นเมืองกำแพงเพชรในปัจจุบัน^{๔๑}

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของวัดเจติยกลางทุ่ง ประกอบด้วยวิหาร ๕ ห้อง ลักษณะเป็นแบบก่ออิฐ แต่ปัจจุบันเหลือเฉพาะฐานของอาคาร^{๔๒} ถัดจากด้านหลังของวิหาร เป็นพระเจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมและมีพระเจดีย์รายปรากฏอยู่ด้านหลังพระเจดีย์ประธานอีก ๑ องค์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระเจดีย์ทรงระฆัง ส่วนบริเวณโดยรอบของวัดนั้นมีคูน้ำล้อมรอบ มีความกว้างทั้งสิ้น ๒๙.๔๓ เมตร สันนิษฐานว่าใช้สำหรับกำหนดเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสและแสดงให้เห็นถึงรูปแบบการจัดผังวัดแบบสุโขทัย

ภาพที่ ๒.๘ โบราณสถานวัดเจติยกลางทุ่ง

ลักษณะของพระเจดีย์ประธานภายในวัดนั้นเป็นพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ประกอบด้วยฐานเขียง ขนาดเล็กอยู่ ๒ ชั้นชั้นล่าง ถัดไปเป็นชุดฐานเขียงขนาดใหญ่รองรับส่วนเรือนธาตุอีก ๓ ชั้น เหนือขึ้นไปถัดจากชุดฐานเขียงจะเป็นส่วนของเรือนธาตุ ประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ๑ ชั้น ฐานแฉ่นฟ้าเป็นแบบย่อมุมไม้ยี่สิบ ๒ ชั้นต่อกัน ขึ้นไปอีกจะเป็นตัวเรือนธาตุย่อมุมไม้ยี่สิบ^{๔๓} ประกอบด้วยส่วนบันแถลงและกลีบบนประดับอยู่ส่วนบนของเรือนธาตุ ถัดไปเป็นส่วนองค์ระฆัง และส่วนยอดซึ่งในปัจจุบันปรากฏให้เห็นเพียงแค่ส่วนปล้องไฉนเท่านั้น

^{๔๑} อ่างแล้ว, อีระวัฒน์ แสนคำ, พระบรมธาตุนครชุม พระบรมธาตุเจดีย์แห่งลุ่มน้ำปิงตอนล่าง, หน้า ๑๕-๒๐.

^{๔๒} อ่างแล้ว, พระราชวชิรเมธี และคณะ, “การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชรจังหวัดกำแพงเพชร”, หน้า ๓๐.

^{๔๓} อ่างแล้ว, กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า ๑๔๐.

นอกจากนี้ วัดเจดีย์กลางทุ่ง ยังมีการขุดพบกรุพระอันเป็นแหล่งที่เจอพระเครื่องพระพิมพ์ที่มีรูปแบบแตกต่างกันออกไป โดยที่กรุพระวัดเจดีย์กลางทุ่งเป็นกรุพระที่พบว่ามีพระพิมพ์รูปแบบต่างๆ เช่น พระนางกำพวด พระซุ้มกอ พระกำพวดกลีบบัว พระลีลาเมล็ดขนุน พระเปิดโลก เป็นต้น^{๔๔}

๒.๒.๗ วัดซุ้มกอ

วัดซุ้มกอเป็นแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ ๓ ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร ที่มาของชื่อวัดแห่งนี้เป็นชื่อที่ตั้งกันภายหลัง เพราะไม่ปรากฏชื่อในพงศาวดาร โดยที่มาของชื่อวัดในเขตอรัญญิกของเมืองนครชุมเกือบทั้งหมดนั้นจะตั้งตามภูมินามของสถานที่นั้นๆ วัดซุ้มกอเองก็เช่นกันโดยที่มาของชื่อวัดนั้นมาจากการขุดพบพระเครื่องที่มีลักษณะโค้งคล้ายตัว ก.ไก่ จึงได้ชื่อว่า “ซุ้ม ก ” ตามพระเครื่องที่ขุดพบ

โบราณสถานที่พบในวัดซุ้มกอได้แก่พระเจดีย์ฐานแปดเหลี่ยม ๑ องค์ สันนิษฐานว่าการสร้างพระเจดีย์ในลักษณะนี้เป็นลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่เป็นลักษณะเฉพาะของเมืองกำแพงเพชร ลักษณะดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกับพระเจดีย์ประธานวัดหนองยายห้วยซึ่งเป็นวัดในเขตอรัญญิกเช่นเดียวกัน และยังมีลักษณะคล้ายกับพระเจดีย์วัดพระแก้วและพระเจดีย์วัดพระนอนซึ่งอยู่ทางฝั่งเมืองกำแพงเพชรอีกด้วย^{๔๕}

ภาพที่ ๒.๙ โบราณสถานวัดซุ้มกอ

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของวัดซุ้มกอ ประกอบด้วยวิหารที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระเจดีย์ แต่ในปัจจุบันแทบจะไม่ปรากฏร่องรอยให้เห็นชัดเจนจึงไม่สามารถบอกได้ว่าจำนวน

^{๔๔} สัมภาษณ์ นางสุกิตรา ตันศลารักษ์, ข้าราชการบำนาญ, สัมภาษณ์ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๕๘.

^{๔๕} อ่างแล้ว, สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, หน้า ๗๐.

วิหารมีกี่ห้อง ด้านหลังของวิหารนั้นเป็นพระเจดีย์มีฐานทรงแปดเหลี่ยม ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นแบบทรงระฆังสันนิษฐานได้ว่า พระเจดีย์วัดซุ่มกอแห่งนี้มีลักษณะที่เป็นลักษณะเฉพาะของเมืองกำแพงเพชร พระเจดีย์วัดซุ่มกอแห่งนี้เคยมีการลักลอบขุดหาพระเครื่องจนวนองค์พระเจดีย์ได้พังทลายลงและต่อมากรมศิลปากรได้เข้ามาบูรณะองค์พระเจดีย์ ซึ่งปัจจุบันสามารถเห็นพระเจดีย์ตั้งแต่องค์ระฆังลงมาถึงฐานเท่านั้น รายละเอียดพระเจดีย์ที่ปรากฏดังนี้

ฐานเชิงแปดเหลี่ยมปรากฏให้เห็นเพียง ๒ ชั้น ตามปกติทั่วไปฐานเชิงจะมี ๓ ชั้น อาจจะมีฐานเชิงอีก ๑ ชั้นอาจถูกดินทับถมไป ส่วนถัดไปที่ยังหลงเหลืออยู่ คือ องค์ระฆังก่อนถึงองค์ระฆังจะเป็นส่วนของบัวกลา ๓ ชั้น แต่ปัจจุบันไม่ปรากฏให้เห็นชัดเจน

๒.๒.๘ วัดหนองยายช่วย

วัดหนองยายช่วยในเขตหมู่ที่ ๓ ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร โดยในอดีตตั้งอยู่นอกเมืองนครชุมทางด้านทิศใต้สันนิษฐานว่าอาจเป็นเขตอรัญญิกของเมืองนครชุม วัดหนองยายช่วยอยู่ถัดจากวัดหนองลังกาไปทางทิศตะวันออก ประมาณ ๒๐๐ เมตร^{๔๖} ชื่อเดิมของวัดนั้นไม่ปรากฏ สันนิษฐานว่าชื่อวัดหนองยายช่วยนี้น่าจะตั้งขึ้นตามภูมินามในภายหลัง โดยอาจจะมีการตั้งตามชื่อของบริเวณคูน้ำของวัดซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นหนองของยายช่วย

ในบริเวณวัดประกอบด้วย วิหารที่มีขนาด ๕ ห้อง ก่อด้วยอิฐ ลักษณะของวิหารคล้ายกับการสร้างโบสถ์ซ้อนอยู่บนวิหาร วิหารนี้สร้างเชื่อมต่อกับมณฑปซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเจดีย์ประธาน สันนิษฐานว่าการสร้างวิหารที่เชื่อมต่อกับพระเจดีย์น่าจะรับอิทธิพลลักษณะนี้มาจากล้านนา

พระเจดีย์เป็นทรงระฆัง มีฐานเป็นลักษณะแปดเหลี่ยมซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของกำแพงเพชรที่มีลักษณะเหมือนพระเจดีย์วัดพระแก้วและพระเจดีย์วัดพระนอนในฝั่งเมืองกำแพงเพชร^{๔๗} พระเจดีย์ยังมีความสมบูรณ์ตั้งแต่บริเวณองค์ระฆังลงมา ส่วนบริเวณยอดหักพังไปแล้ว บริเวณฐานพระเจดีย์มีซุ้มพระ ๔ ทิศ คือทางทิศตะวันออกที่อยู่ด้านหน้าพระเจดีย์

จากการศึกษาจะพบว่าสถาปัตยกรรมภายในวัดนี้ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจากที่ต่างๆ เนื่องจากในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นช่วงที่เมืองนครชุมมีความรุ่งเรืองถึงขีดสุด^{๔๘} และต่อมาได้เสื่อมลงเรื่อยๆ โดยที่ทางฝั่งเมืองกำแพงเพชรซึ่งอยู่ตรงกันข้ามกลับเจริญรุ่งเรืองขึ้นเรื่อยๆ จึงทำให้วัดหนองยายช่วย ซึ่งสร้างในช่วงเวลานี้มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่คล้ายกับทางฝั่งกำแพงเพชร นอกจากนี้การติดต่อค้าขายกับเมืองต่างๆ ทางแม่น้ำปิงยังทำให้แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ได้รับอิทธิพลของศิลปะล้านนา แต่ก็ยังไม่ทิ้งความเป็นสุโขทัยซึ่งเป็นอิทธิพลที่ยังปรากฏฝังลึกอยู่กับนครชุมมาอย่างช้านาน

นอกจากนี้ วัดหนองยายช่วย ยังมีการขุดพบกรุพระอันเป็นแหล่งที่เจอพระเครื่องพระพิมพ์ที่มีรูปแบบแตกต่างกันออกไป โดยที่กรุพระวัดหนองยายช่วยจะเป็นกรุพระที่มีการขุดพบพระ

^{๔๖} อ่างแล้ว, อีระวัฒน์ แสนคำ, พระบรมธาตุนครชุม พระบรมธาตุเจดีย์แห่งลุ่มน้ำปิงตอนล่าง, หน้า ๒๘.

^{๔๗} อ่างแล้ว, สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, หน้า ๗๐.

^{๔๘} อ่างแล้ว, อีระวัฒน์ แสนคำ, พระบรมธาตุนครชุม พระบรมธาตุเจดีย์แห่งลุ่มน้ำปิงตอนล่าง, หน้า ๒๓.

พิมพ์น้อย ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะมีการขุดพบพระซุ้มกอเป็นหลัก ส่วนพระพิมพ์รูปแบบอื่นๆ ที่พบก็ เช่น พระลีลามณีรัตน เป็นต้น^{๔๙}

ภาพที่ ๒.๑๐ โบราณสถานวัดหนองยายช่วย

๒.๒.๙ วัดหม่องกาเล

วัดหม่องกาเลเป็นแหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ ๓ ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร เป็นวัดในกลุ่มวัดอรัญญิกซึ่งตั้งอยู่บริเวณเดียวกันกับวัดหนองลังกา และวัดหนองยายช่วย วัดหม่องกาเลเป็นชื่อที่ถูกตั้งขึ้นมาในภายหลัง ซึ่งเป็นชื่อที่ตั้งตามภูมินามเหมือนกับวัดอื่นๆ ในบริเวณนี้ เช่นวัดหนองยายช่วย ซึ่งเป็นชื่อที่เรียกตามที่มาของยายช่วย เป็นต้น สันนิษฐานว่าบริเวณที่ตั้งวัดนี้เคยเป็นพื้นที่ของชาวพม่าชื่อ มอญกะเย (หม่องสุเจหรือหม่องกาเล)^{๕๐} ซึ่งเป็นลูกชายของแซกอหรือพญาตะกำชาบ้านจึงเรียกชื่อวัดนี้จนติดปากว่า “วัดหม่องกาเล”

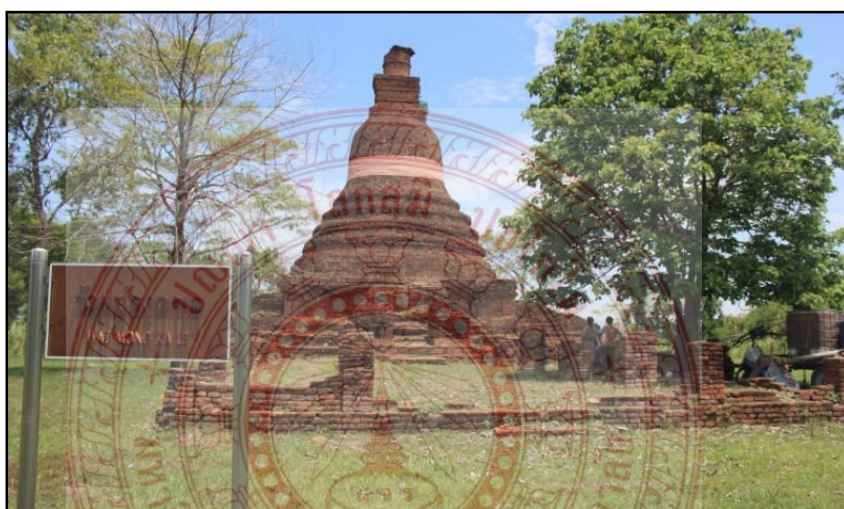
โบราณสถานที่พบในวัดหม่องกาเลประกอบด้วย วิหารจำนวน ๕ ห้อง ปัจจุบันวิหารเหลือเพียงแค่ฐานเท่านั้น พระเจดีย์อยู่ติดกับวิหาร โดยพระเจดีย์ยังมีซุ้มอยู่ที่ฐานเจดีย์จำนวน ๓ ซุ้ม สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระปูนปั้นประทับนั่ง ทั้งยังมีคูน้ำคันดินล้อมรอบอยู่ทั้ง ๔ ด้าน มีความกว้าง ๘.๕๐ เมตร แต่ในปัจจุบันได้ต้นเงินหายไปหมด ปัจจุบันตัววิหารได้พังทลายลงไปเสียหมดเหลือแค่เพียงส่วนฐาน องค์พระประธานเหลือเพียงส่วนฐานซึ่งตั้งอยู่ในซุ้มมณฑปติดกับพระเจดีย์ รูปแบบวิหารลักษณะนี้คล้ายกับวิหารของวัดพระเจดีย์กลางทุ่ง^{๕๑} สันนิษฐานได้ว่าการสร้างวิหารรูปแบบลักษณะนี้ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะล้านนา

^{๔๙} สัมภาษณ์ พระครูอาทรวิโรดม, เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๕๘.

^{๕๐} อ่างแก้ว, อีระวัฒน์ แสนคำ, พระบรมธาตุนครชุม พระบรมธาตุเจดีย์แห่งลุ่มน้ำปิงตอนล่าง, หน้า ๑๓๑.

^{๕๑} อ่างแก้ว, พระราชวรวิหารเมธี และคณะ, “การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร”, หน้า ๓๔.

พระเจดีย์มีซุ้มจรนารถอยู่ด้วยกันสองด้าน คือทิศเหนือและใต้ พระเจดีย์เป็นทรงระฆัง สันนิษฐานว่าเป็นศิลปะแบบสุโขทัยเนื่องจากรูปแบบพระเจดีย์ในวัดหม่องกาเลนี้คล้ายกับพระเจดีย์ประธานวัดหนองลังกา^{๕๒} ฐานเขียงประกอบด้วยฐานรูปสี่เหลี่ยมสามชั้นลดหลั่นกันลงมา เหนือขึ้นไปจะพบกับช่องเสาทั้งสี่ด้านรวมกันได้ทั้งหมด ๑๙ ช่อง ซึ่งสันนิษฐานว่าในสมัยนั้นอาจจะเขียนภาพหรือเป็นเพียงแค่เสาหลอกเท่านั้น ชั้นบัวถลา เป็นส่วนที่อยู่ก่อนองค์ระฆังซึ่งลดหลั่นกันลงมาสามชั้น ถัดมาคือ องค์ระฆังซึ่งมีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบทรงระฆังคว่ำและมีความพิเศษกว่าในที่อื่นๆคือ องค์ระฆังจะมีความสูงเรียวยาว ต่อมาเป็นส่วนของบัลลังก์คอดด้วยบัวลูกแก้วซึ่งปัจจุบันยอดหักพังลงเหลือให้เห็นเพียงส่วนของคอระฆังลงไป

ภาพที่ ๒.๑๑ โบราณสถานวัดหม่องกาเล

โบราณสถานที่ได้รับอิทธิพลจากล้านนานั้นไม่ว่าจะเป็นโบราณสถานวัดหนองลังกา วัดหม่องกาเลหรือวัดหนองยายช่วย ได้ถูกสร้างขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นช่วงที่เมืองนครชุมมีความเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด^{๕๓} ซึ่งความเจริญรุ่งเรืองของเมืองนครชุมเกิดมาจากการค้าขายโดยใช้แม่น้ำปิงเป็นเส้นทางคมนาคมที่ไหลผ่านมายังเมืองนครชุม เมื่อมีการติดต่อค้าขายกันจึงเกิดการรับวัฒนธรรมกันขึ้น ดังนั้นจึงเป็นเรื่องปกติที่จะมีอิทธิพลศิลปะแบบล้านนาปรากฏอยู่แหล่งโบราณคดีเหล่านี้

^{๕๒} อ่างแล้ว, กรมศิลปากร, นามอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, หน้า ๑๔๑.

^{๕๓} อ่างแล้ว, ธีระวัฒน์ แสงคำ, พระบรมธาตุนครชุม พระบรมธาตุเจดีย์แห่งลุ่มน้ำปิงตอนล่าง, หน้า ๒๐.

๒.๓ พัฒนาการประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์

เนื้อหาในส่วนนี้ผู้วิจัยมุ่งที่จะเสนอพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองไตรตรังษ์ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๒๒ โดยพยายามมองบทบาท ความสำคัญและพัฒนาการที่เกิดขึ้นจาก ปัจจัยภายในของเมืองไตรตรังษ์ตามบริบททางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานั้นเป็นหลัก ซึ่งเกี่ยวข้องกับ การคมนาคมบนเส้นทางแม่น้ำปิงระหว่างเมืองทางใต้ในคาบสมุทรกับอาณาจักรล้านนา และอาศัย ปัจจัยภายนอกต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อเมืองไตรตรังษ์จนทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ภายใน เมือง

๒.๓.๑ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์

เมืองไตรตรังษ์เป็นชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่บริเวณฝั่งทิศตะวันตกของแม่น้ำปิง ในเขตตำบล ไตรตรังษ์ อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร มีลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมน มี ขนาดความกว้างประมาณ ๘๐๐ เมตร และความยาวประมาณ ๘๕๐ เมตร มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ สามชั้น^{๕๔}

เมืองไตรตรังษ์แต่เดิมเป็นพื้นที่รกร้าง จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ.๒๕๐๐ กรมสหกรณ์ที่ดิน กระทรวงสหกรณ์ ได้ทำการถางทางและตัดถนนจากถนนพหลโยธินผ่านคูเมืองและกำแพงเมืองเข้าไป ภายในเพื่อขยายพื้นที่ทำกินให้แก่ประชาชน กรมศิลปากรจึงได้ดำเนินการสำรวจและประกาศสงวน รักษา เมืองไตรตรังษ์จึงได้การประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๗๕ ตอนที่ ๔๕ วันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๐๑ และกรมธนารักษ์ได้ประกาศขอเขตที่ดินกำแพงเมือง-คูเมือง เมืองไตรตรังษ์ เนื้อที่ ๑๓๒ ไร่ ๑ งาน ๓๘ ตารางวาตามมติประชุมครั้งที่ ๖/๒๕๔๗^{๕๕}

เมืองไตรตรังษ์เป็นอีกชุมชนโบราณแห่งหนึ่งในจังหวัดกำแพงเพชรที่มีหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์ที่และโบราณคดีที่แสดงให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้น ซึ่งผลการศึกษา และวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีที่พบบริเวณเมืองไตรตรังษ์ในช่วงเวลาที่ผ่านชี้ให้เห็นว่าเมือง ไตรตรังษ์เป็นชุมชนที่มีการอยู่อาศัย ใน ๓ สมัยหลักๆ ได้แก่ สมัยก่อนสุโขทัย สมัยสุโขทัย และสมัย สมัยอยุธยา ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นเมืองไตรตรังษ์ได้กลายเป็นเมืองร้าง

ปัจจุบัน ภายในเมืองไตรตรังษ์พบโบราณสถานแล้วจำนวน ๕ แห่ง ได้แก่ วัดดงอ้อย วัดเจดีย์เจ็ดยอด วัดริมทาง วัดดงมัน และวัดพระปรารักษ์ ส่วนภายนอกเมืองไตรตรังษ์พบ โบราณสถานแล้วจำนวน ๑ แห่ง ได้แก่ วัดวังพระธาตุ

^{๕๔} อ่างแล้ว, ศรีศักร วัลลิโภดม, เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย, หน้า ๓๗๗.

^{๕๕} ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามเพชร, รายงานการขุดตรวจคูเมืองไตรตรังษ์ โครงการขุดลอกคูเมืองและ ปรับปรุงภูมิทัศน์เมืองไตรตรังษ์ ตำบลไตรตรังษ์ อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร, (รายงานเสนอ สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย กรมศิลปากร, ๒๕๕๘), หน้า ๓.

ภาพที่ ๒.๑๒ แผนผังเมืองโบราณไตรตรังซ์จากภาพถ่ายดาวเทียม
(ที่มา : Google earth)

๒.๓.๒ เมืองไตรตรังซ์ยุคสร้างบ้านแปลงเมือง

การศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในจังหวัดกำแพงเพชรเพชรที่ผ่านมา แสดงให้เห็นการเกิดขึ้นของชุมชนเมืองที่มีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย จนกระทั่งสุโขทัยกลายเป็นเมืองราชธานี โดยจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ประเภทตำนานและพงศาวดารส่วนใหญ่ จะกล่าวถึงเมืองไตรตรังซ์ในฐานะเมืองที่ถูกสร้างขึ้นมาใกล้กับเมืองกำแพงเพชรทางด้านทิศใต้

ตำนานในพงศาวดารโยนกกล่าวถึง พระเจ้าชัยศิริ โอรสของพระเจ้าพรหมได้มีกองทัพของพวกมอญเข้ามารุกรานแคว้นโยนก ทำให้พระเจ้าชัยศิริต้องอพยพพาผู้คนลงมาทางใต้เมื่อราวจุลศักราช ๕๕๐ (พ.ศ.๑๗๓๑) ช้ามแม่น้ำโพมาถึงเมืองแปปเป็นเมืองร้างอยู่ตรงข้ามเมืองกำแพงเพชร พระอินทร์แปลงกายเป็นดาบส บอกให้สร้างเมืองที่นั่น และขนานนามว่า “เมืองไตรตรังซ์”^{๕๖}

จิตร ภูมิศักดิ์ ได้ตั้งข้อสันนิษฐานถึงเกี่ยวกับตำแหน่งของเมืองไตรตรังซ์และเมืองแปป ดังที่ปรากฏในตำนานสิงหนวัติและพงศาวดารโยนกที่กล่าวถึงองค์ศิริชัยมาพบเมืองแปปซึ่งมีเป็นเมืองร้างอยู่จึงสร้างทับเป็นเมืองไตรตรังซ์ และเมื่อพิจารณาจากผังเมืองที่ไม่ใช่รูปทรงที่เป็นแบบเหลี่ยมจัด จึงสันนิษฐานว่าไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมร และที่น่าสนใจคือ เจดีย์ประธานของกลุ่มเจดีย์เจ็ดยอดที่มีรูปแบบศิลปะเชียงแสน มีซุ้มที่ประดิษฐานพระพุทธรูปทางด้านตะวันออกซุ้มเดียว อีกทั้งยังคล้ายคลึงกับลักษณะของเจดีย์วัดพระยืนจังหวัดลำพูนที่แต่เดิมเป็นทรงกลมในซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปยืนซุ้มเดียวทางด้านทิศตะวันออก ซึ่งทำให้ตำนานพอมิน้ำหนักและมีความเป็นไปได้ว่าองค์ศิริชัยมาสร้างเมืองเทพนครที่เมืองแปปเมืองแปปร้างก็อยู่ที่เมืองไตรตรังซ์ และไม่ว่าซุ้มเจดีย์จะถูกสร้างโดยองค์ชัยศิริหรือมีอยู่แล้วตั้งแต่เป็นเมืองร้าง แต่ลักษณะเจดีย์ก็เป็นกลุ่มช่างสกุลสุโขทัย-เชียงแสน ซึ่งเป็นร่องรอยที่เก่าก่อนสมัยสุโขทัยแน่นอนนอกจากนี้ในเรื่องของเงินขาคิมตราอักษรว่า “แปป”

^{๕๖} พระยาประชาภิจักรจักร, พงศาวดารโยนก, (พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๗๓-๗๖.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้ค้นพบนั้น สันนิษฐานว่า เป็นเงินของเมืองแปะเก่าก่อนสมัย ไตรตรังษ์ หรือเป็นของของชนชาติไทยเมืองแปะที่ทิ้งร้างไปเพราะมีศึกกับขอมดำจากละโว้^{๕๗}

นอกจากนี้ ยังมีข้อมูลที่ได้จากการดำเนินขุดค้นในบริเวณเมืองไตรตรังษ์ ซึ่งพบชิ้นส่วน ภาชนะดินเผาภาชนะดินเผาก้นกลม และตะเกียงดินเผาแบบโรมัน ที่คล้ายคลึงกับที่พบที่ชุมชน โบราณบ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี นอกจากนี้ยังพบ ลูกปัดหินและลูกปัดแก้วสีเหลือง ส้ม เขียว ฟ้า น้ำเงิน ดำ และสีน้ำตาลแดง แวดินเผาที่มีลักษณะคล้ายกับที่เมืองจันทเสน อำเภอตากลี จังหวัดนครสวรรค์^{๕๘} ซึ่งสามารถเทียบเคียงอายุสมัย จากโบราณวัตถุที่มีลักษณะร่วมกันว่าอยู่ในช่วง ของวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖)

จากหลักฐานที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า เมืองไตรตรังษ์มีการอยู่อาศัยตั้งแต่ช่วงสมัยก่อน สุโขทัย โดยสันนิษฐานว่ามีการเข้ามาอยู่อาศัยตั้งแต่สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖) นั่นเอง

๒.๓.๓ เมืองไตรตรังษ์ยุคเจริญรุ่งเรือง

เมืองไตรตรังษ์ปรากฏร่องรอยของการได้รับอิทธิพลของรูปแบบของลักษณะ สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เป็นลักษณะเด่นของศิลปะสมัยสุโขทัย ในโบราณสถานในตัวเมืองและ บริเวณนอกเมืองไตรตรังษ์ ได้แก่ วัดเจดีย์เจ็ดยอดที่มีเจดีย์ประธานคล้ายทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่ม ข้าวบิณฑ์ วัดพระปรางค์ที่เจดีย์องค์ประธานเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบสุโขทัย และโบราณสถานบริเวณ นอกเมือง ได้แก่ วัดวังพระธาตุที่มีเจดีย์องค์ประธานทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์^{๕๙}

นอกจากนี้ ผลจากการดำเนินงานขุดค้นทางโบราณคดีที่ผ่านมา พบชิ้นส่วนภาชนะดิน เผาที่มีแหล่งผลิตจากสุโขทัย อาทิ สังคโลกกรุณห้างแบบเคลือบสีเขียว จากแหล่งเตาบ้านเกาะน้อย กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ และพบเศษภาชนะดินเผาเครื่องสังคโลกกรุณห้างหรือแบบ เซลียงเคลือบสีเขียวเฉพาะด้านใน ผลิตจากแหล่งเตาบ้านเกาะน้อย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐^{๖๐}

ชื่อเมืองไตรตรังษ์ปรากฏเอกสารทางประวัติศาสตร์หรือจารึกกฎหมายลักษณะโจร เป็น กฎหมายอาญาในยุคแรกเริ่มที่อาณาจักรอยุธยาขึ้นบังคับใช้ในแคว้นสุโขทัย กฎหมายลักษณะโจร เกิดขึ้นจากพระบรมราชโองการให้ตราพระราชบัญญัติกฎหมายลักษณะโจร รวมทั้งข้อบัญญัติและ บทลงโทษ ของสมเด็จพระรามาธิบดีแห่งอาณาจักรอยุธยา ที่ได้เสด็จขึ้นมาเมืองกำแพงเพชร และ บังคับใช้ที่สุโขทัย เซลียง กำแพงเพชร พังงาย ปากยม เมืองสองแควในปีช่วงพ.ศ. ๑๙๔๐ ซึ่งตรงกับ สมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๒พระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรสุโขทัยโดยข้อความในจารึกได้ปรากฏชื่อ

^{๕๗} จิตร ภูมิศักดิ์, สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา, (กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๗-๑๓๙.

^{๕๘} พิรพน พิณพวงค์, “กำแพงเพชรก่อนสมัยสุโขทัย”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๐): หน้า ๖๓.

^{๕๙} อ่างแล้ว, ศรีศักร วัลลิโภดม, เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย, หน้า ๑๖๑-๑๖๓.

^{๖๐} บริษัท นอร์ทเทิร์นชั่น (๑๙๓๕) จำกัด, “รายงานการขุดค้นเพื่อศึกษาชั้นดินบริเวณเมือง ไตรตรังษ์และบูรณะเสริมความมั่นคงเจดีย์วัดวังพระธาตุ ตำบลไตรตรังษ์ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร”, (เอกสารรายงานเสนอสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ สุโขทัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๓.

เมืองไตรตรังซ์ในด้านที่ ๑ ในบรรทัดที่ ๙ มีข้อความว่า “...พระราชมาตุละบพิตร มนตรีอนุชิต ลุงตน เลี้ยง เจ้าเมืองไตรตรังซ์กับด้วยนักปราชญ์ราชกวีมีสกุลพรรณ นั่งลงถวายอัญชลีพระบาท...”^{๖๑}

จารึกหลักนี้แสดงว่า เมื่อราว พ.ศ. ๑๙๑๖ นั้น เมืองไตรตรังซ์ยังอยู่ในเขตของสุโขทัย และยังเป็นเมืองอยู่ โดยมีลูกเลี้ยงของกษัตริย์สุโขทัยปกครอง

การพบข้อความในจารึกกฎหมายลักษณะโจรและการพบโบราณสถานและเศษภาชนะดินเผาที่สามารถกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ จำนวนมากในเขตเมืองไตรตรังซ์ แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองและความสำคัญของชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ ได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ ๒.๑๓ เศษภาชนะดินเผาอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ที่พบในเขตเมืองไตรตรังซ์

๒.๓.๔ เมืองไตรตรังซ์ยุคเสื่อม

เมืองไตรตรังซ์ในยุคเสื่อมก่อนการทิ้งร้างนั้น ศรีศักร วัลลิโภดม สันนิษฐานว่ามีการย้ายเมืองไตรตรังซ์ข้ามไปอยู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำปิง ในบริเวณชุมชนโบราณที่เรียกว่า “เมืองเทพนคร” ในระยะหลัง ซึ่งศรีศักรมีความเห็นว่ามันน่าจะเป็นคนละเมืองกัน แต่น่าจะเป็นเมืองเก่าและเมืองใหม่มากกว่า เมืองเก่าก็คือเมืองไตรตรังซ์ เพราะมีร่องรอยหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ามีมาก่อน โดยเฉพาะลักษณะผังเมือง เมืองไตรตรังซ์มีกำแพงดินล้อมรอบสามชั้นแบบเมืองสุโขทัย ส่วนเมืองเทพนครมีคูน้ำและกำแพงเพียงชั้นเดียว อีกทั้งลักษณะร่องคูและมุมเมืองที่เป็นรูปเหลี่ยมนั้น แสดงให้เห็นว่าเป็นของที่เกิดขึ้นทีหลัง จึงเข้าใจว่าครั้งหนึ่งคงมีการทิ้งบริเวณเมืองไตรตรังซ์ทางฝั่งตะวันตกมาสร้างเมืองใหม่ทางฝั่งตะวันออก เมืองนี้คงไม่มีความสำคัญอะไรแล้ว อาจดำรงอยู่เพียงแค่ขณะหนึ่งก็หมดความสำคัญไป จึงไม่พบเศษภาชนะและโบราณวัตถุอื่นๆ ที่แสดงการตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นเวลานาน^{๖๒}

^{๖๑} อ่างแล้ว, กรมศิลปากร, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๑๗๐.

^{๖๒} อ่างแล้ว, ศรีศักร วัลลิโภดม, เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย, หน้า ๑๖๕.

มีความเป็นไปได้ว่าเมืองไตรตรังซึ่งกลายเป็นเมืองร้าง ชาวผู้คนอาศัยในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ เนื่องจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้มีพระราชกำหนดให้สมเด็จพระนเรศวรทำการอพยพผู้คนจากหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมดลงสู่กรุงศรีอยุธยา ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ปรากฏความว่า “ในเดือน ๙ นั้นมีพระราชกำหนดสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ให้ขึ้นไปเทครัวอพยพชาวเมืองเหนือทั้งปวง ลงมายังกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรบรมราชาธิราชขบพิตรเป็นเจ้า ตรัสให้ย้ายข้าวและเทครัวอพยพทั้งปวงเมืองพระพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย เมืองพิชัย เมืองพิจิตร ลงมายังกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา ตามพระราชกำหนดขึ้นไปนั้นเสร็จ ถึงวันศุกร์เดือน ๑๑ แรม ๙ ค่ำ สมเด็จพระนเรศวรบรมราชาธิราชขบพิตรเป็นเจ้าก็เสด็จจากเมืองพระพิษณุโลก ลงมายังพระมหานครศรีอยุธยา”^{๖๓}

จากข้อความในพระราชพงศาวดารเชื่อได้ว่าบรรดาผู้คนในเมืองใหญ่น้อยทั้งหมดในหัวเมืองฝ่ายเหนือ รวมทั้งเมืองไตรตรังล้วนแล้วแต่ถูกกวาดต้อนเทครัวลงไปยังกรุงศรีอยุธยา ซึ่งก็สอดคล้องกับหลักฐานทางด้านโบราณคดี การกำหนดอายุโบราณวัตถุสถานในเขตเมืองไตรตรังที่พบส่วนใหญ่ของนักโบราณคดีล้วนแล้วแต่สันนิษฐานว่ามีอายุการสร้างไม่ล่วงมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ เลย ทำให้เชื่อได้ว่าเมืองไตรตรังมีสภาพถูกทิ้งร้างในช่วงเวลาเดียวกันกับการกวาดต้อนเทครัวในครั้งนี้

แต่อย่างไรก็ดี ในจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) กรุงเทพมหานคร ซึ่งจารึกลงในคราวซ่อมใหญ่ พ.ศ. ๒๓๗๔-๒๔๘๑ ครั้งรัชกาลที่ ๓ มีบอกชื่อเมืองขึ้นของเมืองกำแพงเพชร (เมืองโท) ไว้ว่ามี ๕ เมือง คือ “เมืองโกสุมพิณ ๑ เมืองบงการบุรี ๑ เมืองโบราณราช ๑ เมืองนาถบุรี ๑ เมืองไตรตรัง ๑ ขึ้นกำแพงเพชร ๕ เมือง”^{๖๔} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคงมีการใช้ชื่อเมืองไตรตรังเรื่อยมาจนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองไตรตรังในชั้นหลังนั้นไม่ได้ตั้งอยู่บริเวณชุมชนโบราณเมืองไตรตรังนี้แล้ว

๒.๔ ลักษณะพุทธศิลป์ที่ปรากฏตามโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองไตรตรัง

ในงานวิจัยนี้ได้ทำการสำรวจและศึกษาแหล่งโบราณคดีในชุมชนโบราณเมืองไตรตรังมีจำนวน ๕ แห่ง ได้แก่ วัดดงอ้อย วัดเจดีย์เจ็ดยอด วัดริมทาง วัดดงมัน และวัดพระปรางค์ ส่วนภายนอกเมืองไตรตรังพบโบราณสถานจำนวน ๑ แห่ง ได้แก่ วัดวังพระธาตุ แต่โบราณสถานที่มีความสำคัญทางด้านพุทธศิลป์ทั้งสิ้น ๓ แห่ง คือ วัดเจดีย์เจ็ดยอด วัดวังพระธาตุ และวัดพระปรางค์ เนื่องจากว่าโบราณสถานอื่นๆ ในเขตเมืองถูกทำลายอย่างมาก จนเหลือแค่เพียงซากฐานอาคารและเจดีย์เท่านั้น จึงมีข้อจำกัดและยากที่จะนำมาใช้ในการศึกษาลักษณะพุทธศิลป์ได้

^{๖๓} “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)”, ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓, รวบรวมโดย กรมศิลปากร, (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒): หน้า ๒๘๗-๒๘๘.

^{๖๔} ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๘๑.

๒.๔.๑ วัดเจดีย์เจ็ดยอด

วัดเจดีย์เจ็ดยอดตั้งอยู่บริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือจากจุดกลางเมือง เป็นโบราณสถานที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในเมืองไตรตรัง สิ่งก่อสร้างที่สำคัญประกอบไปด้วย เจดีย์ประธานทรงดอกบัว เป็นเจดีย์รูปแบบที่นิยมสร้างในสมัยสุโขทัย นอกจากนี้ยังปรากฏวิหารก่ออิฐทางทิศตะวันออกของเจดีย์ประธานและโดยรอบเจดีย์ประธานมีเจดีย์ขนาดเล็กก่อด้วยอิฐจำนวน ๑๕ องค์ เหลือเฉพาะส่วนฐาน^{๖๕} ล้อมรอบอยู่ สันนิษฐานว่าโบราณสถานแห่งนี้สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ช่วงสมัยสุโขทัยตอนปลายร่วมสมัยกับอยุธยาตอนต้น ในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมาทอดพระเนตรโบราณสถานแห่งนี้ ในคราวที่พระองค์เสด็จประพาสต้นเมืองกำแพงเพชร^{๖๖}

เจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม ฐานล่างเป็นแบบฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมซ้อนกันสี่ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวคว่ำและบัวหงาย แล้วเป็นส่วนเรือนธาตุย่อมุมยี่สิบ ส่วนยอดที่เป็นองค์ระฆังหักพังลงมาหมดบริเวณด้านทิศตะวันออกก่อเป็นขุมพระยืนออกมา เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์นี้ มักพบในเมืองที่มีร่องรอยของวัฒนธรรมสุโขทัยในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ แต่อย่างไรก็ดี ยังมีผู้สันนิษฐานว่าเจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ็ดแถวมีขุมประดิษฐานพระพุทธรูปทางทิศตะวันออกแบบเดียวกับเจดีย์วัดพระยืนนอกเมืองลำพูน ซึ่งเจดีย์ดังกล่าวนี้อาจได้รับอิทธิพลมาจากเจดีย์ศิลปะเชียงแสนซึ่งสอดคล้องกับตำนานพงศาวดารโยนกก็เป็นได้^{๖๗}

ภาพที่ ๒.๑๔ โบราณสถานวัดเจดีย์เจ็ดยอด

^{๖๕} อ่างแล้ว, ศรีศักร วัลลิโภดม, เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย, หน้า ๑๕๙.

^{๖๖} อ่างแล้ว, เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕, หน้า ๗๗.

^{๖๗} อ่างแล้ว, จิตร ภูมิศักดิ์, สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา, หน้า ๑๓๔.

ส่วนวิหารตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน ตัววิหารก่อด้วยอิฐ ด้านบนพบร่องรอยของฐานชุกชีสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปประธานและรอยอาสนะ สำหรับพระสงฆ์นั่งประกอบพิธีกรรมต่างๆ บนวิหาร เจดีย์รายวัดเจดีย์เจ็ดยอดมีทั้งหมด ๑๕ องค์ ล้วนก่อด้วยอิฐ ปัจจุบันทุกองค์เหลือหลักฐานเพียงแค่ส่วนฐานหน้ากระดาน สี่เหลี่ยมซ้อนขึ้นไปสองถึงสามชั้นเท่านั้น เจดีย์รายบางองค์พบร่องรอยการก่ออิฐเป็นกรอบวงกรมตรงแกนกลาง สันนิษฐานว่าน่าจะเคยเป็นที่บรรจุอัฐิของพระสงฆ์หรือบุคคลสำคัญในสมัยนั้น^{๖๘}

๒.๔.๒ วัดวังพระธาตุ

วัดวังพระธาตุซึ่งมีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์สมัยสุโขทัยขนาดใหญ่มากที่สุดเท่าที่พบในจังหวัดกำแพงเพชร ได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากรแล้ว ด้านหน้ามีวิหารสภาพชำรุดแต่เดิมเห็นแค่เนินดินเท่านั้น สร้างด้วยอิฐเป็นฐาน เสาเป็นศิลาแลง คงสร้างในสมัยเดียวกับเจดีย์ เป็นวิหารยกพื้นมีบันไดห้าชั้นทางทิศเหนือและทิศใต้ สภาพปัจจุบันได้รับการบูรณะแล้ว^{๖๙}

เจดีย์ประธานวัดวังพระธาตุ เป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือที่เรียกกันว่าทรงยอดดอกบัวตูมในศิลปะแบบสุโขทัย ก่อด้วยอิฐ มีฐานทรงสี่เหลี่ยมขนาดลดหลั่นซ้อนกันสี่ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นชุดฐานแฉ่นฟ้า ส่วนเรือนธาตุและยอดทรงดอกบัวตูมที่ยังเหลือสภาพปลียอดกับปล้องไฉนอยู่ ฐานชั้นล่างสุดมีขนาดยาวประมาณ ๒๑ เมตร สูงประมาณ ๒.๕๐ เมตร ลักษณะเป็นฐานบัวซึ่งเหลือแนวชั้นบัวคว่ำและลวดบัวค่อนข้างชัดเจน ชั้นที่สองเป็นฐานหน้ากระดานขนาดประมาณ ๑๕ เมตร สูง ๒.๕๐ เมตร มีแนวอิฐก่อยืนที่ฐานล่าง ลักษณะคล้ายชั้นบัว ชั้นที่สามเป็นฐานเชิงขนาดประมาณ ๑๔ เมตร สูง ๒ เมตร

ภาพที่ ๒.๑๕ โบราณสถานวัดวังพระธาตุ

^{๖๘} สัมภาษณ์ นางธาดา สังข์ทอง, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๕๘.

^{๖๙} อ่างแล้ว, จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ และคณะ, รายงานการวิจัยเอกสารประวัติศาสตร์ เรื่อง เทียวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศสยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ.๒๔๕๐, หน้า ๒๗.

ในโบสถ์วัดวังพระธาตุ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหลวงพ่อพะพร หล่อด้วยสำริด ขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย มีขนาดหน้าตักกว้าง ๙๐ เซนติเมตร พระเศียรถูกคนร้ายตัดไป จึงมีการหล่อพระเศียรใหม่แทน จากภาพถ่ายเก่าผีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งเสด็จประพาสต้นเมืองกำแพงเพชร ได้ถ่ายภาพไว้ พบว่าพระพุทธรูปหลวงพ่อพะพร วัดวังพระธาตุ เป็นพระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระวรกายอวบอ้วน พระพักตร์กลม พระหนุเป็นปม ขมวดพระเกศาค่อนข้างเล็ก ไม่ปรากฏพระรัศมี ชายสังฆาฏิสั้นเหนือพระถัน ปลายสังฆาฏิแยกคล้ายรูปเขี้ยวตะขาบ ประทับบนฐานเตี้ยสูงประมาณ ๑ คืบ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาตอนกลาง อิทธิพลศิลปะล้านนา สามารถกำหนดอายุได้ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒^{๗๐}

ภาพที่ ๒.๑๖ พระพุทธรูปหลวงพ่อพะพร วัดวังพระธาตุ

๒.๔.๓ วัดพระปรางค์

ตั้งอยู่ภายในเขตคูเมืองไตรตรึงษ์บริเวณทิศตะวันตกของวัดเจติยเจ็ดยอด บริเวณโดยรอบมีสิ่งก่อสร้างประกอบด้วย เจติยประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ ก่อด้วยอิฐ ตั้งอยู่บนฐานแผ่นผังแปดเหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวกลางจนถึงองค์ระฆัง ส่วนยอดหักพังลงมาหมด

นอกจากนี้ยังปรากฏวิหารก่ออิฐทางทิศตะวันออกของเจติยประธาน โดยมีฐานชุกชีขนาดใหญ่ และปรากฏร่องรอยซุ้มพระบริเวณทิศตะวันตกของฐานชุกชี รอบเจติยประธานมีเจติยรายขนาดเล็กก่อด้วยอิฐจำนวน ๕ องค์ สันนิษฐานว่าโบราณสถานแห่งนี้สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-

^{๗๐} อีระวัฒน์ แสนคำ, “พระพุทธรูปโบราณอิทธิพลศิลปะล้านนาในอำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร”, พิกุล, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖): หน้า ๑๒๑.

๒๑ ช่วงสมัยสุโขทัยตอนปลายร่วมสมัยกับอยุธยา^{๗๑} ปัจจุบันได้รับการขุดแต่งและปรับภูมิทัศน์จากกรมศิลปากรแล้ว

ภาพที่ ๒.๑๕ โบราณสถานวัดพระปรารักษ์

๒.๕ พัฒนาการประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณเมืองบางพาน

เนื้อหาในส่วนนี้ผู้วิจัยมุ่งที่จะเสนอพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองบางพานในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๒ โดยพยายามมองบทบาท ความสำคัญและพัฒนาการที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายในของเมืองบางพานตามบริบททางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานั้นเป็นหลัก ซึ่งเกี่ยวข้องกับการคมนาคมบนเส้นทางถนนพระร่วงระหว่างเมืองสุโขทัยกับเมืองกำแพงเพชร และอาศัยปัจจัยภายนอกต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อเมืองบางพานจนทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ภายในเมือง

๒.๕.๑ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับชุมชนโบราณเมืองบางพาน

เมืองบางพานอยู่ในเขตบ้านวังพาน ตำบลเขาคีรีส อำเภอฟรานครเต๋าย จังหวัดกำแพงเพชร อยู่บนเส้นทางถนนพระร่วงจากเมืองสุโขทัยไปยังเมืองกำแพงเพชร เป็นเมืองโบราณรูปวงรีค่อนข้างกลม มีกำแพงเมือง ๒ ชั้น ยกเว้นทางด้านทิศเหนือกำแพงเมือง ๓ ชั้น^{๗๒}

ภายในเมืองมีซากวัดกลางเมือง มีกองศิลาแลงรูปร่างคล้ายเจดีย์อยู่กองหนึ่ง มีลานยกสูงขึ้นจากพื้นดิน บนนั้นมีฐานชุกชีก่อด้วยศิลาแลง แล้วมีอิฐก่อทับเป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีบัวซ้อน

^{๗๑} อ่างแล้ว, บริษัท นอร์ทเทิร์นชั่น (๑๙๓๕) จำกัด, รายงานการขุดค้นเพื่อศึกษาชั้นดินบริเวณเมืองไตรตรังซ์และบูรณะเสริมความมั่นคงเจดีย์วัดวังพระธาตุ ตำบลไตรตรังซ์ อำเภอมือง จังหวัดกำแพงเพชร, หน้า ๑๐.

^{๗๒} อ่างแล้ว, โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม ๑ ก-ป), หน้า ๒๙๘.

กันขึ้นไปสามชั้นแล้วถึงฐานเป็นรูปกลม ตรงนี้เคยมีหลักศิลาจารึกตั้งอยู่^{๗๓} แต่ราษฎรได้มารื้อและทำลายจนแทบไม่เหลือร่องรอยในปัจจุบัน

ส่วนพื้นที่นอกเขตเมือง ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือมีภูเขาสูงย่อมๆ ลูกหนึ่งชื่อว่า “เขานางทอง” บนยอดเขานางทองมีโบราณสถานกลุ่มใหญ่อยู่ด้านบน พบร่องรอยซากฐานโบสถ์ วิหาร มณฑป บ่อน้ำและเจดีย์ราย

ภาพที่ ๒.๑๖ แผนผังเมืองโบราณบางพานจากภาพถ่ายดาวเทียม
(ที่มา : Google earth)

๒.๕.๒ เมืองบางพานยุคสร้างบ้านแปลงเมือง

เมืองบางพานมีพัฒนาการเริ่มแรกประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘^{๗๔} เป็นเมืองที่มีศิลาจารึกสุโขทัยกล่าวถึงหลายหลัก ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองกลางทุ่งนามีเขานางทอง บนยอดเขามีซากวัดโบราณซึ่งมีฐานเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ฐานวิหารและฐานมณฑปพระพุทธรูปที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงประดิษฐานไว้ ทั้งการที่มีศิลาจารึกหลายหลักกล่าวถึงและเป็นเมืองที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองบางพานในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

ถ้ามองอย่างผิวเผินในลักษณะความใกล้ชิดทางภูมิศาสตร์เมืองบางพานก็น่าจะเป็นเมืองในกลุ่มน้ำปิง แต่เมื่อดูการเริ่มต้นและการไหลของกระแสน้ำที่ออกไปบรรจบกับลำน้ำยมทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือแล้วก็พูดได้ว่าเมืองบางพานอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำยม^{๗๕} ถึงแม้ว่าเมืองบางพานจะ

^{๗๓} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง*, (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๔๒.

^{๗๔} ลลิตรา พงษ์เทียน, *การศึกษาชุมชนโบราณเมืองบางพาน ตำบลเขาคีรีส อำเภอรามกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร*, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒). หน้า ๗.

^{๗๕} อ่างแล้ว, ศรีศักร วัลลิโภดม, *เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย*, หน้า ๓๔๐.

ตั้งอยู่บนที่ราบขนาดใหญ่แต่ที่เมืองนี้ก็มีปัญหาเรื่องน้ำ คงเป็นเพราะว่าเมืองนี้ตั้งอยู่ในบริเวณตอนต้นของที่ลุ่มต่ำนี้เอง ที่ทำให้บางครั้งเมืองบางพานเกิดกันดารน้ำ จึงเป็นเหตุให้มีการสร้างถนนและคลองน้ำจากเมืองกำแพงเพชร ซึ่งอยู่ในตอนสูงต้นน้ำระบายน้ำเข้าไปใช้ในการเพาะปลูกในเขตเมืองบางพาน^{๗๖} ดังปรากฏข้อความในจารึกฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร ที่จารึกเมื่อปี พ.ศ.๒๐๕๓ ว่า

“...แลซ่อมแปลงพระมหาธาตุแล้ววัดบริวารในเมืองนอกเมืองและที่แดนเห้ายำเรือนถนนทลอันเป็นตรธานไปถึงบางพานชุดแม่ไตรบางพร้อ...อนึ่งท่อบู่พระยาร่วงทำเอาน้ำไปเลี้ยงบางพานนั้นก็ถมหายสิ้นและเขาย่อมทำนาทางฟ้า และหาท่อนั้นพบ กระทำท่อบู่เอาน้ำเข้าไปเลี้ยงนา ให้เป็นนาเหมืองฝาย มิได้เป็นทางฟ้า...”^{๗๗}

ข้อความนี้กล่าวถึงการบูรณะซ่อมแซมถนนและท่อบู่พระยาร่วงของเจ้าเมืองกำแพงเพชร ซึ่งคงเป็นคลองส่งน้ำเดิมที่ขุดขึ้นในสมัยสุโขทัย ต่อมาต้นเขินลง จึงได้มีการจัดทำระบบชลประทานโดยขุดคลองชักน้ำขึ้นไปในเมืองบางพาน หลักฐานที่ปรากฏในปัจจุบันก็คือคลองใหญ่ที่ไหลเข้าไปในเมืองและไหลขึ้นไปทางเหนือเมืองบางพาน^{๗๘} ท่อบู่พระยาร่วงนี้ชักน้ำจากแม่น้ำปิงเข้ามา ตอนต้นของคลองน้ำสายนี้ชาวบ้านเรียกว่า “คลองท่ทองแดง”^{๗๙}

แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า เมืองบางพานมีความสำคัญอย่างไรถึงทำให้เจ้าเมืองกำแพงเพชรต้องทำท่ส่งน้ำมาเลี้ยง ทั้งที่เป็นเมืองเล็กๆ และมีปัญหาเรื่องน้ำ ทำให้ถึงไม่ย้ายผู้คนไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อื่นซึ่งไม่ขาดแคลนน้ำ

จากการวิเคราะห์สภาพทางภูมิศาสตร์ เมืองบางพานนี้คงไม่ใช่เมืองเกษตรกรรมและเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจอย่างเมืองบางหลังซึ่งเป็นเมืองโบราณบนเส้นทางพระร่วงสายสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัยแน่ ศรีศักร วัลลิโภดม เคยตั้งข้อสันนิษฐานไว้ว่า เมืองบางพานน่าจะเป็นศูนย์กลางการปกครองท้องถิ่นและเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและพิธีกรรม^{๘๐}

ผู้วิจัยมีความเห็นที่สอดคล้องกับศรีศักร ว่าเมืองนี้น่าจะเป็นเมืองศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาและการประกอบพิธีกรรมที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งของบ้านเมืองแถบนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวมากกว่าการเป็นเมืองชุมทางการค้าหรือเมืองเกษตรกรรม ดังจะเห็นได้จากการประดิษฐานพระพุทธรูปบาทจำลองไว้บนยอดเขานางทองพร้อมกับยอดเขาอื่นๆ อีก ๔ แห่ง ปรากฏในจารึกสุโขทัยหลักที่ ๓ จารึกนครชุม ด้านที่ ๒ ความว่า

“...พระยารธรรมิกราชให้ไปพิมพ์เอารอยดิน __ พระเป็นเจ้าถึงสิงหลอันเหยียบเหนือจอมเขาสุมณภูมบรรพต...อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองศรีสัชชนาลัยเหนือจอมเขา __ อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองสุโขทัยเหนือจอมเขาสุมณภูม อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองบางพานเหนือจอมเขานางทอง อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเหนือจอมเขาที่ปากพระบาง จารึกก็ยังมีด้วยทุกแห่งฯ”^{๘๑}

^{๗๖} อ้างแล้ว, ศรีศักร วัลลิโภดม, เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย, หน้า ๓๕๐.

^{๗๗} อ้างแล้ว, กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๒๗๔-๒๗๕.

^{๗๘} อ้างแล้ว, โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม ๑ ก-ป), หน้า ๒๔๗.

^{๗๙} อ้างแล้ว, กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชชนาลัย กำแพงเพชร.

^{๘๐} อ้างแล้ว, ศรีศักร วัลลิโภดม, เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย, หน้า ๓๔๑.

^{๘๑} อ้างแล้ว, กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๖๙-๗๐.

การที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ โปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปมาจำลองไปประดิษฐานบนยอดเขานางทองที่เมืองบางพานนั้น คงไม่ใช่เพราะเมืองบางพานเป็นเมืองใหญ่และมีความสำคัญมากมาแต่เดิมแน่ แต่หากเป็นเพราะว่าเขานางทองซึ่งเป็นภูเขาสูงๆ ที่ตั้งอยู่กลางทุ่งใกล้เมืองบางพานตามเส้นทางคมนาคมจากเมืองสุโขทัยไปเมืองนครชุม (เมืองโบราณสมัยสุโขทัยที่อยู่ตรงข้ามเมืองกำแพงเพชร)

เขาลูกนี้น่าจะเป็น “จุดสังเกต” ของเมืองบางพานและชุมชนโดยรอบ เพราะเป็นภูเขาเดียวที่มีอยู่ในละแวกนี้ สามารถมองเห็นเป็นที่หมายสำหรับนักเดินทางได้แต่ไกล อีกทั้งความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์นี้เป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏอยู่ทั่วภูมิภาคนี้มาก่อนอยู่แล้ว การที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมาจำลองไว้บนยอดเขานางทองก็เหมือนการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ของภูเขาสูงๆ นี้ให้มีเพิ่มมากขึ้น

ภาพที่ ๒.๑๗ เขานางทอง เมื่อมองจากคูเมืองบางพาน

ปัจจุบันเราพบร่องรอยวัดโบราณขนาดใหญ่อยู่บนยอดเขา ประกอบด้วยฐานเจดีย์ทรงดอกบัวตูมซึ่งอาจถือว่าเป็นพระมหาธาตุสำคัญของเมืองบางพาน ฐานวิหาร ฐานเจดีย์รายและฐานมณฑปที่สันนิษฐานว่าเป็นมณฑปรอยพระพุทธรูป^{๘๒} (ขณะนี้รอยพระพุทธรูปดังกล่าวประดิษฐานอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) แสดงให้เห็นว่าวัดนี้เป็นวัดสำคัญของเมืองบางพานและชุมชนอื่นๆ ในละแวกใกล้เคียง

การเป็นวัดสำคัญจำเป็นต้องมีพระเถระหรือปูครูผู้รู้พระไตรปิฎกและพระภิกษุจำนวนหนึ่งมาจำพรรษา ในการประกอบสมณกิจและประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีผู้คนจำนวนมากอุปถัมภ์และเข้าร่วมประกอบพิธี และต้องมีกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่กษัตริย์หรือขุนนางกลัปนาหรืออุทิศถวายให้เป็นข้าวัดอย่างแน่นอน^{๘๓} และคนกลุ่มนี้ก็จะเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ที่อยู่ในเมืองบางพานด้วย

^{๘๒} อ้างแล้ว, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทียบเมืองพระร่วง, หน้า ๔๑.

^{๘๓} ธิดา สาระยา, รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและการพัฒนาการ, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๗), หน้า ๕๓-๗๗.

จึงไม่แปลกที่เมืองบางพานจะมีพัฒนาการของชุมชนมาจากคติความเชื่อศาสนา มากกว่าเหตุผลอื่นๆ เพราะพื้นที่ก็ไม่ได้อุดมสมบูรณ์หรือมีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญเลย ความเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของเขานางทองจึงกลายเป็นสถานที่สำคัญของเมือง และจำเป็นอย่างยิ่งที่ชาวเมืองต้องเคารพและอุปถัมภ์จากดูแลพระพุทธรูปและพระมหาธาตุ ดังนั้นจึงมีการขุดท่อส่งน้ำเข้ามายังเมืองนี้เพื่อให้ชาวเมืองได้ใช้อุปโภคบริโภคและทำเกษตรกรรมเพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่ได้

๒.๕.๓ เมืองบางพานยุคเจริญรุ่งเรือง

ถนนพระร่วงเป็นชื่อแนวคันดินที่พาดผ่านตัวเมืองที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัยในแนวเหนือ-ใต้ อันได้แก่ เมืองกำแพงเพชร เมืองบางพาน เมืองศรีศรีราม (เมืองเพชร) เมืองสุโขทัย เมืองบางขลังและเมืองศรีสขณาสัย ชื่อถนนพระร่วงนี้เริ่มเป็นที่รู้จักมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งได้จากปากคำและเรื่องเล่าของชาวบ้านที่อยู่ในละแวกนี้เอง แต่ในบรรดาชาวก็ไม่มีใครทราบว่าแนวคันดินที่เรียกว่าถนนพระร่วงนั้น ใครเป็นผู้สร้างและสร้างขึ้นในสมัยใด เชื่อกันว่าถนนพระร่วงคงสร้างในสมัยสุโขทัย

ถนนพระร่วง สายสุโขทัย-กำแพงเพชร เริ่มจากมุกกำแพงเมืองสุโขทัยด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ตรงไปทางทิศใต้โดยตลอด ในเขตตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย จนถึงอำเภอเมืองจังหวัดกำแพงเพชร ลักษณะเป็นคันดินขนาดกว้าง ๔-๕ เมตร พูนดินสูง ๐.๕-๑.๒๐ เมตร ระยะทาง ๗๓ กิโลเมตร

ตามเส้นทางถนนพระร่วงได้มีการพบร่องรอยชุมชนโบราณและโบราณสถานกระจายอยู่หลายแห่งในปัจจุบัน ซึ่งส่วนใหญ่น่าจะเกิดขึ้นหลังจากที่มีการสร้างคันดินถนนพระร่วงแล้ว แต่ก็มี การพบชุมชนโบราณขนาดใหญ่หลายแห่งซึ่งอาจจะมีความเป็นเมืองอยู่แล้วก่อนหน้าที่จะมีการสร้างถนนพระร่วง ชุมชนโบราณขนาดใหญ่เหล่านี้ต่อมากงกลายเป็นเมืองสำคัญบนเส้นทางถนนพระร่วง และได้รับประโยชน์มากที่สุดจากการสร้างคันดินถนนพระร่วงไม่ว่าจะสร้างเพื่อการชลประทานหรือการคมนาคม ชุมชนโบราณที่พบตามแนวถนนพระร่วงเส้นทางนี้มีหลายแห่ง หนึ่งในนั้นคือชุมชนโบราณเมืองบางพาน

ภาพที่ ๒.๑๘ สภาพแนวถนนพระร่วง (กำแพงเพชร-บางพาน) ในปัจจุบัน

เมืองบางพานคงมีความสำคัญและมีผู้คนอาศัยอยู่มากพอสมควร จะเห็นได้ว่าในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อำนาจควบคุมของเมืองหลวงคือเมืองสุโขทัยได้อ่อนแอลงหลังจากการสวรรคตของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทำให้บรรดาเมืองใหญ่น้อยหลายเมืองประกาศตัวเป็นอิสระอยู่นอกการควบคุมของเมืองสุโขทัย ดังปรากฏความในจารึกสุโขทัยหลักที่ ๓ จารึกนครชุม ความว่า

“...เป็นเจ้าเป็นขุนอยู่บ้านเมืองขาด___หลายบั้นหลายท่อนแซว___หลายบั้นหลายท่อนดังเมืองพ___นกเป็นขุนหนึ่ง เมืองคนที พระบางหาเป็นขุนหนึ่ง___เมืองเชียงทองหาเป็นขุนหนึ่งเมือง___หาเป็นขุนหนึ่ง เมืองบางพานหาเป็นขุนหนึ่ง เมือง___หาเป็นขุนหนึ่ง เมืองบางฉลงหาเป็นขุนหนึ่ง___ต่างทำเนื้อทำตนเขาอยู่...”^{๘๔}

หากเรามองจากสภาพปัจจุบันก็คงที่จะอดสงสัยไม่ได้ว่า เมืองบางพานซึ่งดูเป็นเมืองขนาดเล็กไม่ได้ใหญ่อะไรทำไมถึงกล้าที่จะปฏิเสธอำนาจจากเมืองใหญ่อย่างเมืองสุโขทัย แต่เมื่อเราศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เมืองบางพานนั้นก็เห็นเมืองที่มีความสำคัญทางพิธีกรรมความเชื่อและน่าจะมีผู้คนจำนวนมากพอสมควร การที่กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยอ่อนแอก็ไม่ได้มีผลกระทบกับเมืองบางพานเลย เพราะเมืองบางพานอยู่ใกล้และพึ่งพาอาศัยทางด้านเมืองกำแพงเพชรมากกว่า (จะเห็นได้จากเรื่องทอสงน่า)

ในขณะที่เมืองขนาดเท่าๆ กันกับเมืองบางพานหลายเมืองก็ต่างปกครองตนเอง เมืองบางพานจึงไม่จำเป็นที่จะอยู่ใต้การควบคุมของสุโขทัยเช่นเดียวกัน ลักษณะเช่นนี้พบได้ทั่วไปในพัฒนาการของเมืองในสมัยโบราณ เพราะทุกเมืองก็ต่างที่จะมีอำนาจในการปกครองตนเองและต้องการเป็นอิสระจากการควบคุมของเมืองอื่นแทบทั้งสิ้น

เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองเป็นเช่นนี้จึงทำให้พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ต้องนำกำลังทหารจากเมืองศรีสัชนาลัยมาปราบปรามศัตรูที่เมืองสุโขทัยแล้วก็ขึ้นครองราชย์แทนพระบิดา หลังจากนั้นก็ทรงปราบปรามเมืองใหญ่น้อยที่แข็งข้อกระด้างกระเดื่อง แล้ว “แต่งให้ขุนพิขุนน้องลูกหลาน”^{๘๕} ไปปกครองเมืองเหล่านั้น

ดังนั้น ในสมัยนี้เมืองบางพานจึงอาจจะมีเจ้าเมืองที่เป็นเชื้อพระวงศ์ที่มาจากเมืองสุโขทัย-ศรีสัชนาลัยปกครองแทนเจ้าเมืองท้องถิ่นที่เคยมีอำนาจอยู่ภายในเมืองมาแต่เดิม และถนนพระร่วงน่าจะสร้างขึ้นในระยะหลังจากนี้ไม่นาน เพราะการสร้างถนนพระร่วงที่เชื่อมเมืองต่อเมืองทำให้เกิดความสะดวกในการติดต่อ ควบคุมและอาจมีประโยชน์ในการขยายพระราชอาณาเขตด้วย^{๘๖}

หลังจากที่มีการสร้างถนนพระร่วงแล้ว ก็คงทำให้บรรดาบ้านเมืองตามเส้นทางถนนพระร่วงมีความรุ่งเรืองและมีผู้คนเข้ามาอาศัยเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประดิษฐานพระพุทธบาทจำลองไว้บนยอดเขานางทองนั้นคงมีผลกระทบอย่างยิ่งต่อการขยายตัวของชุมชนเมืองบางพาน ส่วนเมืองอื่นๆ ก็คงเป็นทั้งชุมทางและที่พักของพ่อค้าและผู้คนเดินทางไประหว่างเมืองใหญ่เหล่านี้

^{๘๔} อ่างแล้ว, กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๖๗.

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

^{๘๖} อ่างแล้ว, นคร พันธุ์ณรงค์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสุโขทัย, หน้า ๒๒.

ความเป็นเส้นทางคมนาคมได้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้น การที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ โปรดให้นิมนต์พระมหาสามีสังฆราชจากเมืองนครพนมเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเมืองสุโขทัยนั้น ทรงโปรด “...ให้จัดหมาก ข้าวตอก เทียน รูป ดอกไม้ กัลปพฤกษ์ ปลุกสร้าง..ทำการบูชาตลอดหนทาง ให้ให้อำมาตย์มนตรีราชสกุลทั้งหลายไปรับบูชาสักการะ จากเมืองฉอดมาถึงเมืองเชียงทองถึงเมืองบางจันทร์ บางพารแล้วถึงเมืองสุโขทัยนี้...”^{๘๗}

บ้านเมืองตามเส้นทางถนนพระร่วงนี้คงรุ่งเรืองเป็นอย่างมากในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ แห่งกรุงสุโขทัย เพราะมีการเดินทางไปมาของคณะสงฆ์อยู่บ่อยครั้ง ในขณะเดียวกันก็อาจมีขบวนสินค้าของพ่อค้าเดินทางมาติดต่อค้าขายด้วยก็เป็นได้

๒.๕.๔ เมืองบางพานยุคเสื่อม

ต่อมาเมื่อดินแดนอาณาจักรสุโขทัยเดิมถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในขณะที่บ้านเมืองตามเส้นทางถนนพระร่วงทั้งเมืองเล็กเมืองใหญ่ได้ค่อยๆ หมดบทบาทลง เพราะการคมนาคมและการค้าตามถนนพระร่วงก็ซบเซาลง แต่เมืองบางพานคงได้รับผลกระทบไม่มาก เพราะยังเป็นชุมชนทางศาสนาที่มีข้าพระโยมสงฆ์อาศัยอยู่ ข้าพระโยมสงฆ์นี้ต้องอยู่เพื่อดูแลวัดและพระสงฆ์โดยไม่สามารถย้ายไปอยู่ที่อื่นได้ ด้วยถูกกัลปนาไว้เพื่อวัดนั้นโดยเฉพาะแล้ว

แต่ต่อมาเมืองบางพานคงกลายเป็นเมืองร้าง ขาดผู้คนอาศัยในปี พ.ศ.๒๑๒๗ เนื่องจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้มีพระราชกำหนดให้สมเด็จพระนเรศวรทำการอพยพผู้คนจากหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมดลงสู่กรุงศรีอยุธยา ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ปรากฏความว่า “ในเดือน ๙ นั้นมีพระราชกำหนดสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ให้ขึ้นไปเทครัวอพยพชาวเมืองเหนือทั้งปวง ลงมายังกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรบรมราชาธิราชบพิตรเป็นเจ้า ตรัสให้ถ่ายข้าวและเทครัวอพยพทั้งปวงเมืองพระพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย เมืองพิชัย เมืองพิจิตร ลงมายังกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา ตามพระราชกำหนดขึ้นไปนั้นเสร็จ ถึงวันศุกร์เดือน ๑๑ แรม ๙ ค่ำ สมเด็จพระนเรศวรบรมราชาธิราชบพิตรเป็นเจ้าก็เสด็จจากเมืองพระพิษณุโลก ลงมายังพระมหานครศรีอยุธยา”^{๘๘}

จากข้อความในพระราชพงศาวดารเชื่อได้ว่าบรรดาผู้คนในเมืองใหญ่น้อยทั้งหมดในหัวเมืองฝ่ายเหนือ รวมทั้งเมืองบางพานล้วนแล้วแต่ถูกกวาดต้อนเทครัวลงไปยังกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้เพราะหัวเมืองฝ่ายเหนือมีไพร่พลจำนวนน้อยไม่สามารถที่จะรับศึกกับทัพกรุงหงสาวดีได้ ดังนั้นหัวเมืองฝ่ายเหนือจึงร้างผู้คน แม้ว่าหลังจากนั้นศึกระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงหงสาวดีจะสงบลงแต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการกลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองนี้อีกครั้ง หากมีแต่เฉพาะเมืองใหญ่อย่างเมืองกำแพงเพชร เมืองพิษณุโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิชัย เมืองสวรรคโลก (ศรีสัชชนาลัยเดิม) และเมืองที่เป็นชุมทางสำคัญเท่านั้น

^{๘๗} อ่างแล้ว, กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๓๐๒.

^{๘๘} “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)”, ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓, รวบรวมโดย กรมศิลปากร, (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๖): หน้า ๒๘๗-๒๘๘.

ซึ่งก็สอดคล้องกับหลักฐานทางด้านโบราณคดี การกำหนดอายุโบราณวัตถุสถานในเขตเมืองบางพานที่พบส่วนใหญ่ของนักโบราณคดีแล้วแต่สันนิษฐานว่ามีอายุการสร้างประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๒ เท่านั้น ไม่พบแหล่งโบราณคดีหรือหลักฐานทางด้านโบราณคดีที่สร้างหลังจากนั้นเลย ทำให้เชื่อได้ว่าเมืองบางพานมีสภาพถูกทิ้งร้างในช่วงเวลาเดียวกันกับการกวาดต้อนท้าวในครั้งดังกล่าวนี้

๒.๖ ลักษณะพุทธศิลป์ที่ปรากฏตามโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองบางพาน

ในงานวิจัยนี้ได้ทำการสำรวจและศึกษาแหล่งโบราณคดีในชุมชนโบราณเมืองบางพานที่มีความสำคัญทางด้านพุทธศิลป์ทั้งสิ้น ๑ แห่ง คือ วัดเขานางทอง เนื่องจากว่าโบราณสถานอื่นๆ ในเขตเมืองถูกทำลายอย่างมาก เช่น วัดกลางเมืองซึ่งมีกองศิลาแลงรูปร่างคล้ายเจดีย์อยู่กองหนึ่ง มีลานยกสูงขึ้นจากพื้นดิน บนนั้นมีฐานชุกชีก่อด้วยศิลาแลง แล้วมีอิฐก่อทับเป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีบัวซ้อนกันขึ้นไปสามชั้นแล้วถึงฐานเป็นรูปกลม ตรงนี้เคยมีหลักศิลาจารึกตั้งอยู่^{๘๙} แต่ราษฎรได้มารื้อและทำลายจนแทบไม่เหลือร่องรอยในปัจจุบัน ในขณะที่วัดเขานางทองยังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีและพุทธศิลป์ค่อนข้างมาก

๒.๖.๑ วัดเขานางทอง

โบราณสถานวัดเขานางทอง ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองบางพาน ปัจจุบันอยู่ในเขตบ้านวังพาน ตำบลเขาคีรีส อำเภอพราณกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร โบราณสถานตั้งอยู่บนยอดเขาที่มีลักษณะลาดเอียงจากด้านทิศใต้ไปทางทิศเหนือเล็กน้อย มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งหันหน้าไปทางทิศเหนือ วางตัวตามแนวแกนทิศเหนือ-ใต้ โบราณสถานบนเขาลูกนี้ยังน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์อีกด้วย^{๙๐} และเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของเมืองบางพาน^{๙๑}

ซากโบราณสถานที่พบบนเขานางทอง ได้แก่ เจดีย์ประธานตั้งอยู่บนตำแหน่งที่สูงที่สุดของเขา สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูม รูปแบบของเจดีย์ประธานประกอบไปด้วยฐานเชิงศิลาแลงซ้อนลดหลั่นกัน ๔ ชั้น พบร่องรอยของการฉาบปูนที่ฐานเชิงชั้นล่าง และมีหลุมขนาดใหญ่

^{๘๘} อ้างแล้ว, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง*, หน้า ๔๒.

^{๙๐} อรรถวิวัฒน์ แสนคำ, “เมืองบางพาน: พัฒนาการของเมืองขนาดเล็กตามเส้นทางถนนพระร่วง”, พิกุล, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๔): หน้า ๕-๖.

^{๙๑} อ้างแล้ว, จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ และคณะ, *รายงานการวิจัยเอกสารประวัติศาสตร์ เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศสยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ.๒๔๕๐*, หน้า ๓๐.

ที่เกิดจากการลักลอบขุด สันนิษฐานในเบื้องต้นว่ามีการสร้างเป็นห้องกรุภายในเจดีย์ประธานด้วยอิฐตัวองค์เจดีย์และส่วนยอดพังทลายลงมาหมด^{๙๒}

ภาพที่ ๒.๑๙ ฐานเจดีย์ประธานในโบราณสถานวัดเชานางทอง

ภาพที่ ๒.๒๐ ฐานมณฑปในโบราณสถานวัดเชานางทอง

^{๙๒} บริษัท ปรียะธุรกิจ จำกัด, รายงานการขุดแต่งทางโบราณคดีและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ โบราณสถานเชานางทอง ตำบลเขาคีรีส อำเภอรามกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร, (รายงานเสนออุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔-๒๗.

นอกจากนี้ ยังมีซากฐานเจดีย์รายที่ก่อด้วยอิฐ ฐานมีขนาด ๖.๗๐ x ๖.๗๐ เมตร ฐานมณฑปซึ่งตั้งอยู่บนเนินของหินภูเขา ลักษณะเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลงขนาด ๔.๐ x ๔.๖๐ เมตร มีการพบร่องรอยของหลุมเสาที่เชื่อว่าเป็นเสาหลังคา เนื่องจากมีการพบเศษกระเบื้องมุงหลังคาและตะปูจีนกระจายอยู่ทั่วพื้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานว่าเป็นมณฑปรอยพระพุทธรูปจำลองที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงโปรดให้อัญเชิญมาประดิษฐานบนเขานางทองตามที่ปรากฏในจารึกนครชุม^{๙๓} มีฐานวิหารทรงโถงมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา และบ่อน้ำกรุดด้วยอิฐด้วย^{๙๔}

^{๙๓} อ่างแล้ว, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทียบเมืองพระร่วง, หน้า ๔๑.

^{๙๔} บริษัท ปรียะธุรกิจ จำกัด, รายงานการขุดแต่งทางโบราณคดีและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานเขานางทอง ตำบลเขาคีรีส อำเภอรามกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร, หน้า ๒๔-๒๗.

บทที่ ๓

แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

การศึกษาสภาพปัญหา แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน การวิเคราะห์เนื้อหาได้นำเอาข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างชาวบ้าน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ เยาวชน และเจ้าหน้าที่ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถาน จำนวน ๒๐ คน ซึ่งแบ่งเป็นตัวแทนประชาชนในเขตชุมชนโบราณ ๑๐ คน ตัวแทนผู้มีส่วนในการดูแลแหล่งโบราณ ๔ คน ตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ๓ คน และตัวแทนพระสงฆ์ฆราวาสที่เกี่ยวข้อง ๓ รูป และการประชุมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน ตลอดจนการสำรวจและการสังเกตจากการลงพื้นที่ภาคสนามของคณะผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย มารวบรวมและวิเคราะห์เป็นประเด็นต่างๆ ประเด็นที่นำมาวิเคราะห์มี ๒ ประเด็น ได้แก่ สภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน และแนวทางการการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

๓.๑ สภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน

การศึกษาสภาพปัญหาสภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน คณะผู้วิจัยได้จัดสภาพปัญหาออกเป็น ๒ ด้าน ได้แก่ สภาพปัญหาการรुक้าและทำลายโบราณสถาน และสภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์โบราณสถาน

๓.๑.๑ สภาพปัญหาการรुक้าและทำลายโบราณสถาน

เพื่อให้การศึกษาสภาพปัญหาสภาพปัญหาการรुक้าและทำลายโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานมีความชัดเจนและเพื่อความเข้าใจของผู้อ่าน ผู้วิจัยจึงขอแยกสภาพปัญหาของเป็นแต่ละพื้นที่ชุมชนโบราณ ดังนี้

๑. สภาพปัญหาการรुक้าและทำลายโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม

๑. การสร้างที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน ปัญหานี้เป็นปัญหาที่ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมาอีกหลายปัญหา ซึ่งการสร้างที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถานชุมชนโบราณเมืองนครชุมพบอยู่ในโบราณสถาน ๑ แห่งคือ โบราณสถานวัดหนองพิกุล ซึ่งพบประชาชนเข้ามาสร้างที่อยู่อาศัยจำนวน ๒ หลัง โดยประชาชนที่เข้ามาสร้างที่อยู่อาศัยจะใช้วัสดุที่ทำจากทั้งไม้และปูนซีเมนต์ ประชาชนที่เข้ามาสร้างที่อยู่อาศัยนั้น เป็นประชาชนที่ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่งโดยทราบมาว่า ก่อนที่ประชาชนกลุ่มที่มาตั้งที่อยู่อาศัยในโบราณสถานวัดหนองพิกุล ประชาชนเหล่านั้นเคยมีที่อยู่ที่ได้สะพานกำแพงเพชรมาก่อน^๑

ภาพที่ ๓.๑ การสร้างที่อยู่อาศัยรูก้าเขตโบราณสถานวัดหนองพิกุล

๒. การรูก้าเขตโบราณสถาน จากการได้ส่งพื้นที่สำรวจโบราณสถานในพื้นที่เมืองโบราณนครชุม พบการรูก้าโบราณสถานที่ยกกรมศิลปากรได้ประกาศไว้ทั้งสิ้น ๑ แห่งคือ แหล่งโบราณคดีวัดชุมกอ ที่ตั้งอยู่ริมทางหลวงหมายเลข ๑๐๗๘ ถนนกำแพงเพชร ได้ถูกสิ่งปลูกสร้างของประชาชนล้งล้าเข้ามายังโบราณสถานใกล้ซากวิหารเก่าที่อยู่ทางด้านขวาของเจดีย์

๓. การเกิดแหล่งมั่วสุมในเขตโบราณสถาน เป็นปัญหาที่เกิดจากปัจจัยสองปัจจัยคือ โบราณสถานเป็นที่ล้นตาและโบราณสถานถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นที่พักผ่อน โดยโบราณสถานในปัจจุบันกลายเป็นแหล่งมั่วสุมที่พบคือ โบราณสถานป้อมทุ่งเศรษฐี

โบราณสถานป้อมทุ่งเศรษฐี ที่อยู่ด้านนอกคูเมืองนครชุม เป็นป้อมรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า การสร้างได้รับอิทธิพลจากตะวันตก มีช่องสำหรับใส่ปืนใหญ่ในเวลาเกิดสงคราม ซึ่งช่องใส่ปืนใหญ่นั้นด้านหน้าป้อมทุ่งเศรษฐีพบร่องรอยของการมั่วสุมของประชาชนคือ พบขวดสุราและขวดของมีนเมาอื่นๆถูกทิ้งไว้ โดยการมั่วสุมที่ซุ่มปืนใหญ่นั้นด้านในป้อมทุ่งเศรษฐี นอกจากสิ่งของมีนเมาแล้วอาจจะมีสิ่งเสพติดอื่นๆ ด้วยก็เป็นได้

^๑ สัมภาษณ์, นางทัศนีย์ คำปับ, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒ ตำบลนครชุม, เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๓.๒ สิ่งปลูกสร้างของชาวบ้านที่รื้อกล้ำเข้ามาใกล้โบราณสถานวัดชุมก้อ

ภาพที่ ๓.๓ ร่องรอยการเข้ามามั่วสุมดื่มสุราที่ชุ่มป็นใหญ่ด้านในป้อมทุ่งเศรษฐี

๔. การทิ้งขยะและสิ่งต่างๆ ในเขตโบราณสถาน เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ควรได้รับการแก้ไข เพราะนอกจากทำให้โดยบริเวณรอบโบราณสถานไม่มีความสะอาดแล้ว ยังทำให้ภูมิทัศน์ที่ดีของโบราณสถานเสียไป โบราณสถานที่เกิดปัญหาคือ โบราณสถานวัดชุมก้อ โบราณสถานป้อมทุ่งเศรษฐี โบราณสถานวัดหนองลังกา ซึ่งเกิดจากความไม่เห็นคุณค่าในแหล่งโบราณสถานของประชาชนที่ขาดความรู้ ความเข้าใจและนักท่องเที่ยวบางคนที่มาเยี่ยมชมแหล่งโบราณสถานก็ได้ทิ้งขยะในเขตโบราณสถานเหมือนกัน

๕. การทำเกษตรกรรมในเขตโบราณสถาน เป็นปัญหาอีกปัญหาหนึ่งที่สร้างความเสียหายให้กับเขตโบราณสถาน ซึ่งวิธีการคือรื้อกล้ำเข้ามาในเขตโบราณสถานโดยเฉพาะโบราณสถานที่

อยู่ใกล้กับนาข้าวของประชาชน จะเป็นโบราณสถานที่ถูกประชาชนรื้อทำลายมากที่สุด โดยสิ่งที่ถูกทำลายมักจะเป็นคูน้ำหรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “อุทกสีมา” ของโบราณสถาน

โบราณสถานในพื้นที่ชุมชนโบราณเมืองนครชุมที่สำรวจแล้วพบว่าถูกประชาชนทำลายคูน้ำ เพื่อนำที่ดินเขตโบราณสถานไปทำเป็นพื้นที่สำหรับทำเกษตรกรรม พบทั้งหมด ๓ แห่งคือ โบราณสถานวัดเจติยกลางทุ่ง โบราณสถานวัดหนองลังกาและโบราณสถานวัดหนองยายช่วย โดยโบราณสถานทั้งสามถูกประชาชนที่เป็นเจ้าของที่ดินในบริเวณใกล้เคียงเป็นผู้ทำลาย

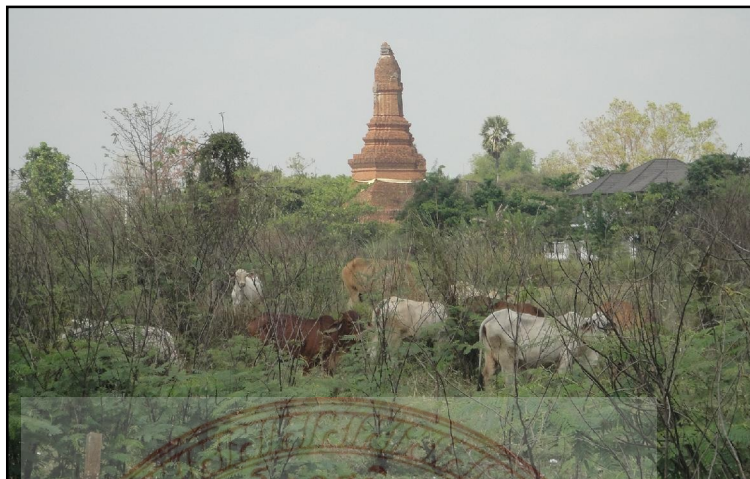
ภาพที่ ๓.๔ สภาพคูน้ำรอบโบราณสถานวัดหนองยายช่วยถูกปรับเป็นที่ทำนา

ภาพที่ ๓.๕ สภาพคูน้ำรอบโบราณสถานวัดหนองลังกาทิศตะวันออกถูกปรับเป็นที่นา

๖. การเลี้ยงสัตว์ในเขตโบราณสถาน เท่าที่ทราบปัญหาจากการสำรวจโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองนครชุม การทำปศุสัตว์คือ การเลี้ยงโค โดยประชาชนนำโคมาเลี้ยงและล้อมให้โคอยู่แต่ในเขตโบราณสถาน ซึ่งมีอยู่ ๓ แห่งคือ โบราณสถานวัดหนองลังกา โบราณสถานวัดหนองยายช่วยและโบราณสถานวัดหม่องกาเล ทำให้มีมูลโคที่อยู่ตามพื้นของเขตโบราณสถาน ทั้งยัง

มีลวดประจุกระแสไฟฟ้าล้อมอยู่โดยรอบเขตโบราณสถาน และที่ชัดเจนที่สุดคือ พบโคอยู่ในบริเวณโบราณสถานเลยทีเดียว

ภาพที่ ๓.๖ สภาพปัญหาการเลี้ยงสัตว์รอบเขตโบราณสถานเมืองนครชุม

๗. การฝ่าฝืนข้อห้ามของเขตโบราณสถาน การฝ่าฝืนข้อห้ามของเขตโบราณสถานมีหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นเก็บเศษโบราณวัตถุ การป็นปายโบราณสถานหรือการฝ่าฝืนข้อห้ามของวัดที่ทำการดูแลโบราณสถาน การฝ่าฝืนข้อห้ามถ้าไม่ทำตามอาจประสบถึงแก่ชีวิตได้หรือไม่ก็อาจจะเกิดความเสียหายที่จะตามมาภายหลัง

โบราณสถานที่พบการฝ่าฝืนข้อห้าม ซึ่งจากการสำรวจพบที่โบราณสถานวัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง และโบราณสถานป้อมทุ่งเศรษฐี ซึ่งที่โบราณสถานวัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง มีการฝ่าฝืนข้อห้ามของทางวัด โดยประชาชนบางส่วนที่มาสักการบูชาได้จุดเทียนและนำไปปักไว้ที่ฐานพระบรมธาตุนครชุม การกระทำเช่นนี้อาจการให้เกิดความเสียหายต่อโบราณสถานได้ ส่วนโบราณสถานป้อมทุ่งเศรษฐี เป็นโบราณสถานที่มีกำแพงสูงกว่า ๓ เมตร ซึ่งการป็นปายโบราณสถานของกลุ่มนักท่องเที่ยวหรือประชาชนที่อยู่ใกล้เคียงโบราณคดี อาจเกิดอุบัติเหตุแก่ตัวผู้ฝ่าฝืนได้

๒. สภาพปัญหาการรुक้าและทำลายโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์

๑. การรุก้าเขตโบราณสถาน จากการได้ส่งพื้นที่สำรวจโบราณสถานในพื้นที่ชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์ พบโบราณสถาน ๑ แห่ง คือ โบราณสถานวัดพระปรารักษ์ที่ถูกรุก้าด้วยการทำเกษตรกรรมในเขตโบราณสถาน โดยการไถมันสำปะหลัง แม้ว่ากรมศิลปากรจะทำการบูรณะและขุดแต่งโบราณสถาน พร้อมทั้งจัดแนวเขตโบราณสถานแล้วก็ตาม แต่ในช่วงฤดูการเพาะปลูกต้นมันสำปะหลังก็มีขนาดใหญ่ ทำให้ปิดบังถนนที่จะเข้าไปยังโบราณสถาน อีกทั้งยังทำให้เกิดความรุกรากและทัศนียภาพที่ไม่ดีด้วย^๒

^๒ สัมภาษณ์, พระครูสุนทรวิจิตร, เจ้าอาวาสวัดวังพระธาตุ, เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๓.๗ ไร่มันสำปะหลังที่รูกกล้าในแนวเขตโบราณสถานวัดพระปรารค์ ด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๓.๘ ไร่มันสำปะหลังที่รูกกล้าในแนวเขตโบราณสถานวัดพระปรารค์ ด้านทิศเหนือ

๒. การเลี้ยงสัตว์ในเขตโบราณสถาน เท่าที่ทราบปัญหาจากการสำรวจโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์ การทำปศุสัตว์คือ การเลี้ยงโค โดยประชาชนนำโคมาเลี้ยงและล้อมให้โคอยู่แต่ในเขตโบราณสถาน ซึ่งมีอยู่ ๒ แห่งคือ โบราณสถานวัดเจดีย์เจ็ดยอด และโบราณสถานวัดพระปรารค์

โบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์ในขณะที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลนั้นพบว่ากรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งและปรับปรุงทัศนียภาพโดยรอบโบราณสถาน ทำให้หญ้าที่อยู่โดยรอบโล่งเตียน พอถูกฝนก็มียอดหญ้าขึ้นมา จึงมีชาวบ้านนำโคเข้ามาเลี้ยงในเขตโบราณสถาน ทำให้มีมูลโคที่อยู่ตามพื้นของเขตโบราณสถาน และโคก็ปีนป่ายตัวโบราณสถานด้วย

๓. การขุดหาตัวตุนในเขตโบราณสถาน เนื่องจากบริเวณชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์มีสภาพภูมิประเทศเป็นดินร่วนปนทรายเสียส่วนใหญ่ ชาวบ้านที่เข้าม้ายึดครองพื้นที่จึงได้ทำการปลูก

มันสำปะหลัง ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้มีตัวตุน ซึ่งเป็นสัตว์ป่าอาศัยอยู่ใต้ดิน ดำรงชีวิตด้วยการขุดดิน กินรากไม้และหัวมันได้เข้ามาอาศัยอยู่จำนวนหนึ่ง หลังจากช่วงที่ชาวบ้านเก็บเกี่ยวผลผลิต ขุดมัน สำปะหลังส่งขาย ตัวตุนเหล่านี้ก็จะถูกรบกวนและเลือกเข้ามาขุดรังอยู่ในเขตโบราณสถาน แต่เนื่องจากว่าตัวตุนเป็นสัตว์ที่นำไปประกอบอาหารได้ จึงมาชาวบ้านส่วนหนึ่งมาขุดลงไปในรังตัวตุน เพื่อจับตัวตุนมาประกอบอาหาร ทำให้บริเวณเขตโบราณสถานวัดพระปรารักษ์มีหลุมที่เกิดจากการขุดหาตัวตุนของชาวบ้านอยู่หลายแห่ง^๓

ภาพที่ ๓.๙ ร่องรอยการขุดหาตัวตุนในเขตโบราณสถานวัดพระปรารักษ์

๓. สภาพปัญหาการรุกล้ำและทำลายโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองบางพาน

เนื่องจากโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองบางพานที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้เพียงแห่งเดียว คือ โบราณสถานวัดเขานางทอง ซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขา และได้รับการขุดแต่ง บูรณะ และปรับปรุงทัศนียภาพจากกรมศิลปากรแล้ว จึงทำให้พบปัญหาการรุกล้ำทำลายไม่มาก จากการเก็บข้อมูลปัญหาที่พบคือ

๑. ปัญหาการทิ้งขยะและสิ่งต่างๆ ในเขตโบราณสถาน การทิ้งขยะบนวัดเขานางทอง มาจาก ๒ ปัจจัยด้วยกัน คือ ปัจจัยแรกเกิดจากความไม่เห็นคุณค่าในเขตโบราณสถานของประชาชนที่ขาดความรู้ ความเข้าใจและนักท่องเที่ยวบางคนที่มาเยี่ยมชม ก็ได้นำภาชนะที่บรรจุอาหารและเครื่องดื่มขึ้นไปบนเขาด้วย เมื่อบริโภคเสร็จก็ทิ้งขยะไว้ในเขตโบราณสถาน และปัจจัยที่สอง เป็นขยะที่เกิดจากเครื่องบงสรวงและเครื่องเล่นสังเวย เพราะด้วยความเชื่อของประชาชนในเรื่องผีสิง เทวดา ทำให้เกิดการนำเครื่องบงสรวงและเครื่องเล่นสังเวยต่างๆ มาวางไว้ในแหล่งโบราณสถาน เมื่อทำพิธีเสร็จก็ไม่นำกลับลงไปด้วย^๔ หากแต่ปล่อยให้ทิ้งไว้ที่บริเวณทำพิธีนั้น เมื่อเวลาผ่านไปก็กลายเป็นขยะ และเป็นปัญหาให้กับโบราณสถานในที่สุด

^๓ สัมภาษณ์, นายวินัย เดชศรี, นายกองค์การบริหารส่วนตำบลไทรตรังษ์, เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๕๙.

^๔ สัมภาษณ์, นายเล็ก เกตุนา, สมาชิกสภาเทศบาลตำบลเขาคีรี เขต ๒, เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๕๙.

ภาพที่ ๓.๑๐ ชยะที่เกิดจากเครื่องบวงสรวงเช่นไหว้ที่โบราณสถานวัดเขานางทอง

๒. ปัญหาการเผาป่าเพื่อหาผักหวาน เนื่องจากการขาดความรู้ ความเข้าใจของชุมชน ในการอนุรักษ์โบราณสถาน ปัญหาที่ส่งผลกระทบอย่างมากในการดูแลรักษาโบราณสถานก็คือการขาดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการดูแลรักษา ตลอดจนจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์และรักษามรดกของชาติ บนเขานางทองถือว่าเป็นป่าธรรมชาติที่มีต้นผักหวานป่าขึ้นอยู่จำนวนมาก พอถึงหน้าแล้งจะมีชาวบ้านบางคนทำการเผาป่าในเขานางทองเพื่อหาผักหวาน ไฟป่าก็ลามขึ้นไปจนถึงเขตโบราณสถานบนยอดเขา บางปีถ้ากวาดเศษใบไม้แห้งที่ร่วงหล่นไม่ทัน ก็ทำให้ไฟป่าลามเข้ามาจนถึงโบราณสถานเลยทีเดียว ปัญหาเช่นนี้ยังปรากฏอยู่แทบทุกปี

ภาพที่ ๓.๑๑ ร่องรอยไฟไหม้ป่าที่ลามขึ้นไปจนถึงเขตโบราณสถานวัดเขานางทอง

๓.๑.๒ สภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์โบราณสถาน

เพื่อให้การศึกษาสภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์และเมืองบางพานมีความชัดเจนและเพื่อความเข้าใจของผู้อ่าน ผู้วิจัยจึงขอแยกสภาพปัญหาของเป็นแต่ละพื้นที่ชุมชนโบราณ ดังนี้

๑. สภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม

๑. ขาดความร่วมมือการอนุรักษ์ดูแลโบราณสถานของชุมชน จากการลงพื้นที่สำรวจทำให้พบปัญหาว่า แหล่งโบราณสถานทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นโบราณสถานวัดเจติยโทง โบราณสถานวัดหนองลังกา โบราณสถานวัดหนองยายช่วย และโบราณสถานวัดหม่องกาเล ล้วนแล้วแต่ขาดความเอาใจใส่ดูแลจากชุมชนในละแวกนั้น ซึ่งจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในละที่พบว่า ชาวบ้านบางคนล้วนไม่ค่อยให้ความสนใจในการบูรณะ และการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีเลย^๕

๒. การขาดการดูแลความสะอาดของโบราณสถาน ปัญหาขยะก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้โบราณสถานมีความทรุดโทรมเป็นอย่างมาก ในกรณีของโบราณสถานวัดเจติยโทงเกิดจากการดูแลด้านการทำความสะอาดไม่ทั่วถึง อีกทั้งภายในวัดยังมีเจ้าหน้าที่ดูแลโบราณสถานน้อย ส่วนโบราณสถานวัดหนองลังกา โบราณสถานวัดหม่องกาเลและโบราณสถานวัดขุ่มกอนั้น ในเบื้องต้นพบว่าเกิดจากการที่ภาครัฐให้ความสำคัญในการดูแลรักษาโบราณสถานน้อย และที่สุดท้ายที่ลงไปสำรวจคือโบราณสถานป้อมทุ่งเศรษฐีก็พบปัญหาด้านความสะอาดอีกเช่นกัน

ภาพที่ ๓.๑๒ โบราณสถานวัดหนองพิกุลถูกละเลยจนอยู่ในสภาพรกร้าง

๓. การขาดความรู้ ความเข้าใจของชุมชน ปัญหาที่ส่งผลกระทบอย่างมากในการดูแลรักษาโบราณสถานก็คือการขาดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการดูแลรักษา ตลอดจนจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์และรักษามรดกของชาติ การที่ชาวบ้านไม่ได้ให้ความสำคัญกับโบราณสถานเหล่านี้ถือ

^๕ สัมภาษณ์, นางธาดา สังข์ทอง, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๕๘.

ได้ว่าเป็นสิ่งที่น่าวิตกเป็นอย่างยิ่ง อันจะทำให้โบราณสถานเหล่านั้นถูกปล่อยปะละเลยและถูกทำให้ทิ้งร้างในที่สุด ซึ่งปัญหาเหล่านี้เกิดขึ้นในทุกโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองนครชุม

๕. ปล่อยให้รกร้าง การที่โบราณสถานต่างๆ เหล่านี้ถูกปล่อยให้ทิ้งร้างนั้นเป็นทำให้แหล่งโบราณสถานดังกล่าวเกิดการทรุดโทรม จากการสำรวจบริเวณโบราณสถานวัดหนองลังกา โบราณสถานวัดหนองยายช่วย โบราณสถานวัดหม่องกาเล โบราณสถานวัดหนองพิกุล โบราณสถานวัดซุ่มกอ และโบราณสถานป้อมทุ่งเศรษฐี สภาพภายในเขตโบราณสถานเหล่านี้เต็มไปด้วยวัชพืชปกคลุม และมีสภาพที่รกร้างมาก ซึ่งทำให้เกิดความทรุดโทรมของโบราณสถานและอาจเกิดความเสียหายอันจะทำให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์สูญหายได้

ภาพที่ ๓.๑๓ ฐานพระเจดีย์บวรารโบราณสถานวัดเจดีย์กลางทุ่งถูกหญ้าขึ้นจนรกร้าง

๖. การเข้าถึงโบราณสถาน จากการสำรวจบริเวณโบราณสถานวัดหนองลังกา โบราณสถานวัดหนองยายช่วย โบราณสถานวัดหนองพิกุลและโบราณสถานวัดซุ่มกอพบว่า การเข้าถึงแหล่งโบราณสถานในเขตพื้นที่นั้นเข้าถึงได้ยาก เนื่องจากถนนที่เข้าไปนั้นเป็นถนนลูกรัง การที่การเข้าถึงเขตโบราณสถานได้ยากนี้ก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ทำให้โบราณสถานนั้นไม่ได้รับการดูแลเช่นกัน

ภาพที่ ๓.๑๔ สภาพถนนที่เข้าไปยังโบราณสถานวัดหนองยายช่วย

๗. ป้ายบอกชื่อและข้อมูลความสำคัญของโบราณสถานแต่ละแห่งที่เข้าไปสำรวจนั้น ปัญหาอย่างหนึ่งที่ได้เห็นได้ชัดก็คือป้ายโบราณสถานไม่มีความชัดเจน หรือชำรุดเสียหายอันเกิดจากการที่วัยรุ่นเข้าไปทำลายบ้าง หรืออาจชำรุดได้ตามกาลเวลา ซึ่งทางภาครัฐเองก็ไม่ได้ให้ความสำคัญ และปล่อยปะละเลยในการซ่อมแซมป้ายข้อมูลโบราณสถาน

ภาพที่ ๓.๑๕ สภาพป้ายชื่อโบราณสถานวัดหม่องกาเลในปัจจุบัน

๘. การเกี่ยงความรับผิดชอบของหน่วยงานรัฐ สาเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้โบราณสถานเหล่านี้ทรุดโทรมลงนั้นเกิดจากการเกี่ยงความรับผิดชอบระหว่างภาครัฐหรือภาคเอกชน หรือแม้แต่ว่าหน่วยงานภายในชุมชนเองก็เช่นกัน โดยเฉพาะโบราณสถานป้อมทุ่งเศรษฐีพบว่า ปัญหาเกี่ยวกับการเกี่ยงความรับผิดชอบระหว่างองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น กรมทางหลวงและกรมศิลปากรในการดูแลรักษา ปัญหาที่ได้พบเจอเหล่านี้ก็ทำให้การดูแลรักษา การบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์รอบโบราณสถานบริเวณป้อมทุ่งเศรษฐีเป็นไปด้วยความล่าช้า

๒. สภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองไตรตรัง

๑. ขาดความร่วมมือการอนุรักษ์ดูแลโบราณสถานของชุมชนและหน่วยงานราชการในท้องถิ่น เนื่องจากว่าโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองไตรตรังส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่กลางไร่นาสำปะหลัง มีเพียงโบราณสถานวัดวังพระธาตุเท่านั้นที่เป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ และอยู่ในเขตชุมชน โบราณสถานวัดเจติยเจ็ดยอดกับวัดพระปรางค์จึงถูกละเลยในการดูแลอนุรักษ์และพัฒนา เพราะชุมชนและหน่วยงานราชการในท้องถิ่นเองก็ไม่มีความรู้ในการอนุรักษ์ ในขณะที่เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรเข้ามาทำการอนุรักษ์หรือตรวจตราแหล่งโบราณสถาน ก็ไม่ได้มีการแจ้งให้ชาวบ้านหรือชุมชนและหน่วยงานราชการในท้องถิ่นได้ทราบและเข้าร่วม จึงเกิดการขาดความร่วมมือกันในการดูแลอนุรักษ์

^๖ สัมภาษณ์, นายภิญโญ แก่งศิริ, ผู้อำนวยการโรงเรียนนครไตรตรัง, เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๕๙.

๒. ปัญหาที่ส่งผลกระทบอย่างมากในการดูแลรักษาโบราณสถานก็คือ การขาดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการดูแลรักษา ตลอดจนจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์และรักษามรดกของชาติ การที่ชาวบ้านไม่ได้ให้ความสำคัญกับโบราณสถานเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่น่าวิตกเป็นอย่างยิ่ง อันจะทำให้โบราณสถานเหล่านั้นถูกปล่อยปละละเลยและถูกทำให้พังทลายในที่สุด ซึ่งปัญหาเหล่านี้เกิดขึ้นในทุกโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองไตรตรัง

๓. ในช่วงก่อนหน้าที่จะมีการทำการวิจัย โบราณสถานในเขตเมืองไตรตรังถูกทิ้งปล่อยให้รกร้าง โดยไม่มีการดำเนินการใดๆ จากหน่วยงานและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทำให้แหล่งโบราณสถานดังกล่าวเกิดการทรุดโทรม เต็มไปด้วยวัชพืชปกคลุม และมีสภาพที่รกร้างมาก ซึ่งทำให้เกิดความทรุดโทรมของโบราณสถานและอาจเกิดความเสียหายอันจะทำให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์สูญหายได้ จนถึงปี พ.ศ.๒๕๕๘ กรมศิลปากรได้รับงบประมาณมาทำการปรับปรุงทัศนียภาพโบราณสถานภายในเขตชุมชนโบราณเมืองไตรตรัง จึงทำให้ปัญหาการรกร้างนั้นหายไป แต่อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังมีความกังวลว่า ถ้าในปีต่อไปกรมศิลปากรไม่มีงบประมาณในการดูแลภูมิทัศน์โบราณสถาน แล้วสภาพโบราณสถานเหล่านี้จะกลับมาอยู่ในสภาพเดิมอีกหรือเปล่า ซึ่งเป็นโจทย์ใหญ่ที่ชุมชนและหน่วยงานเกี่ยวข้องจะต้องร่วมกันคิดหาแนวทางการอนุรักษ์ต่อไป

ภาพที่ ๓.๑๖ สภาพโบราณสถานวัดเจติยเจ็ดยอดก่อนการปรับปรุงทัศนียภาพในปี พ.ศ.๒๕๕๘

๔. การเข้าถึงโบราณสถาน จากการสำรวจบริเวณโบราณสถานวัดเจติยเจ็ดยอดและโบราณสถานวัดพระปรารักษ์พบว่า การเข้าถึงแหล่งโบราณสถานในเขตพื้นที่นั้นเข้าถึงได้ยากเนื่องจากถนนที่เข้าไบนั้นเป็นถนนลูกรัง และไม่มีป้ายบอกทางชัดเจนตามถนนสายหลัก ทำให้การที่เข้าถึงเขตโบราณสถานได้ยาก

ภาพที่ ๓.๑๗ สภาพถนนลูกรังที่เข้าสู่โบราณสถานเมืองไทรตรังซ์หลังปรับปรุงทัศน พ.ศ.๒๕๕๘

๓. สภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองบางพาน

๑. การเข้าถึงโบราณสถานค่อนข้างลำบาก เนื่องจากว่าโบราณสถานวัดเชานางทองซึ่งเป็นโบราณสถานสำคัญแห่งเดียวของชุมชนโบราณเมืองบางพานได้ตั้งอยู่ห่างไกลจากชุมชนมาก ทั้งยังอยู่บนยอดเขาด้วย การเดินทางขึ้นไปดูแลอนุรักษ์นั้นเป็นไปด้วยความยากลำบาก แม้ว่าทางกรมศิลปากรจะทำบันไดคอนกรีตขึ้นไปจนถึงเขตโบราณสถานแล้วก็ตาม แต่ก็ยังต้องอาศัยการเดินเท้าขึ้นไปอยู่ดี ทำให้เกิดการละเลยในการอนุรักษ์โบราณสถานขึ้น

ภาพที่ ๓.๑๘ การเข้าไปยังโบราณสถานวัดเชานางทองต้องเดินขึ้นบันไดระยะกว่า ๕๐๐ เมตร

๒. การขาดการดูแลความสะอาดของโบราณสถาน โดยปกติแล้วจะมีชาวบ้านที่เป็นจิตอาสาเครือข่ายการดูแลและอนุรักษ์โบราณสถานของกรมศิลปากรมาทำความสะอาดประมาณสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง แต่บางสัปดาห์ก็ไม่สามารถมาปฏิบัติงานได้ จึงทำให้มีเศษขยะที่เกิดจากเครื่องเล่นไหว้

บวงสรวงและเศษใบไม้ที่บดอยู่จำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้งใบไม้เหล่านี้ยังเสี่ยงต่อการเป็นเชื้อไฟไหม้รอบเขตโบราณสถานด้วย^๗

๓. ป้ายข้อมูลความสำคัญของโบราณสถานแต่ละจุดบนเขานางทอง ปัจจุบันข้อความที่มีอยู่ไม่ชัดเจน เลื่อนรางหรือชำรุดเสียหายอันเกิดจากธรรมชาติที่ผุกร่อนตามกาลเวลา ซึ่งทางภาครัฐเองก็ไม่ได้ให้ความสำคัญ และปล่อยปะละเลยในการซ่อมแซมป้ายข้อมูลโบราณสถาน

ภาพที่ ๓.๑๙ ข้อความในป้ายข้อมูลโบราณสถานจุดต่างๆ บนเขานางทองเลื่อนรางอย่างมาก

๓.๒ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการรุกราน ทำลายและละเลยในการอนุรักษ์โบราณสถาน ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรที่พบได้ในปัจจุบัน ปัญหาดังกล่าวสมควรที่ชาวบ้านในชุมชนและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ควรตระหนักถึงความสำคัญและร่วมหาแนวทางในการแก้ไขสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ต่อไป คณะผู้วิจัยจึงแยกแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณทั้ง ๓ แห่งเป็น ๓ แนวทางร่วมกัน คือ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในระดับนโยบาย แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยประชาชน และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

๓.๒.๑ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในระดับนโยบาย

๑. รัฐจะต้องเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานแก่ชาวบ้าน โดยในลักษณะดังกล่าวจะต้องอธิบายถึงรูปแบบกฎหมาย อาทิ พื้นที่อาณาเขตที่แน่นอน การทำลายสมบัติ

^๗ สัมภาษณ์, นายคำณ พรมทอง, สมาชิกสภาเทศบาลตำบลเขาคีรีเขต ๑, เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๕๙.

ของชาติและโทษที่จะได้รับอย่างละเอียดเพื่อไม่ให้เกิดความร้าวในภายหลัง ในวิธีการจัดอบรมแบบท้องถิ่นนี้จะต้องมีการประสานงานกับหน่วยงานหลายฝ่ายและทุกครั้งที่อบรม จะต้องให้ชาวบ้านชี้แจงสาเหตุเพื่อให้รัฐมีส่วนร่วมเพื่อหาทางออกให้กับประชาชน

ทั้งนี้ขอบข่ายของการอบรมนี้ อยากให้จัดในลักษณะของการอบรมแบบท้องถิ่นด้วย โดยที่จะให้ทั้งภาครัฐและบริษัทเอกชนเข้าร่วมมือในการช่วยเหลือกันให้แก่บุคลากรและจัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีคุณภาพอันจะส่งผลดีทั้งความรู้ที่นักท่องเที่ยวจะได้รับ ทั้งยังเป็นการกระจายรายได้สู่ชุมชนอาจทำให้มีการท่องเที่ยวในประเทศเพิ่มขึ้นด้วย

๒. สิ่งสะท้อนให้เห็นจากการสำรวจโบราณสถานในชุมชนโบราณทั้ง ๓ เมือง พบว่าทางเข้าโบราณสถานมีสภาพทางเข้าชำรุดบ้าง ไม่มีทางเข้าบ้างหรือไม่ก็มืดเกินไปที่จะเที่ยวชมและถ่ายรูปในเวลาค่ำคืน ซึ่งการที่จะมีการปรับแก้ไขจากจุดนี้ จะต้องขอความร่วมมือทั้งภาครัฐและบริษัทเอกชนเข้ามาทำการปรับปรุง ส่งเสริมพื้นที่ทัศนียภาพให้มีความสวยงามมากขึ้น แม้ว่าในขณะนี้โบราณสถานในเขตเมืองไตรตรังซ์จะได้รับการปรับปรุงทัศนียภาพแล้ว แต่ในช่วงกลางคืนก็ยังไม่มีการส่องสว่าง ดังนั้น อาจจะเพิ่มหลอดไฟตามไหล่ทางถนนให้สว่างขึ้นหรือใช้ไฟเพื่อประกอบแสดงลักษณะของโบราณสถาน^๔

จากเหตุผลที่จะจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวนี้ อาจจะมีการสร้างพื้นที่บริเวณที่เรียกว่าจุดรับนักท่องเที่ยวขึ้นในชุมชนที่เกี่ยวข้องเพื่อขายของที่ระลึก ของกินโดยพื้นที่ ที่สร้างนั้นอาจทำให้เห็นภาพโบราณสถานขึ้นด้วยเพื่อให้สะดวกแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งควรเป็นนโยบายความร่วมมือกันทั้งกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม กรมทางหลวง กระทรวงคมนาคม กระทรวงพาณิชย์ และการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค ตลอดจนหน่วยงานภาครัฐและเอกชนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๓. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีนโยบายการจัดทุนหมุนเวียนที่เกิดจากภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาทำการค้าและช่วยเหลือ โดยจะนำมาใช้เพื่อการพัฒนาชุมชนตามโบราณสถานต่างๆ ดูได้จากกลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยบนพื้นที่ของโบราณสถาน ควรมีการนำมาใช้ในจัดทำที่อยู่ให้ชั่วคราวขึ้นเพื่อแยกไม่ให้อยู่เกี่ยวกับโบราณสถานหรือมอบให้คนที่เข้ามาดูแลความสะอาด รักษาความปลอดภัยให้แก่โบราณสถานอาจจะมอบให้กับเด็กๆ เยาวชนที่มาช่วยงานการท่องเที่ยวหรืออาจจะนำทุนนี้มาทำการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน

ในการทำงานวิจัยทุกครั้งหน่วยงานทั้งจากภาครัฐและเอกชนควรให้ความร่วมมือในการใช้สถานที่ด้วยเพื่อสะดวกในการเก็บข้อมูล อย่างเช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กำแพงเพชร หรืออุทยานประวัติศาสตร์ กำแพงเพชร หรือในการลงพื้นที่ในแหล่งต่างๆ รัฐและเอกชนควรให้ความสำคัญเท่ากัน บางครั้งในจุดที่มีการลงพื้นที่สำรวจอาจประสบอุบัติเหตุบริษัทเอกชนควรให้ความร่วมมือให้ด้วย

๔. รัฐโดยกระทรวงท่องเที่ยวและกีฬา ควรมีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น เมื่อมีนักท่องเที่ยวมาในแต่ละครั้ง มัคคุเทศก์ควรที่จะอธิบายความรู้และความสำคัญของแหล่งโบราณคดีอย่างครบถ้วนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของโบราณสถานที่มีต่อท้องถิ่น โดยสิ่งที่เยาวชนกลุ่มนี้ได้ทำเพื่อชุมชนตนเอง รัฐควรที่จะจัดมีการออกหนังสือเพื่อแสดงความ

^๔ สัมภาษณ์, นางฉลวย หลวงแสง, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๔ ตำบลไตรตรังซ์, เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๕๙.

ขอบคุณและส่งเสริมให้มีการพัฒนาแก่เด็กเหล่านี้ให้มีพื้นฐานและความสามารถทางการแสดงออกมากยิ่งขึ้น รวมทั้งมีการจัดแบบเรียนพิเศษขึ้นมาด้วย อันสอดคล้องกับนโยบายกิจกรรมลดเวลาเรียน เพิ่มเวลารู้ของกระทรวงศึกษาธิการในขณะนี้ด้วย^๙

๕. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมบังคับใช้กฎหมาย ควรนำกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ มาบังคับใช้อย่างเด็ดขาด ตลอดจนตราข้อบัญญัติเพิ่มเติมในการอนุรักษ์ และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์

๓.๒.๒ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยประชาชน

จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างชาวบ้าน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ เยาวชน และเจ้าหน้าที่ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถาน จำนวน ๒๐ คน และการประชุมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน ตลอดจนการสำรวจและการสังเกตจากการลงพื้นที่ภาคสนามของคณะผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย พบว่ามีสภาพปัญหาในรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน เนื่องจากขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์โบราณสถานแห่งนั้น ปัญหาการทิ้งขยะและขาดแคลนบุคลากร ผู้นำที่จะเข้ามาดูแลจากเหตุผลที่กล่าวมาในข้างต้นนั้นถือได้ว่าเป็นปัญหาหลักสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนควรร่วมมือและจัดหาแนวทางที่ใช้การแก้ปัญหาาร่วมกัน ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์และจิตสาธารณะต่อการรักษาโบราณสถาน

๑. โดยจากข้อความที่กล่าวมานั้นความเห็นที่พบภายในชุมชนที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่มีความคิดเห็นที่ตรงกันในเรื่องที่ต้องการให้เด็กหรือเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เพื่อที่จะปลูกฝังจิตสำนึกให้กับเด็กหรือเยาวชนเหล่านี้มาทำการพัฒนาต่อไปในอนาคต เช่น มีการจัดอบรมมัคคุเทศก์น้อย ทั้งนี้เพื่อคนในชุมชนไม่ว่าจะเด็กหรือผู้ใหญ่เข้ามามีส่วนร่วมในการช่วยเหลือและให้การสนับสนุนเพื่อให้สถานที่โบราณสถานเหล่านี้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่น่ารายได้มาสู่ชุมชนนี้ต่อไป

๒. ความคิดเห็นจากปัญหาที่พบโดยมากในชุมชนและโบราณสถานเหล่านี้ มาจากสภาพที่คนภายในชุมชนขาดความรู้ ความเข้าใจถึงความสำคัญของโบราณสถานที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อประวัติศาสตร์ไทย อันส่งผลให้เกิดการบุกรุก รุกล้ำเขตโบราณสถานบ่อยครั้ง จึงคาดว่าจะมีการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อส่งผลที่จะช่วยในการเสริมสร้างถึงจิตสำนึกของคนในชุมชนให้มีการอนุรักษ์ดูแลรักษาโบราณสถานเหล่านี้ให้มากขึ้นและอยู่คู่ชาวกำแพงเพชรต่อไป

๓. จากปัญหาที่ว่ามินิกท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชมโบราณสถานน้อยมากเมื่อเทียบกับโบราณสถานในเขตอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร อาจมาจากสาเหตุที่ว่าไม่มีการจัดประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวอย่างจริงจัง สถานที่ไม่เหมาะแก่การเข้ามาถ่ายรูปเที่ยวชม จึงสมควรที่จะมีการจัดสภาพภูมิทัศน์ให้กับโบราณสถานเพื่อเหมาะสมแก่นักท่องเที่ยว และทำการติดป้ายประกาศห้ามทิ้งขยะหรือละอุนทิ้งให้แน่ชัดเพื่อกันการทิ้งขยะทำลายสภาพแวดล้อมรอบโบราณสถาน^{๑๐}

^๙ สัมภาษณ์, นายภิญโญ แก่งศิริ, ผู้อำนวยการโรงเรียนนครไตรตรึงษ์, เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๕๙.

^{๑๐} สัมภาษณ์, นางจันทร์หา กุลนันทคุณ, นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ, เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๕๙.

มีการจัดทำหนังสือหรือสื่อภาพเคลื่อนไหว โดยให้เด็กนักเรียนหรือเยาวชนที่ได้รับการเรียนการสอนจากโรงเรียนเข้ามาร่วมสร้าง เว็บไซต์หรือเว็บไซต์แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวในชุมชน ทั้งจัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับนโยบายลดเวลาเรียน เพิ่มเวลารู้ของกระทรวงศึกษาธิการด้วย

๔. ภายในชุมชนควรที่จะต้องมี การตั้งผู้นำหรือการตั้งตัวแทนขึ้นมาเพื่อเป็นผู้ที่คอยบังคับควบคุมให้ชาวชุมชนร่วมกันสอดส่องดูแลความเรียบร้อยของโบราณสถาน ทั้งนี้เพื่อให้สูญเสียงบประมาณไปกับการซ่อมบำรุงโบราณสถานมากเกินไป อีกทั้งผู้นำต้องชี้แจง ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องแก่หน่วยงานภาครัฐและคนในชุมชนอย่างเป็นกลางและเท่าเทียม โดยที่ตัวของผู้ นำเปรียบเสมือนหัวหน้าชุมชนหรือผู้ที่คอยวางกฎระเบียบทุกอย่างแก่ชุมชนตัวเอง

สิ่งที่ผู้นำและชาวบ้านต้องทำภายในชุมชน ต้องมีส่วนร่วมจัดกิจกรรมหรือประเพณีในลักษณะเชิงท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดให้บุคคลทั้งในและนอกเข้ามา มีการให้ความรู้เกี่ยวกับโบราณสถาน

ส่วนตัวชาวบ้านก็ต้องคอยเป็นหูเป็นตา ให้กับรัฐในการสอดส่องดูแลโบราณสถาน ซึ่งเป็นมรดกของชาติ ที่เสมือนแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญให้ไว้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา แต่หากมีการบุกรุกทำลายชาวบ้านก็ต้องจ่ายภาษีให้แก่อรัฐในการบูรณปฏิสังขรณ์

๕. ในชุมชนควรมีการใช้ระบบเสียงตามสาย เพื่อใช้เป็นสื่อในการประกาศให้มีการรณรงค์ขึ้นภายในชุมชนตัวเองเป็นประจำทุกๆครั้ง และควรมีการจัดกิจกรรมขึ้นเพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีอย่างจริงจังในการอนุรักษ์โบราณสถานที่เกิดขึ้นในชุมชน^{๑๑} ทั้งนี้ควรได้รับความร่วมมือจากหลายๆฝ่าย อาทิ เด็กนักเรียน ผู้ใหญ่และผู้สูงอายุในการให้ความร่วมมือกันภายในชุมชนที่อยู่รอบโบราณสถานในเมืองโบราณทั้ง ๓ แห่ง

๓.๒.๓ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

จากข้อมูลซึ่งเป็นผลที่สามารถสรุปได้จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสำหรับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ เทศบาลตำบลนครชุม (ทต.นครชุม) องค์การบริหารส่วนตำบลนครชุม (อบต.นครชุม) องค์การบริหารส่วนตำบลไตรตรึงษ์ (อบต.ไตรตรึงษ์) และองค์การบริหารส่วนตำบลเขาคีรีส (อบต.เขาคีรีส) รวมทั้งหน่วยงานราชการต้องมีส่วนสนับสนุน เช่น จังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร สภาวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดกำแพงเพชร สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร เป็นต้น เพราะโบราณสถานนับว่ามีความสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นในหลายด้าน ตลอดจนเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่สืบทอดวัฒนธรรมและประเพณี เสริมสร้างภูมิทัศน์ให้แก่ชุมชน

นอกจากนี้ โบราณสถานยังเป็นแหล่งรวมของศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิตที่สั่งสมสืบทอดต่อกันมาจากชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานมาแต่โบราณ ซึ่งสิ่งเหล่านี้นับเป็น

^{๑๑} สัมภาษณ์, นางทัศนีย์ คำปับ, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒ ตำบลนครชุม, เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๕๙.

มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนั้นๆ และมีคุณค่าอย่างยิ่ง จึงจำเป็นต้องกรปกรองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องจะต้องเข้ามามีบทบาทและรับผิดชอบโดยตรง

๑. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องควรช่วยเหลือและเป็นหูเป็นตาให้กับโบราณสถาน โดยร่วมมือและประสานงานกับอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย กรมศิลปากร เพราะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีพนักงานหรือกำลังคนและงบประมาณที่เพียงพอต่อการดูแลโบราณสถานได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเฝ้าระวังการบุกรุกและทำลายโบราณสถาน

๒. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องสามารถช่วยเหลือภาคทางวิชาชีพที่ปกคลุมโบราณสถานให้สะอาด เรียบร้อย พัฒนาภูมิทัศน์ และอื่นๆ ได้ โดยประสานงานกับกรมศิลปากรในการให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโบราณสถานอย่างมีเหตุและผล แต่ก็ไม่อาจทำได้โดยพลการได้ เนื่องจากอาจทำให้หลักฐานทางโบราณคดีได้รับผลกระทบหรือเสียหายได้

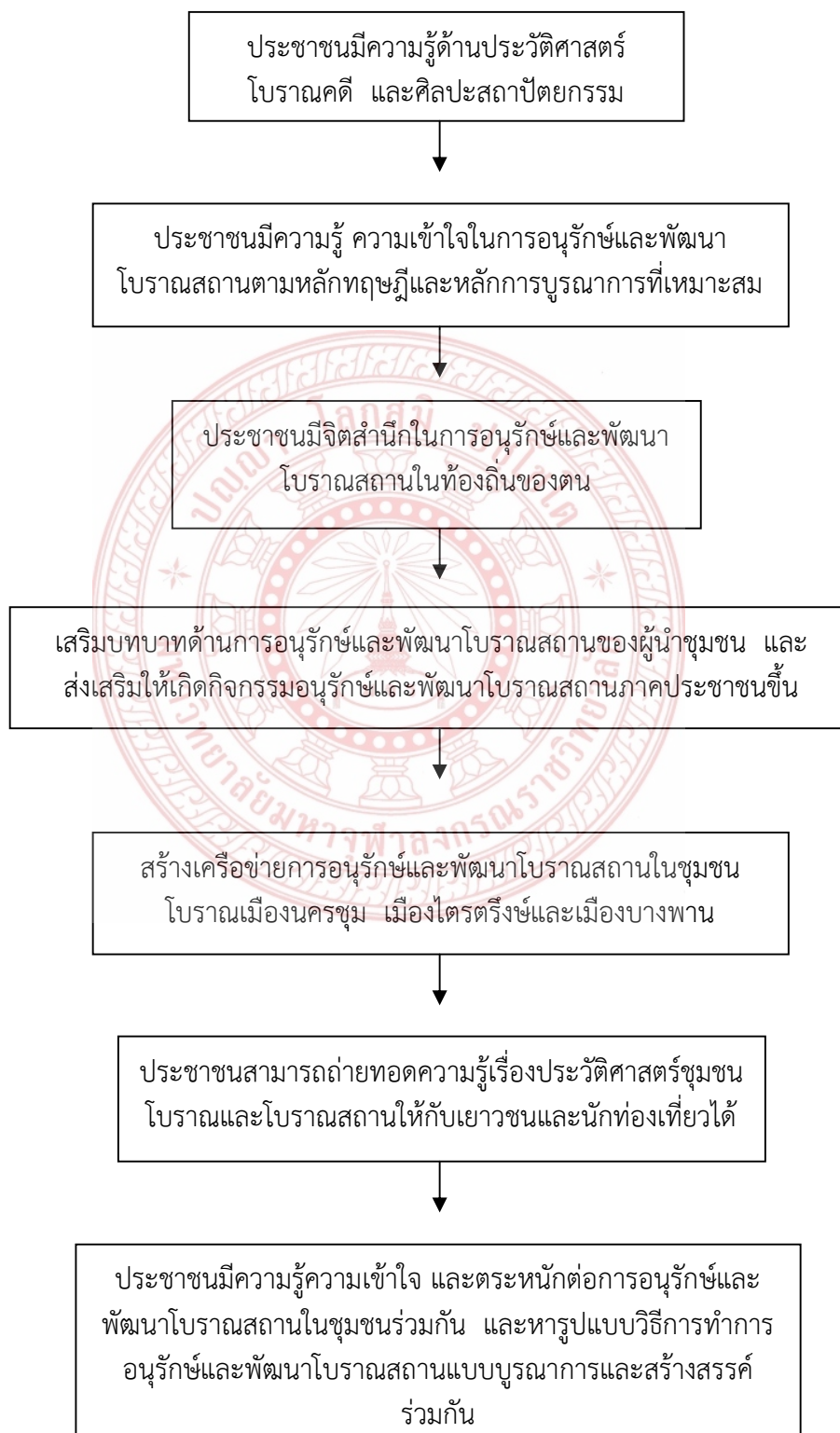
๓. ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องควรกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานที่อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบเป็นวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานอย่างต่อเนื่อง เพื่อจะได้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบต่อไป

๔. ฝ่ายปกครองท้องถิ่นและฝ่ายปกครองท้องที่ควรเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เนื่องจากที่ผ่านมาแนวทางและความร่วมมือกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับฝ่ายปกครองท้องที่คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งยังขาดการร่วมมือและประสานงานกันอย่างจริงจังและเข้มแข็งในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานภายในท้องถิ่นของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทศบาลตำบลนครชุมกับ อบต.นครชุม เนื่องจากโบราณสถานมีทั้งที่อยู่ในเขตรับผิดชอบของ อบต.นครชุม และเทศบาลตำบลนครชุม การที่จะดูแลให้ครอบคลุมและเป็นไปในแนวทางเดียวกันได้นั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมีการร่วมมือกันและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนา^{๑๒}

๕. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องควรขยายเครือข่ายในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเพิ่มมากขึ้น และนำเครือข่ายเหล่านั้นมาร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานภายในท้องถิ่นต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรนำโบราณสถานมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แล้วนำมาปรับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการพัฒนา ส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่

^{๑๒} สัมภาษณ์, นางสาวสุกิตรา ตันศลารักษ์, ข้าราชการบำนาญ, เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๕๘.

แผนผังที่ ๓.๑ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม
เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

บทที่ ๔

การสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

การศึกษาสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาโดยการสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการดูแลรักษาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้นำชุมชน ข้าราชการในท้องถิ่นและพระสงฆ์ รวมทั้งการประชุมเชิงปฏิบัติการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร มารวบรวมและนำเสนอออกเป็น ๒ ประเด็นหลัก ได้แก่ การดำเนินการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร และทิศทางการทำงานของสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

๔.๑ กระบวนการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณ เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

กระบวนการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร มีกระบวนการทำงานเพื่อสร้างเครือข่ายตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ ขั้นตอนการประสานงานผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

คณะผู้วิจัยได้ทำหนังสือแนบมัสการ/เชิญผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งประกอบไปด้วยพระสังฆาธิการจากวัดที่มีโบราณสถานที่เกี่ยวข้องจำนวน ๕ รูป ผู้แทนหน่วยงานราชการที่มีส่วนเกี่ยวข้องจำนวน ๕ คน และประชาชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือมีบทบาทในการดูแลโบราณสถานร่วมกับหน่วยงานราชการจำนวน ๕ คน ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นบุคคลที่รับรู้การทำงานวิจัยในครั้งนี้ เพื่อให้มาร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ใน

วันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๕๙ ณ ห้องประชุมประจำหน่วยวิทยบริการวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัดกำแพงเพชร

๔.๑.๒. ขั้นตอนการประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

พระราชวรเมธี, ดร. หัวหน้าโครงการวิจัย และผู้อำนวยการหน่วยวิทยบริการวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งเป็นประธานในที่ประชุมได้ดำเนินการประชุม เพื่อปรึกษาหารือในแนวทางการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร อันจะเป็นเครือข่ายนำร่องให้กับชุมชนอื่นๆ ต่อไปในอนาคต

จากนั้น พระเมธีวรเมธีและนายธีระวัฒน์ แสนคำ ซึ่งเป็นผู้วิจัยได้นำเสนอรายงานการเก็บข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และความสำคัญของโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ตลอดจนสภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์ และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ซึ่งได้จากการสำรวจ การสังเกต และการสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งนำมาสู่การสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และร่วมกันอนุรักษ์พัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นระบบและมีเครือข่ายในระดับชุมชน

นางธาดา สังข์ทอง หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ในฐานะเป็นตัวแทนเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร ได้นำเสนอตัวอย่างข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานและแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับพระสงฆ์ ประชาชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตลอดจนแนวทางการพัฒนาโบราณสถานโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๔.๑.๓ ขั้นตอนการคัดเลือกคณะทำงานเครือข่ายชุมชน

เมื่อผู้เข้าร่วมการประชุมได้เข้าใจในแนวทางการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ประธานในที่ประชุมก็ได้ดำเนินการสรรหาและคัดเลือกตัวแทนพระสงฆ์และบุคคลเกี่ยวข้องเพื่อเป็นคณะกรรมการบริหารงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

ที่ประชุมได้มีมติเลือกพระราชวรเมธี, ดร. ในฐานะเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง เป็นประธานเครือข่าย พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน เจ้าอาวาสวัดสว่างอารมณ์ เป็นรองประธานเครือข่าย และมีการเลือกพระเมธีวรเมธี ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุ เป็นเลขานุการและผู้ประสานงานเครือข่าย พร้อมทั้งเลือกกรรมการบริหารงานเครือข่ายที่มีทั้งตัวแทนชุมชนและตัวแทนหน่วยงานราชการอีก ๖ คน

จากนั้นก็เป็นการประชุมปรึกษาหารือแนวทางหรือทิศทางการทำงานของเครือข่ายเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรต่อไป

๔.๒ การจัดการและการบริหารงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

เพื่อให้เกิดการสร้างเครือข่ายเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร อย่างสมบูรณ์เป็นรูปธรรม จึงมีการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อคัดเลือกและกำหนดบทบาทหน้าที่คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

๔.๒.๑ คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

การจัดการและการบริหารงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ได้เริ่มต้นจากการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งทำให้ได้คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ที่ประกอบไปด้วยบุคคลตามตารางที่ ๔.๑

ตารางที่ ๔.๑

รายชื่อคณะทำงานเครือข่ายเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

ที่	รายชื่อ	สังกัด	ตำแหน่งการทำงานเครือข่าย
๑	พระราชวชิรเมธี,ดร.	เจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุ	ประธานเครือข่าย
๒	พระมหาวิโรจน์ วิโรจโน	เจ้าอาวาสวัดสว่างอารมณ์	รองประธานเครือข่าย
๓	พระครูสุมนวชิรสาร	เจ้าอาวาสวัดวังพระธาตุ	กรรมการเครือข่าย
๔	นางธาดา สังข์ทอง	จนท. กรมศิลปากร	กรรมการเครือข่าย
๕	นางจันทรา กุลนันทคุณ	สนง.วัฒนธรรม จ.กำแพงเพชร	กรรมการเครือข่าย
๖	นายวรเทพ ศุภกิจเจริญ	นายกเทศมนตรี ทต.เขาคีรี	กรรมการเครือข่าย
๗	นายวินัย เดชศรี	นายก อบต.ไตรตรังซ์	กรรมการเครือข่าย
๘	นางพัศนีย์ คำปับ	ผู้ใหญ่บ้าน ม.๒ ต.นครชุม	กรรมการเครือข่าย
๙	พระเมธีวชิรภูษิต	ผจล.วัดพระบรมธาตุ	กรรมการ/เลขานุการเครือข่าย

เมื่อสามารถสรรหาหรือคัดเลือกคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรได้เรียบร้อยแล้ว คณะทำงานก็ได้ร่วมปรึกษาหารือกับที่ประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงาน และเครือข่ายชุมชนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งถือว่าผู้เข้าร่วมประชุมในวันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๕๙ ณ ห้องประชุม ประจำหน่วยวิทยบริการวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัดกำแพงเพชร นั้น เป็นเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรทุกรูป/คน

๔.๒.๒ การกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

คณะทำงานก็ได้ร่วมปรึกษาหารือกับที่ประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานและเครือข่ายชุมชนที่เกี่ยวข้อง โดยที่ประชุมเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ได้กำหนดแนวทางและบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ดังนี้

๑. ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างวัดหรือชุมชนที่มีโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน กับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร กรมการศาสนา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร และสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดกำแพงเพชร เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนข้อมูลในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานร่วมกัน

๒. ทำหน้าที่แจ้งข่าวสารการดำเนินการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ให้เครือข่ายตามวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือชุมชนต่างๆ ได้รับทราบร่วมกัน

๓. ทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเพื่อหางบประมาณมาดำเนินการบูรณะ ซ่อมแซมและพัฒนาโบราณสถานให้อยู่ในสภาพคงทน และอยู่ในภูมิทัศน์ที่เหมาะสม

๔. ทำหน้าที่ขับเคลื่อนและส่งเสริมการพัฒนาโบราณสถานให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา ศิลปกรรมและวัฒนธรรมในระดับจังหวัดกำแพงเพชร

๕. ทำหน้าที่จัดการประชุมเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรเป็นประจำทุก ๔ เดือน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานร่วมกัน และเป็นไปตามแนวทางของหลักทฤษฎีการอนุรักษ์และพัฒนา

บทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรข้างต้นนี้ ถือเป็นแนวทางการจัดการและการบริหารงานอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยอาศัยความร่วมมือของชุมชน

เป็นหลัก โดยมีคำแนะนำจากส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ซึ่งถือเป็นมิติใหม่ของการทำงานโดยอาศัยความร่วมมือของชุมชน

๔.๓ แนวทางการทำงานของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

หลังจากที่มีการตั้งคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรขึ้นมา พร้อมทั้งมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร เพื่อให้การทำงานของคณะทำงานเครือข่ายชุมชนได้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรได้กำหนดทิศทางการทำงานโดยนำหลักทฤษฎีมาบูรณาการ

๔.๓.๑ การกำหนดนโยบายการทำงานของเครือข่าย

ในการทำงานของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรนั้น ได้มีความพยายามในการนำหลักทฤษฎีมาประยุกต์หรือบูรณาการใช้ในการทำงานอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน เพื่อให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมและมีประสิทธิภาพในการทำงานมากขึ้น ไม่เกิดความกดดัน หรือเปื่อยยุ่ยเวลาการทำงานหลักของคณะทำงาน

แนวคิด “3E-Model” เป็นวิธีการสำคัญที่ได้พัฒนาขึ้นมาเพื่อใช้เป็นกรอบในการทำความเข้าใจและอธิบายกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งสามารถนำมาปรับประยุกต์ในสำหรับการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมที่สำคัญ ๓ ส่วนด้วยกัน คือ

๑. กระบวนการเรียนรู้และการให้การศึกษา (E1-Education) เน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานจริงและการจัดการศึกษาที่เน้นการสื่อสารสองทาง (Two-way Communication) และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในหมู่นักวิชาการ นักจัดการ เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานภาครัฐอื่นๆที่เกี่ยวข้องและประชาชนในชุมชนท้องถิ่นเพื่อความเข้าใจร่วมกัน หมายความว่า การใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นวิธีการสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องคุณลักษณะทางวิชาการ

๒. การสร้างสรรค์และประดิษฐ์นวัตกรรมในการจัดการ (E2-Engineering) หมายถึง การคิดค้นรูปแบบวิธีวิทยา (Methodology) และเทคนิควิธีที่เหมาะสม (Appropriate Technique /Technology) ในการจัดการด้านวิชาการหรือการศึกษาวิจัย (Research) ด้านการอนุรักษ์ (Conservation) การสงวนรักษา (Preservation) และรูปแบบการพัฒนา (Development Pattern) รวมไปถึงการสร้างเงื่อนไข (Conditions) กฎเกณฑ์หรือข้อบัญญัติ (Rules) และกฎหมาย (Acts) เพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนแก่ชุมชนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับนานาชาติ

๓. การบังคับใช้กฎระเบียบ (E3-Enforcement) หมายถึงการนำเอาเงื่อนไข กฎเกณฑ์ ข้อบัญญัติ และกฎหมายที่ชุมชนและสังคมกำหนดขึ้นร่วมกันมาบังคับใช้เพื่อคุ้มครอง ป้องกัน และเอื้ออำนวยให้กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นไปอย่างราบรื่นไม่สะดุดหยุดลงกลางคัน หรือไม่ถูกละเมิดให้เสื่อมค่าหรือเสื่อมสภาพไปด้วยเหตุอันไม่สมควร

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมภายใต้กรอบปฏิบัติการ 3E-model ดังกล่าวข้างต้น อาศัยหลักการและวิธีการของการพัฒนาชุมชนที่เน้นเป้าหมายของการจัดการเพื่อให้ผู้คนที่เกี่ยวข้อง ในกระบวนการจัดการได้พัฒนาความรู้ความสามารถของตนเอง พึ่งตนเองได้ คิดหาหนทางแก้ปัญหา ได้ด้วยตนเอง มีความสุขกับการจัดการทรัพยากรนั้น และสามารถเผชิญกับปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นได้อย่างรู้เท่าทัน ไม่ตกเป็นเหยื่อของกระแสหรือสถานการณ์ที่ผู้อื่นสร้างขึ้น เพื่อผลประโยชน์ส่วนตน

เนื่องจากว่าระยะเวลาการดำเนินการของโครงการวิจัยนี้ เป็นเพียงการเริ่มต้นการ ดำเนินการของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร จึงไม่อาจจะนำเสนอข้อมูลหรือแนวทางการ ทำงานที่จะเกิดขึ้นของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรได้อย่างชัดเจน

พระราชวรเมธี, ดร. ในฐานะประธานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานใน ชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร จึงมีแนวทางให้ คณะทำงานเครือข่ายอนุรักษ์และพัฒนาเริ่มทำงานจากกระบวนการเรียนรู้และการให้การศึกษา ตาม ขั้นตอนของแนวคิด 3E-Model เน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานจริงในพื้นที่โบราณสถานและชุมชน โบราณที่เกี่ยวข้องกับตนเองก่อน เพื่อจะได้เกิดความรู้ความเข้าใจและรับรู้ปัญหาการรุกร้าทำลาย หรือละเลยการอนุรักษ์โบราณสถาน ตลอดจนสอบถามความคิดเห็นจากชาวบ้านในละแวก โบราณสถานว่ามีความคิดเห็นอย่างไรต่อการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน

แนวคิด 3E-Model สามารถนำมาประยุกต์เพื่อเป็นแนวทางในการบูรณาการ การทำงานของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ได้ดังนี้

๑. กระบวนการเรียนรู้และการให้การศึกษา (E1-Education) ส่งเสริมให้เกิดการศึกษา เรียนรู้ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนโบราณและโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และ เมืองบางพาน โดยมีจัดการประชุมให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชน โบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ให้แก่ประชาชนทั่วไปอย่างน้อยปีละ ๑ ครั้ง

๒. การสร้างสรรค์และประดิษฐ์นวัตกรรมในการจัดการ (E2-Engineering) ร่วม ขับเคลื่อนและส่งเสริมการพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมือง บางพาน ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับท้องถิ่นอย่าง น้อยปีละ ๒ ครั้ง

๓. การบังคับใช้กฎระเบียบ (E3-Enforcement) เครือข่ายจะต้องรายงานปัญหา เกี่ยวกับโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ให้เจ้าหน้าที่รัฐที่ เกี่ยวข้องรับผิดชอบดำเนินการแก้ไข และลงโทษตามกฎหมายพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔ แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน

โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๓๕ พร้อมด้วยระเบียบ ประกาศ และคำสั่งที่เกี่ยวข้อง

๔.๓.๒ การกำหนดพันธกิจการทำงานของเครือข่าย

หลังจากการประชุมเชิงปฏิบัติการเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร เมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๕๙ ณ ห้องประชุมประจำหน่วยวิทยบริการวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัดกำแพงเพชร คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ได้กำหนดพันธกิจของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ดังนี้

“ดำเนินการจัดกิจกรรมสร้างความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานให้แก่คนชุมชน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจและตระหนักถึงการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานให้คงอยู่คู่ชุมชนสืบไป”

พันธกิจข้างต้นถือเป็นแนวทางแนวทางสำคัญในการทำกิจกรรมเพื่อขับเคลื่อนการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานภายในชุมชนโบราณของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งจะมีการดำเนินงานให้สอดคล้องกับบทบาทหน้าที่และแนวนโยบายการทำงานอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยบูรณาการตามหลักทฤษฎี

๔.๓.๓ การกำหนดกิจกรรมของเครือข่าย

เนื่องจากว่าการทำงานของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ยังไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในช่วงเวลาการวิจัย หากแต่จะเกิดขึ้นหลังจากปิดโครงการวิจัยไปแล้ว คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร จึงได้หารือกันเพื่อกำหนดกิจกรรมที่จะทำร่วมกันของคณะทำงานในรอบปี เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนการทำงานของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ดังนี้

๑. คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร จะมีการประชุมปรึกษาหารือในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน อย่างน้อยปีละ ๒ ครั้ง เพื่อให้เกิดการติดตามผลการดำเนินงานอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรอย่างเป็นรูปธรรม

๒. เมื่อคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ได้รับทราบปัญหาเกี่ยวกับแหล่งโบราณสถานในชุมชนโบราณ จะต้องรีบดำเนินการประสานงานกับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร และสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดกำแพงเพชร เพื่อให้เกิดการดำเนินการแก้ไขปัญหาให้ทัน่วงทีและเป็นระบบตามระเบียบราชการ

๓. คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร จะร่วมกันขับเคลื่อนและส่งเสริมการพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา ศิลปกรรมและวัฒนธรรมในระดับจังหวัดกำแพงเพชร

๔. คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร จะดำเนินการจัดการประชุมให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ให้แก่ประชาชนทั่วไปอย่างน้อยปีละ ๑ ครั้ง เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ร่วมกันของทุกภาคส่วนในชุมชน

๕. คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร จะดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ร่วมกับชุมชนอย่างน้อยปีละ ๑ แห่ง โดยพิจารณาตามสภาพปัญหาของโบราณสถานเป็นหลัก เพื่อให้เกิดการกระตุ้นและสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ให้เกิดขึ้นแก่คนในชุมชน

การกำหนดกิจกรรมของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ในรอบปีนั้น สามารถสรุปแผนงานกิจกรรมได้ตามตารางที่ ๔.๒ ดังนี้

ตารางที่ ๔.๒

แผนการจัดกิจกรรมของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม
เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

ที่	กิจกรรม	แผนการจัดกิจกรรม	หมายเหตุ
๑	การประชุมคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร	อย่างน้อยปีละ ๒ ครั้ง	

ตารางที่ ๔.๒ (ต่อ)

ที่	กิจกรรม	แผนการจัดกิจกรรม	หมายเหตุ
๒	รายงานปัญหาเกี่ยวกับโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ให้เจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้องรับดำเนินการแก้ไข	ดำเนินการทันทีเมื่อตรวจพบปัญหา	
๓	การขับเคลื่อนและส่งเสริมการพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยว	อย่างน้อยปีละ ๒ ครั้ง	ขับเคลื่อนผ่านกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกับโบราณสถาน
๔	จัดการประชุมให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ให้แก่ประชาชนทั่วไป	อย่างน้อยปีละ ๑ ครั้ง	มีการจัดประชุมที่หมุนเวียนกันไปทุกปี
๕	ดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ร่วมกับชุมชน	อย่างน้อยปีละ ๑ แห่ง	พิจารณาจากสภาพความสำคัญของปัญหา

๔.๓.๔ การประสานงานของเครือข่าย

ในการประสานงานของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร นั้น ในเบื้องต้นทางคณะทำงานได้ใช้สื่อออนไลน์เป็นช่องทางในการติดต่อประสานงานระหว่างกัน โดยตั้งกลุ่มแอฟริเคชั่น Line ว่า “กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานฯ” โดยมีพระเมธีวชิรภูษิต ซึ่งเป็นกรรมการและเลขานุการคณะทำงานเป็นแอดมิน และใช้ช่องทางแอฟริเคชั่น Facebook และโทรศัพท์เป็นอีกช่องทางในการติดต่อประสานงาน

ส่วนในการประสานอย่างเป็นทางการ กรณีมีการเรียกประชุมปรึกษาหารือหรือมีเรื่องสำคัญที่จำเป็นต้องแจ้งคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร อย่างเป็นทางการ พระเมธีวชิรภูษิตจะเป็นผู้รับคำสั่งจากพระราชวรชิริเมธี, ดร. ประธานเครือข่าย เป็นผู้ส่งหนังสือออกไปยังคณะทำงาน เพื่อให้ทราบข้อมูลอย่างเป็นทางการ

สถานที่ที่ใช้ในการประสานงานของเครือข่าย สามารถติดต่อได้ ๒ แห่ง คือ สามารถติดต่อได้ที่วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร หรือประสานงาน

ได้ที่หน่วยวิทยบริการวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัดกำแพงเพชร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๔.๔ วิเคราะห์ศักยภาพเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

ในการวิเคราะห์การสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ผู้วิจัยให้หลักการเดียวกับเทคนิคการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมและศักยภาพหรือการวิเคราะห์สภาวะแวดล้อม หรือ “SWOT Analysis” ซึ่งเป็นเครื่องมือในการประเมินสถานการณ์สำหรับองค์กรหรือโครงการ สามารถช่วยให้เรากำหนดจุดแข็งและจุดอ่อนจากสภาพแวดล้อมภายใน โอกาสและอุปสรรคจากสภาพแวดล้อมภายนอก ตลอดจนผลกระทบที่มีศักยภาพจากปัจจัยเหล่านี้ต่อการทำงานขององค์กรหรือการดำเนินงานต่างๆ ได้

เทคนิคนี้ อัลเบิร์ต ฮัมฟรีย์ (Albert Humphrey) ได้ชื่อว่าเป็นผู้เริ่มแนวคิดนี้โดยนำเทคนิคนี้มาแสดงในงานสัมมนาที่มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด ก่อนที่จะมีการใช้กันอย่างแพร่หลายในมหาวิทยาลัย ฮาร์วาร์ด ประเทศอังกฤษ มาตั้งแต่ปี ค.ศ.๑๙๖๐ โดยจะใช้ในการประเมินสถานการณ์และวางแผนกลยุทธ์ รวมทั้งตรวจสอบสภาพองค์กรทั้งภายในและภายนอก โดยจะทำการวิเคราะห์ข้อมูล ๔ อย่างด้วยกันคือ จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค เพื่อแก้ไขปัญหาภายในและภายนอกขององค์กรให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

องค์ประกอบของ SWOT มีทั้งหมด ๔ อย่างด้วยกัน ซึ่งเป็นที่มาของชื่อ SWOT นั่นเอง ซึ่งเป็นการนำตัวอักษรหน้าในภาษาอังกฤษของหลักการทั้งหมด ๔ อย่างมารวมกัน เพื่อความสะดวกสบายและง่ายในการจดจำนั่นเอง ซึ่งประกอบไปด้วย

จุดแข็ง (Strength) คือ ความสามารถและสถานการณ์ที่ดีภายในองค์กร ซึ่งในงานวิจัยนี้คือ จุดแข็งหรือจุดเด่นของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

จุดอ่อน (Weakness) คือ ความสามารถและสถานการณ์ที่เป็นข้อด้อยขององค์กร ซึ่งต้องได้รับการแก้ไข ในงานวิจัยนี้คือ จุดอ่อนของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

โอกาส (Opportunity) คือ หนทางที่ทำให้องค์กรประสบความสำเร็จ ในงานวิจัยนี้คือ โอกาสของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ที่สามารถทำกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมในจังหวัดกำแพงเพชร

อุปสรรค (Threat) คือ ปัจจัยที่ขัดขวางการทำงานขององค์กร ในงานวิจัยนี้คือ อุปสรรคของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ที่ขัดขวางหรือเป็นปัญหาต่อทำกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์

และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมในจังหวัดกำแพงเพชร

จากการวิเคราะห์ศักยภาพเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมและศักยภาพหรือการวิเคราะห์สภาวะแวดล้อม หรือ “SWOT Analysis” ได้ผลการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๔.๓

แสดงผลการวิเคราะห์ศักยภาพเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

สภาพ SWOT	ข้อมูลทั่วไปและศักยภาพของเครือข่ายฯ
จุดแข็ง	๑. คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร เต็มไปด้วยบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งวัฒนธรรมจังหวัด ข้าราชการ นักวิชาการ พระสงฆ์ที่มีบทบาทในการอนุรักษ์และพัฒนาวัด และผู้นำชุมชนที่อยู่ในชุมชนโบราณ ๒. คณะทำงานมีข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถาน ๓. คณะทำงานส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์ซึ่งเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวบ้านอยู่แล้ว พุทธศาสนิกชนในชุมชนส่วนใหญ่ก็เป็นผู้ใฝ่ในบุญกุศล พร้อมทั้งจะเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย นอกจากนี้ยังเป็นผู้นำชุมชนที่สามารถโน้มน้าวหรือสร้างความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานให้แก่ชาวบ้านได้
จุดอ่อน	๑. คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ยังมีบุคลากรกระจายตัวไม่ครบตามแหล่งโบราณสถานในลักษณะที่เป็นเครือข่ายประจำโบราณสถาน
โอกาส	๑. คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร มีวิธีการติดต่อประสานงานกับส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถานค่อนข้างรวดเร็ว ๒. โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน หลายแห่งกำลังได้รับการพัฒนาจากชุมชนและส่วนราชการเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และสถานที่ท่องเที่ยว เช่น วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง วัดวังพระธาตุ วัดไตรภูมิ เขานางทอง เป็นต้น ซึ่งจะทำให้การทำงานของเครือข่ายสามารถเห็นผลงานการพัฒนาได้เป็นรูปธรรมมากขึ้น นำมาสู่ความเข้าใจของชุมชน

ตารางที่ ๔.๓ (ต่อ)

สภาพ SWOT	ข้อมูลทั่วไปและศักยภาพของเครือข่ายฯ
อุปสรรค	๑. คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ต่างก็มีภาระความรับผิดชอบในงานประจำของตนเอง และพักอยู่ห่างไกลกัน ทำให้อาจมีเวลาจำกัดที่จะดำเนินการด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน รวมทั้งการประสานงานและการทำงานขับเคลื่อนที่ยังขาดงบประมาณรองรับในการทำกิจกรรมต่างๆ

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

เนื้อหาในบทนี้เป็นการสรุปผลการวิจัยทั้งประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพานโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน รวมทั้งนำเสนอข้อเสนอแนะต่างๆ ในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง และข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ : เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร มีวัตถุประสงค์ (๑) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน, (๒) เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และ (๓) เพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยคณะผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ การประชุมเชิงปฏิบัติการ ประชุมระดมความคิดเห็น และการสังเกตจากการลงพื้นที่ภาคสนาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์ สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑.๑ ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

จากประเด็นเนื้อหาที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรนั้น สามารถแยกสรุปข้อมูลเป็นแต่ละชุมชนโบราณได้ดังนี้

ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครชุมเริ่มต้นและรุ่งเรืองขึ้นประมาณช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ เมืองนครชุมได้ถูกอำนาจรัฐจากส่วนกลางเข้ามามีบทบาทในการควบคุมดูแลเป็นอย่างมาก แสดงให้เห็นว่า

เมืองนครชุมเป็นเมืองที่มีความสำคัญในตัวเองไม่น้อย การที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงเลือกเมืองนครชุมเป็นที่สถาปนาพระบรมธาตุและปลูกพระศรีมหาโพธิ์ที่อัญเชิญมาจากลังกา แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าอำนาจจากส่วนกลางพยายามเข้ามามีบทบาทและควบคุมดูแลเมืองนครชุม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้แคว้นสุโขทัยให้ความสนใจเมืองนครชุม

หลังการเข้ามาของอำนาจจากเมืองสุโขทัย เมืองนครชุมได้รับเอารูปแบบทางด้านศิลปะสถาปัตยกรรมเข้ามาใช้ในเมือง ดังที่พบว่าโบราณสถานส่วนใหญ่ล้วนแล้วแต่เป็นศิลปะสุโขทัย ต่อมากรุงศรีอยุธยาพยายามขยายอำนาจขึ้นมาทางเหนือ เมืองนครชุมได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก มีการตั้งเมืองกำแพงเพชรขึ้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงตรงข้ามกับเมืองนครชุม ราษฎรส่วนหนึ่งมาจากกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ส่วนหนึ่งเป็นชาวเมืองนครชุม การสร้างเมืองกำแพงเพชรนี้ทำให้ชาวเมืองนครชุมย้ายบ้านเรือนข้ามมาทางฝั่งตะวันออกมากมาย ในที่สุดเมืองนครชุมก็เสื่อมสลายลง

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ฝั่งเมืองนครชุมคงเริ่มเป็นเมืองร้าง และกลายเป็นเมืองร้างในพุทธศตวรรษที่ ๒๒ หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาสามารถผนวกเอาบ้านเมืองในอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรได้ กรุงศรีอยุธยาก็ได้ทำสงครามกับพม่า เมืองกำแพงเพชรมีบทบาทในฐานะเป็นเมืองสำคัญที่ควบคุมเส้นทางเดินทัพของพม่าทางด้านแม่ละเมา

ส่วนกลุ่มคนที่อาศัยอยู่บริเวณเมืองโบราณนครชุมนั้น เป็นกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภายหลัง ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เอง ไม่ได้เป็นชาวเมืองนครชุมมาแต่เดิม เนื้อหาในวิจัยนี้จึงเป็นพัฒนาการของชุมชนโบราณที่ไม่ใช่ชุมชนในปัจจุบันนี้ หากต้องการทราบถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนปัจจุบันก็ต้องทำการศึกษาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งจะเป็นประวัติศาสตร์ชุมชนที่เห็นภาพของผู้คนในปัจจุบัน ควรจะมีการศึกษาในลำดับต่อไป

ลักษณะทางพุทธศิลป์ที่พบตามโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองนครชุมที่มีความสำคัญและความเกี่ยวข้องทั้งสิ้น ๙ แห่ง ได้แก่

๑. วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง มีพระเจดีย์ประธานจากหลักฐานประวัติศาสตร์ที่ระบุว่าในอดีตเป็นพระเจดีย์แบบสุโขทัยหรือทรงดอกบัวตูม และมีพระเจดีย์ขนาดเล็กอยู่ด้านข้าง ๒ องค์ รวมเป็นพระเจดีย์ ๓ องค์บนฐานเดียวกัน ปัจจุบันพระเจดีย์องค์นี้ได้ถูกบูรณะเป็นรูปทรงแบบศิลปะพม่า-มอญ

๒. วัดสว่างอารมณ์ มีสถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่ภายในวัดแห่งนี้ ได้แก่แกนพนทศิลปะแบบพม่าขนาดความกว้างทั้งสิ้น ๙ เมตร ยาว ๘.๘๕ เมตรภายในประดิษฐานหลวงพ่อบุญรอด ศิลปะแบบล้านนา

๓. วัดพระเจดีย์ทอง ภายในเขตวัดมีแหล่งโบราณคดีที่มีรูปแบบและแผนผังแบบสถาปัตยกรรมในสมัยสุโขทัย มีพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นประธาน วิหาร๖ห้อง กำแพงแก้วรอบพระเจดีย์เป็นลักษณะ ๘ เหลี่ยมและมีกำแพงแก้วรอบวิหารเป็นลักษณะ ๔ เหลี่ยม

๔. วัดหนองลังกา มีลักษณะของสถาปัตยกรรมเป็นแบบศิลปะสุโขทัยผสมผสานกับศิลปะล้านนาแผนผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่รูปแบบของสถาปัตยกรรมหลักประกอบด้วยวิหารที่มีลักษณะที่ดัดแปลงจากวิหารแบบล้านนา และพระเจดีย์ประธานที่มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลมหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าทรงระฆังคว่ำในลักษณะศิลปะสุโขทัยแบบสกุลช่างกำแพงเพชร

๕. วัดหนองพิกุล มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนสถาปัตยกรรมที่พบภายในวัดหนองพิกุลแห่งนี้ พบว่ามีวิหารขนาด ๕ ห้อง พระมณฑปซึ่งรูปแบบจะคล้ายคลึงกับมณฑปวัดศรีชุมเจดีย์ราย ๘ องค์ วิหารขนาดเล็กและกำแพงแก้วที่ก่อศิลาแลงรอบพระมณฑปของวัด

๖. วัดเจดีย์กลางทุ่ง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย เพราะมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ นั่นคือพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมแบบสุโขทัย ลักษณะทางสถาปัตยกรรมประกอบด้วยวิหาร ๕ ห้อง ถัดจากด้านหลังของวิหาร เป็นพระเจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมและมีพระเจดีย์รายปรากฏอยู่ด้านหลังพระเจดีย์ประธานอีก ๑ องค์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระเจดีย์ทรงระฆัง

๗. วัดขุ่มกอ โบราณสถานที่พบในวัดขุ่มกอได้แก่พระเจดีย์ฐานแปดเหลี่ยม ๑ องค์ สันนิษฐานว่าเป็นลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่เป็นลักษณะเฉพาะของเมืองกำแพงเพชร ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับพระเจดีย์ประธานวัดหนองยายช่วยซึ่งเป็นวัดในเขตอรัญญิกเช่นเดียวกัน และยังมีลักษณะคล้ายกับพระเจดีย์วัดพระแก้ว และพระเจดีย์วัดพระนอนซึ่งอยู่ทางฝั่งเมืองกำแพงเพชรอีกด้วย

๘. วัดหนองยายช่วย ประกอบด้วย วิหารที่มีขนาด ๕ ห้อง ลักษณะของวิหารคล้ายกับการสร้างโบสถ์ซ้อนอยู่บนวิหาร วิหารนี้สร้างเชื่อมต่อกับมณฑปซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเจดีย์ประธาน สันนิษฐานว่าการสร้างวิหารที่เชื่อมต่อกับพระเจดีย์น่าจะได้รับอิทธิพลลักษณะนี้มาจากล้านนา พระเจดีย์เป็นทรงระฆัง มีฐานเป็นลักษณะแปดเหลี่ยมซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของกำแพงเพชร

๙. วัดหม่องกาเล ประกอบด้วย วิหารจำนวน ๕ ห้อง และพระเจดีย์อยู่ติดกับวิหาร โดยพระเจดีย์ยังมีซุ้มอยู่ที่ฐานเจดีย์จำนวน ๓ ซุ้ม สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระพุทธรูปประทับนั่ง ทั้งยังมีคูน้ำคันดินล้อมรอบอยู่ทั้ง ๔ ด้าน มีความกว้าง ๘.๕๐ เมตร แต่ในปัจจุบันได้ต้นเงินหายไปจดหมด

ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์นั้นพบข้อมูลที่ได้จากการดำเนินขุดค้นในบริเวณเมืองไตรตรังษ์ ซึ่งพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาภาชนะดินเผาก้นกลม และตะเกียงดินเผาแบบโรมัน ลูกปัดหินและลูกปัดแก้วสีเหลือง ส้ม เขียว ฟ้า น้ำเงิน ดำ และสีน้ำตาลแดง แวดินเผาซึ่งสามารถเทียบเคียงอายุสมัยจากโบราณวัตถุที่มีลักษณะร่วมกันว่าอยู่ในช่วงของวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖) จากหลักฐานที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า เมืองไตรตรังษ์มีการอยู่อาศัยตั้งแต่ช่วงสมัยก่อนสุโขทัย โดยสันนิษฐานว่ามีการเข้ามาอยู่อาศัยตั้งแต่สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖)

ต่อมาชื่อเมืองไตรตรังษ์ปรากฏเอกสารทางประวัติศาสตร์หรือจารึกกฎหมายลักษณะโจร เป็นกฎหมายอาญาในยุคแรกเริ่มที่อาณาจักรอยุธยาตราขึ้นบังคับใช้ในแคว้นสุโขทัย กฎหมายลักษณะโจรเกิดขึ้นจากพระบรมราชโองการให้ตราพระราชบัญญัติกฎหมายลักษณะโจร จารึกหลักนี้แสดงว่า เมื่อราว พ.ศ. ๑๙๑๖ นั้น เมืองไตรตรังษ์ยังอยู่ในเขตของสุโขทัย และยังเป็นเมืองอยู่ โดยมีลูกเลี้ยงของกษัตริย์สุโขทัยปกครอง การพบข้อความในจารึกกฎหมายลักษณะโจรและการพบโบราณสถานและเศษภาชนะดินเผาที่สามารถกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ จำนวนมาก

ในเขตเมืองไตรตรังค์ แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองและความสำคัญของชุมชนโบราณเมืองไตรตรังค์ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ ได้เป็นอย่างดี

เมืองไตรตรังค์ในยุคเสื่อมก่อนการทิ้งร้างนั้น สันนิษฐานว่ามีการย้ายเมืองไตรตรังค์ข้ามไปอยู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำปิง ในบริเวณชุมชนโบราณที่เรียกว่า “เมืองเทพนคร” ในระยะหลัง ซึ่งศรีศักรมีความเห็นว่าไม่น่าจะเป็นคนละเมืองกัน แต่น่าจะเป็นเมืองเก่าและเมืองใหม่มากกว่า เมืองเก่าก็คือเมืองไตรตรังค์ เพราะมีร่องรอยหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ามีมาก่อน โดยเฉพาะลักษณะผังเมือง เมืองไตรตรังค์มีกำแพงดินล้อมรอบสามชั้นแบบเมืองสุโขทัย ส่วนเมืองเทพนครมีคูน้ำและกำแพงเพียงชั้นเดียว อีกทั้งลักษณะร่องคูและมุมเมืองที่เป็นรูปเหลี่ยมนั้น แสดงให้เห็นว่าเป็นของที่เกิดขึ้นทีหลัง จึงเข้าใจว่าครั้งหนึ่งคงมีการทิ้งบริเวณเมืองไตรตรังค์ทางฝั่งตะวันตกมาสร้างเมืองใหม่ทางฝั่งตะวันออก เมืองนี้คงไม่มีความสำคัญอะไรแล้ว อาจดำรงอยู่เพียงแค่ขณะหนึ่งก็หมดความสำคัญไป จึงไม่พบเศษภาชนะและโบราณวัตถุอื่นๆ ที่แสดงการตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นเวลานาน

ลักษณะทางพุทธศิลป์ที่พบตามโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองไตรตรังค์ที่มีความสำคัญและความเกี่ยวข้องทั้งสิ้น ๓ แห่ง ได้แก่

๑. วัดเจดีย์เจ็ดยอด สิ่งก่อสร้างที่สำคัญประกอบไปด้วย เจดีย์ประธานทรงดอกบัว เป็นเจดีย์รูปแบบที่นิยมสร้างในสมัยสุโขทัย มีวิหารก่ออิฐทางทิศตะวันออกของเจดีย์ประธานและโดยรอบเจดีย์ประธานมีเจดีย์ขนาดเล็กก่อด้วยอิฐจำนวน ๑๕ องค์ เหลือเฉพาะส่วนฐานล้อมรอบอยู่

๒. วัดวังพระธาตุ มีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์สมัยสุโขทัยขนาดใหญ่มากที่สุดเท่าที่พบในจังหวัดกำแพงเพชร ได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากรแล้ว ด้านหน้ามีวิหารสร้างด้วยอิฐเป็นฐาน เสาเป็นศิลาแลง คงสร้างในสมัยเดียวกับเจดีย์ ในโบสถ์วัดวังพระธาตุ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหลวงพ่อพชร หล่อด้วยสำริด ชัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย มีขนาดหน้าตักกว้าง ๙๐ เซนติเมตร สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาตอนกลาง อิทธิพลศิลปะล้านนา สามารถกำหนดอายุได้ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒

๓. วัดพระปรางค์ มีสิ่งก่อสร้างประกอบด้วย เจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ ก่อด้วยอิฐ ตั้งอยู่บนฐานแผนผังแปดเหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวกลายจนถึงองค์ระฆัง ส่วนยอดหักพังลงมาหมด

ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองบางพาน พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณเมืองบางพานนั้นสันนิษฐานว่ามีพัฒนาการเริ่มแรกประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นเมืองที่มีศิลาจารึกสุโขทัยกล่าวถึงหลายหลัก ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองกลางทุ่งนามีเขานางทอง บนยอดเขามีซากวัดโบราณซึ่งมีฐานเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ฐานวิหารและฐานมณฑปพระพุทธรูปที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงประดิษฐานไว้ ทั้งการที่มีศิลาจารึกหลายหลักกล่าวถึงและเป็นเมืองที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองบางพานในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

ในจารึกฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชรกล่าวถึงการบูรณะซ่อมแซมถนนและทอปูพระยาร่วงของเจ้าเมืองกำแพงเพชร ซึ่งคงเป็นคลองส่งน้ำเดิมที่ขุดขึ้นในสมัยสุโขทัย ต่อมาต้นเขินลง จึงได้มีการจัดทำระบบชลประทานโดยขุดคลองชักน้ำขึ้นไปที่เมืองบางพาน นอกจากนี้ พระมหาธรรม

ราชาที่ ๑ ยังโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปมาจำลองไปประดิษฐานบนยอดเขานางทองที่เมืองบางพาน นั้นด้วย

เมืองบางพานคงมีความสำคัญและมีผู้คนอาศัยอยู่มากพอสมควร จะเห็นได้ว่าในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อำนาจควบคุมของเมืองหลวงคือเมืองสุโขทัยได้อ่อนแอลงหลังจากการสวรรคตของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทำให้บรรดาเมืองใหญ่น้อยหลายเมืองประกาศตัวเป็นอิสระอยู่นอกการควบคุมของเมืองสุโขทัย และหลังจากที่มีการสร้างถนนพระร่วงแล้ว ก็คงทำให้บรรดาบ้านเมืองตามเส้นทางถนนพระร่วงมีความรุ่งเรืองและมีผู้คนเข้ามาอาศัยเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประดิษฐานพระพุทธรูปมาจำลองไว้บนยอดเขานางทองนั้นคงมีผลกระทบอย่างยิ่งต่อการขยายตัวของชุมชนเมืองบางพาน ส่วนเมืองอื่นๆ ก็คงเป็นทั้งชุมทางและที่พักของพ่อค้าและผู้คนที่เดินทางไปมาระหว่างเมืองใหญ่เหล่านี้

แต่ต่อมาเมืองบางพานคงกลายเป็นเมืองร้าง ชาวผู้คนอาศัยในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ เนื่องจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้มีพระราชกำหนดให้สมเด็จพระนเรศวรทำการอพยพผู้คนจากหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมดลงสู่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งก็สอดคล้องกับหลักฐานทางด้านโบราณคดี การกำหนดอายุโบราณวัตถุสถานในเขตเมืองบางพานที่พบส่วนใหญ่ของนักโบราณคดีล้วนแล้วแต่สันนิษฐานว่ามีอายุการสร้างประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๒ เท่านั้น ไม่พบแหล่งโบราณคดีหรือหลักฐานทางด้านโบราณคดีที่สร้างหลังจากนั้นเลย ทำให้เชื่อได้ว่าเมืองบางพานมีสภาพถูกทิ้งร้างในช่วงเวลาเดียวกันกับการกวาดต้อนทวารวดีในครั้งดังกล่าวนี้

ลักษณะทางพุทธศิลป์ที่พบตามโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองบางพานที่มีความสำคัญและความเกี่ยวข้องทั้งสิ้น ๑ แห่ง ได้แก่ วัดเขานางทองซึ่งเป็นกลุ่มซากโบราณสถานที่พบบนเขานางทอง ได้แก่ เจดีย์ประธานตั้งอยู่บนตำแหน่งที่สูงที่สุดของเขา สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ซากฐานเจดีย์รายที่ก่อด้วยอิฐ ฐานมณฑป และมีฐานวิหารทรงโถงมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา และบ่อน้ำกรุด้วยอิฐด้วย

๕.๑.๒ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

การศึกษาสภาพปัญหา แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน การวิเคราะห์เนื้อหาได้นำเอาข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างชาวบ้าน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์เถรวาท และเจ้าหน้าที่ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถาน จำนวน ๒๐ คน และการประชุมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน ตลอดจนการสำรวจและการสังเกตจากการลงพื้นที่ภาคสนามของคณะผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย มารวบรวมและวิเคราะห์เป็นประเด็นต่างๆ ประเด็นที่นำมาวิเคราะห์มี ๒ ประเด็น ได้แก่ สภาพปัญหาการรุกรานทำลายและละเลยการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน และแนวทางการการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

สภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังษ์และเมืองบางพาน การศึกษาสภาพปัญหาสภาพปัญหาการรुक้าทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังษ์และเมืองบางพาน คณะผู้วิจัยได้จัดสภาพปัญหาออกเป็น ๒ ด้าน ได้แก่ สภาพปัญหาการรुक้าและทำลายโบราณสถาน และสภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์โบราณสถาน

สภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม ปรากฏข้อมูลต่างๆ ได้แก่ การสร้างที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน การรुक้าเขตโบราณสถาน การเกิดแหล่งมั่วสุมในเขตโบราณสถาน การทิ้งขยะและสิ่งต่างๆ ในเขตโบราณสถาน การทำเกษตรกรรมในเขตโบราณสถาน การเลี้ยงสัตว์ในเขตโบราณสถาน การฝ่าฝืนข้อห้ามของเขตโบราณสถาน การฝ่าฝืนข้อห้ามของเขตโบราณสถานมีหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นเก็บเศษโบราณวัตถุ การป็นปายโบราณสถานหรือการฝ่าฝืนข้อห้ามของวัดที่ทำการดูแลโบราณสถาน ทั้งนี้ยังมีปัญหาที่เกิดจากการละเลยในการอนุรักษ์โบราณสถาน เช่น ขาดความร่วมมือการอนุรักษ์ดูแลโบราณสถานของชุมชน การขาดการดูแลความสะอาดของโบราณสถาน การขาดความรู้ ความเข้าใจของชุมชน ปลอ่ยให้รุกร้าง การเข้าถึงโบราณสถานของเจ้าหน้าที่เป็นไปอย่างลำบาก และการเกี่ยงความรับผิดชอบของหน่วยงานรัฐ

สภาพปัญหาการรुक้าและทำลายโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์ ปรากฏข้อมูลต่างๆ ได้แก่ การรुक้าเขตโบราณสถาน การเลี้ยงสัตว์ในเขตโบราณสถาน การขุดหาตัวตุนในเขตโบราณสถาน เนื่องจากบริเวณชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์มีสภาพภูมิประเทศเป็นดินร่วนปนทรายเสียส่วนใหญ่ทำให้มีตัวตุนซึ่งเป็นสัตว์ป่าอาศัยอยู่ใต้ดินเข้ามาอาศัยอยู่จำนวนหนึ่ง ชาวบ้านส่วนหนึ่งมาขุดลงไปฝังตัวตุน เพื่อจับตัวตุนมาประกอบอาหาร ทำให้บริเวณเขตโบราณสถานวัดพระปรางค์มีหลุมที่เกิดจากการขุดหาตัวตุนของชาวบ้านอยู่หลายแห่ง

สภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์ก็มีปรากฏด้วย เช่น การขาดความร่วมมือการอนุรักษ์ดูแลโบราณสถานของชุมชนและหน่วยงานราชการในท้องถิ่น ปัญหาที่ส่งผลกระทบอย่างมากในการดูแลรักษาโบราณสถานก็คือ การขาดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการดูแลรักษา ตลอดจนจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์และรักษามรดกของชาติ และการเข้าถึงโบราณสถานนั้นเข้าถึงได้ยาก เนื่องจากถนนที่เข้าไปนั้นเป็นถนนลูกรัง และไม่มีป้ายบอกทางชัดเจนตามถนนสายหลัก ทำให้การที่การเข้าถึงเขตโบราณสถานได้ยาก เป็นต้น

สภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองบางพาน ปรากฏข้อมูลต่างๆ ได้แก่ ปัญหาการทิ้งขยะและสิ่งต่างๆ ในเขตโบราณสถาน ปัญหาการเผาป่าเพื่อหาผักหวาน การเข้าถึงโบราณสถานค่อนข้างลำบาก เนื่องจากว่าโบราณสถานวัดเขานางทองตั้งอยู่บนยอดเขา การเดินทางขึ้นไปดูแลอนุรักษ์นั้นเป็นไปด้วยความยากลำบาก ทำให้ขาดการดูแลความสะอาดของโบราณสถาน ทำให้เกิดการละเลยในการอนุรักษ์โบราณสถานขึ้น รวมทั้งป้ายข้อมูลความสำคัญของโบราณสถานแต่ละจุดบนเขานางทอง ปัจจุบันข้อความที่มีอยู่ไม่ชัดเจน เลือนรางหรือชำรุดเสียหายอันเกิดจากธรรมชาติที่ผู้กร่อนตามกาลเวลา ซึ่งทางภาครัฐเองก็ไม่ได้ให้ความสำคัญ และปลอ่ยปะละเลยในการซ่อมแซมป้ายข้อมูลโบราณสถาน

แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรัง และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการรุกราน ทำลายและละเลยในการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรที่พบได้ในปัจจุบัน ปัญหาดังกล่าวสมควรที่ชาวบ้านในชุมชนและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ควรตระหนักถึงความสำคัญและร่วมหาแนวทางในการแก้ไขสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ต่อไป คณะผู้วิจัยจึงแยกแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณทั้ง ๓ แห่งเป็น ๓ แนวทางร่วมกัน คือ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในระดับนโยบาย แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยประชาชน และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

๑. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในระดับนโยบาย รัฐจะต้องเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานแก่ชาวบ้าน โดยในลักษณะดังกล่าวจะต้องอธิบายถึงรูปแบบกฎหมาย อาทิ พื้นที่อาณาเขตที่แน่นอน การทำลายสมบัติของชาติและโทษที่จะได้รับอย่างละเอียด เพื่อไม่ให้เกิดความรื้อร้าวในภายหลัง ในวิธีการจัดอบรมแบบท้องถิ่นนี้จะต้องมีการประสานงานกับหน่วยงานหลายฝ่ายและทุกครั้งที่อบรม จะต้องให้ชาวบ้านชี้แจงสาเหตุเพื่อให้รัฐมีส่วนร่วมเพื่อหาทางออกให้กับประชาชน

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีนโยบายการจัดทุนหมุนเวียนที่เกิดจากภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาทำการค้าและช่วยเหลือ โดยจะนำมาใช้เพื่อการพัฒนาชุมชนตามโบราณสถานต่างๆ ดูได้จากกลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยบนพื้นที่ของโบราณสถาน ควรมีการนำมาใช้ในจัดทำที่อยู่ให้ชั่วคราวขึ้นเพื่อแยกไม่ให้อยู่เกี่ยวกับโบราณสถานหรือมอบให้คนที่เข้ามาดูแลความสะอาด รักษาความปลอดภัยให้แก่โบราณสถานอาจจะมอบให้กับเด็กๆ เยาวชนที่มาช่วยงานการท่องเที่ยวหรือนำทุนนี้มาทำการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนงบประมาณในการจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ หรือสนับสนุนเงินทุนในการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแก่ชุมชน และสถาบันการศึกษาในชุมชนควรจัดทำหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีในท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกให้กับนักเรียน

รัฐโดยกระทรวงท่องเที่ยวและกีฬา ควรมีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนมััคคุเทศก์ท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น เมื่อนักท่องเที่ยวมาในแต่ละครั้ง มัคคุเทศก์ควรที่จะอธิบายความรู้และความสำคัญของแหล่งโบราณคดีอย่างครบถ้วนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของโบราณสถานที่มีต่อท้องถิ่น นอกจากนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมบังคับใช้กฎหมาย ควรนำกฎหมายที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ มาบังคับใช้อย่างเด็ดขาด ตลอดจนตราข้อบัญญัติเพิ่มเติมในการอนุรักษ์ และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์

๒. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยประชาชน จากการสัมภาษณ์ การสำรวจและการสังเกตจากการลงพื้นที่ภาคสนามของคณะผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย พบว่ามีสภาพปัญหาในรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน เนื่องจากขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์โบราณสถานแห่งนั้น ปัญหาการทิ้งขยะและขาดแคลนบุคลากร ผู้นำที่จะเข้ามาดูแลจากเหตุผลที่กล่าวมาในข้างต้น

นั่นถือได้ว่าเป็นปัญหาหลักสำคัญที่ทำให้คนให้ในชุมชนควรร่วมมือและจัดหาแนวทางที่ใช้การแก้ปัญหา
ร่วมกัน ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์และจิตสาธารณะต่อการรักษาโบราณสถาน

ความคิดเห็นจากปัญหาที่พบโดยมากในชุมชนและโบราณสถานเหล่านี้ มาจากสภาพที่
คนภายในชุมชนขาดความรู้ ความเข้าใจถึงความสำคัญของโบราณสถานที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก
ต่อประวัติศาสตร์ไทย อันส่งผลให้เกิดการบุกรุก รุกล้ำเขตโบราณสถานบ่อยครั้ง จึงคาดว่าน่าจะมี
การจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อส่งผลที่จะช่วยในการเสริมสร้างถึงจิตสำนึกของคนในชุมชน
ให้มีการอนุรักษ์ดูแลรักษาโบราณสถานเหล่านี้ให้มากขึ้นและอยู่คู่ชาวกำแพงเพชรต่อไป

ภายในชุมชนควรที่จะต้องมีการตั้งผู้นำหรือการตั้งตัวแทนขึ้นมาเพื่อเป็นผู้ที่คอยบังคับ
ควบคุมให้ชาวชุมชนร่วมกันสอดส่องดูแลความเรียบร้อยของโบราณสถาน ทั้งนี้เพื่อไม่ให้สูญเสย
งบประมาณไปกับการซ่อมบำรุงโบราณสถานมากเกินไป อีกทั้งผู้นำต้องชี้แจง ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องแก่
หน่วยงานภาครัฐและคนในชุมชนอย่างเป็นกลางและเท่าเทียม โดยที่ตัวของผู้นำเปรียบเสมือนหัวหน้า
ชุมชนหรือผู้ที่คอยวางกฎระเบียบทุกอย่างแก่ชุมชนตัวเอง สิ่งทีผู้นำและชาวบ้านต้องทำภายในชุมชน
ต้องมีส่วนร่วมจัดกิจกรรมหรือประเพณีในลักษณะเชิงท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดให้บุคคลทั้งในและนอกเข้ามา
มีการให้ความรู้เกี่ยวโบราณสถาน ส่วนตัวชาวบ้านก็ต้องคอยเป็นหูเป็นตา ให้กับรัฐในการสอดส่อง
ดูแลโบราณสถาน ซึ่งเป็นมรดกของชาติ ที่เสมือนแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญให้ไว้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา แต่
หากมีการบุกรุกทำลายชาวบ้านก็ต้องจ่ายภาษีให้แก่อรัฐในการบูรณปฏิสังขรณ์

๓. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จากข้อมูลซึ่งเป็นผลที่สามารถสรุปได้จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง
สำหรับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่
เทศบาลตำบลนครชุม (ทต.นครชุม) องค์การบริหารส่วนตำบลนครชุม (อบต.นครชุม) องค์การ
บริหารส่วนตำบลไตรตรึงษ์ (อบต.ไตรตรึงษ์) และองค์การบริหารส่วนตำบลเขาคีรีส (อบต.เขาคีรีส)
รวมทั้งหน่วยงานราชการต้องมีส่วนสนับสนุน เช่น จังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด
กำแพงเพชร สภาวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัด
กำแพงเพชร สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดกำแพงเพชร สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย และ
อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร เป็นต้น เพราะโบราณสถานนั้นว่ามีความสำคัญในการพัฒนา
ท้องถิ่นในหลายด้าน ตลอดจนเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่สืบทอดวัฒนธรรมและประเพณี
เสริมสร้างภูมิทัศน์ให้แก่ชุมชน

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องควรช่วยดูแลและเป็นหู
เป็นตาให้กับโบราณสถาน โดยร่วมมือและประสานงานกับอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร สำนัก
ศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย กรมศิลปากร เพราะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีพนักงานหรือกำลังคนและ
งบประมาณที่เพียงพอต่อการดูแลโบราณสถานได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเฝ้าระวังการบุกรุกและ
ทำลายโบราณสถาน สามารถช่วยดูแลถากถางวัชพืชที่ปกคลุมโบราณสถานให้สะอาด เรียบร้อย
พัฒนาภูมิทัศน์ และอื่นๆ ได้ โดยประสานงานกับกรมศิลปากรในการให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ
โบราณสถานอย่างมีเหตุและผล แต่ก็ไม่อาจทำได้โดยพลการได้ เนื่องจากอาจทำให้หลักฐานทาง
โบราณคดีได้รับผลกระทบหรือเสียหายได้

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องควรขยายเครือข่ายในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเพิ่มมากขึ้น และนำเครือข่ายเหล่านั้นมาร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานภายในท้องถิ่นต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรนำโบราณสถานมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แล้วนำมาปรับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการพัฒนา ส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่ ตลอดทั้งผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องควรกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานที่อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบเป็นวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานอย่างต่อเนื่อง เพื่อจะได้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบต่อไป

๕.๑.๓ สร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

การศึกษาสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาโดยการสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการดูแลรักษาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้นำชุมชน ข้าราชการในท้องถิ่นและพระสงฆ์ รวมทั้งการประชุมเชิงปฏิบัติการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

การดำเนินการเพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร เป็นการดำเนินการโดยการผลักดันและขับเคลื่อนในขั้นต้นผ่านโครงการวิจัย เพื่อให้การทำงานของคณะทำงานเครือข่ายชุมชนได้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม คณะผู้วิจัยได้กำหนดทิศทางการสร้างเครือข่ายและการทำงานของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยได้นำหลักทฤษฎีมาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเชิงบูรณาการ อันจะส่งผลให้เกิดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

กระบวนการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร มีกระบวนการทำงานเพื่อสร้างเครือข่ายตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. ขั้นตอนการประสานงานผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อให้มาร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

๒. ขั้นตอนการประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อปรึกษาหารือในแนวทางการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร อันจะเป็นเครือข่ายนำร่องให้กับชุมชนอื่นๆ ต่อไปในอนาคต ตลอดทั้งนำเสนอรายงานการเก็บข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และความสำคัญของโบราณสถานในชุมชนโบราณ

เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร สภาพปัญหาการรูกล้ำ ทำลาย และละเลยการอนุรักษ์ และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ซึ่งได้จากการสำรวจ การสังเกต และการสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งนำมาสู่การสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และร่วมกันอนุรักษ์ พัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นระบบและมีเครือข่ายในระดับชุมชน

๓. ขั้นตอนการคัดเลือกคณะทำงานเครือข่ายชุมชน โดยได้คณะกรรมการบริหารงาน เครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งมีพระราชวรเชษฐาธิ, ดร. ในฐานะเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง เป็นประธานเครือข่าย พระมหาวิโรจน์ วิโรจน์ เจ้าอาวาสวัดสว่างอารมณ์ เป็นรองประธานเครือข่าย และมีการเลือกพระเมธีวรเชษฐาธิ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุ เป็นเลขานุการ และผู้ประสานงานเครือข่าย พร้อมทั้งเลือกกรรมการบริหารงานเครือข่ายที่มีทั้งตัวแทนชุมชนและตัวแทนหน่วยงานราชการอีก ๖ คน

แนวทางและบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร มีดังนี้

๑) ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างวัดหรือชุมชนที่มีโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน กับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร กรมการศาสนา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร และสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดกำแพงเพชร เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนข้อมูลในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานร่วมกัน

๒) ทำหน้าที่แจ้งข่าวสารการดำเนินการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ให้เครือข่ายตามวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือชุมชนต่างๆ ได้รับทราบร่วมกัน

๓) ทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเพื่อหางบประมาณมาดำเนินการบูรณะ ซ่อมแซมและพัฒนาโบราณสถานให้อยู่ในสภาพคงทน และอยู่ในภูมิทัศน์ที่เหมาะสม

๔) ทำหน้าที่ขับเคลื่อนและส่งเสริมการพัฒนาโบราณสถานให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา ศิลปกรรมและวัฒนธรรมในระดับจังหวัดกำแพงเพชร

๕) ทำหน้าที่จัดการประชุมเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรเป็นประจำทุก ๔ เดือน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานร่วมกัน และเป็นไปตามแนวทางของหลักกอบปรีชาภิพ

แนวทางการทำงานของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร หลังจากที่มีการตั้งคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรขึ้นมา คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรได้กำหนดทิศทางการทำงานโดยนำหลักทฤษฎีมาบูรณาการ โดยใช้แนวคิด “3E-Model” ซึ่งเป็นวิธีการสำคัญที่ได้พัฒนาขึ้นมาเพื่อใช้เป็นกรอบในการทำความเข้าใจและอธิบายกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งสามารถนำมาปรับประยุกต์ในสำหรับการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมที่สำคัญ ๓ ส่วนด้วยกัน คือ

๑. กระบวนการเรียนรู้และการให้การศึกษา (E1-Education) เน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานจริงและการจัดการศึกษาที่เน้นการสื่อสารสองทาง (Two-way Communication) และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในหมู่นักวิชาการ นักจัดการ เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานภาครัฐอื่นๆที่เกี่ยวข้องและประชาชนในชุมชนท้องถิ่นเพื่อความเข้าใจร่วมกัน หมายความว่า การใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นวิธีการสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องคุณลักษณะทางวิชาการ

๒. การสร้างสรรค์และประดิษฐ์นวัตกรรมในการจัดการ (E2-Engineering) หมายถึง การคิดค้นรูปแบบวิธีวิทยา (Methodology) และเทคนิควิธีที่เหมาะสม (Appropriate Technique /Technology) ในการจัดการด้านวิชาการหรือการศึกษาวิจัย (Research) ด้านการอนุรักษ์ (Conservation) การสงวนรักษา (Preservation) และรูปแบบการพัฒนา (Development Pattern) รวมไปถึงการสร้างเงื่อนไข (Conditions) กฎเกณฑ์หรือข้อบัญญัติ (Rules) และกฎหมาย (Acts) เพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนแก่ชุมชนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับนานาชาติ

๓. การบังคับใช้กฎระเบียบ (E3-Enforcement) หมายถึงการนำเอาเงื่อนไข กฎเกณฑ์ ข้อบัญญัติ และกฎหมายที่ชุมชนและสังคมกำหนดขึ้นร่วมกันมาบังคับใช้เพื่อคุ้มครอง ป้องกัน และเอื้ออำนวยให้กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นไปอย่างราบรื่นไม่สะดุดหยุดลงกลางคัน หรือไม่ถูกละเมิดให้เสื่อมค่าหรือเสื่อมสภาพไปด้วยเหตุอันไม่สมควร

แต่เนื่องจากว่าระยะเวลาการดำเนินการของโครงการวิจัยนี้ เป็นเพียงการเริ่มต้นการดำเนินการของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร จึงไม่อาจจะนำเสนอข้อมูลหรือแนวทางการทำงานที่จะเกิดขึ้นของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรได้อย่างชัดเจน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน จังหวัด

กำแพงเพชร และสังคมท้องถิ่นโดยรวม สำหรับการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ คณะผู้วิจัยจึงแบ่งข้อเสนอแนะออกเป็น ๒ ส่วน คือ นำเสนอข้อเสนอแนะต่างๆ ในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง และข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง

คณะผู้วิจัยมีความเห็นเกี่ยวกับข้อเสนอแนะในการนำผลจากการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้องเป็น ๓ ส่วน

ส่วนแรก เป็นข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายสำหรับหน่วยงานหรือการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีความจำเป็นที่หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องจะต้องสนับสนุนและเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณ ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และกฎหมายที่เกี่ยวข้องแก่ชาวบ้าน มีการประสานงานกับหน่วยงานหลายฝ่ายและทุกครั้งที่จัดอบรม เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นเพื่อให้รัฐมีส่วนร่วมเพื่อหาทางออกให้กับประชาชน มีการจัดตั้งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภคต่างๆ ให้ทั่วถึง เช่น ถนนหนทาง แสงสว่าง ป้ายข้อมูล ป้ายบอกทาง การซ่อมบำรุงหรือบูรณะ เป็นต้น

ควรมีการจัดทุนหมุนเวียนที่เกิดจากภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาช่วยเหลือ ในการจ้างชาวบ้านเข้ามาดูแลความสะอาด รักษาความปลอดภัยให้แก่นักท่องเที่ยวตามโบราณสถาน และสนับสนุนงบในการจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ หรือสนับสนุนเงินทุนในการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแก่ชุมชน ขอความร่วมมือกับมััคคุเทศก์ที่นักท่องเที่ยวมาเที่ยวชม โดยให้อธิบายความรู้และความสำคัญของโบราณสถานอย่างครบถ้วนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญทางประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ของโบราณสถานที่มีต่อท้องถิ่น และที่สำคัญคือ กระทรวงศึกษาธิการควรส่งเสริมให้สถาบันการศึกษาในชุมชนจัดทำหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกให้กับนักเรียน อันจะนำไปสู่การเรียนรู้ และการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ในอนาคต

ส่วนที่สอง เป็นข้อเสนอแนะสำหรับชุมชน ที่ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถานให้กับประชาชน เด็กหรือเยาวชน มีส่วนร่วมในการการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยว มีการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถาน มีการจัดประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวอย่างจริงจัง จัดสภาพภูมิทัศน์รอบๆ โบราณสถานให้เหมาะสม มีการจัดทำหนังสือหรือสื่อภาพเคลื่อนไหว รวมทั้งเว็บไซต์แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวในบริเวณใกล้เคียง ผู้นำชุมชนเองต้องเป็นผู้นำในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน ให้ความรู้ชาวบ้านในการคอยสอดส่องดูแลช่วยเจ้าหน้าที่ และจัดกิจกรรมในลักษณะการท่องเที่ยวและพัฒนาโบราณสถานโดยชุมชนร่วมมือกัน

ส่วนที่สาม เป็นข้อเสนอแนะสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งควรร่วมมือและประสานงานกับ กรมศิลปากร ในการเฝ้าระวังการบุกรุกและทำลายโบราณสถาน ช่วยดูแลถากถางวัชพืชที่ปกคลุมโบราณสถานให้สะอาด เรียบร้อย และพัฒนามัคคุเทศก์ กำหนดวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานชัดเจนเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ควรดำเนินการขยายเครือข่ายในการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเพิ่มมากขึ้น และนำ

เครือข่ายนั้นมาร่วมมือกันในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณนำมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อมารับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการพัฒนา ส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ในการศึกษาวิจัยตามโครงการวิจัยเรื่อง “การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ : เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร” ซึ่งได้รับสนับสนุนการวิจัยงบประมาณปี ๒๕๕๙ จากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้สรุปแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานจากการมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งจากการสัมภาษณ์และการประชุมเชิงปฏิบัติการ และการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

ในแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานจากการมีส่วนร่วมของชุมชน ส่วนหนึ่งพบว่าแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น ชุมชนมีความต้องการที่จะให้มีปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถานให้กับประชาชน เด็กหรือเยาวชน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยว และการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถาน

ส่วนแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานในเชิงนโยบายและการสนับสนุนจากภายนอก ผลการวิจัยพบว่าหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนงบประมาณในการจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ หรือสนับสนุนเงินทุนในการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแก่ชุมชน และสถาบันการศึกษาในชุมชนควรจัดทำหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกให้กับนักเรียน ซึ่งสมควรที่จะได้รับการศึกษาวิจัยต่อยอดองค์ความรู้และแนวทางการอนุรักษ์พัฒนาที่ได้จากการวิจัยในโครงการที่ผ่านมา เพื่อให้เกิดประโยชน์ในเชิงรูปธรรมหรือในเชิงปฏิบัติอย่างสูงสุดแก่ชุมชนท้องถิ่นและประเทศชาติ

ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการนำองค์ความรู้และแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเชิงบูรณาการที่ได้ในเชิงปฏิบัติการมากยิ่งขึ้น โดยให้เข้าถึงชุมชนและกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกำลังสำคัญของสังคมท้องถิ่นต่อไป นั่นก็คือเยาวชน และควรต่อยอดการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณมาเชื่อมกับการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนรอบๆ ชุมชนโบราณในปัจจุบัน

ด้วยเหตุนี้ หากมีการศึกษาวิจัยต่อไป ควรเป็นการศึกษาวิจัยที่เห็นความสำคัญและความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการศึกษาและปลูกฝังจิตสำนึกในการตระหนักรู้เกี่ยวกับการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และการอนุรักษ์โบราณสถาน ก่อนที่โบราณสถานเหล่านี้จะถูกทำลายโดยการกระทำของประชาชนที่ปราศจากความรู้ความเข้าใจ โดยดำเนินการศึกษารวบรวมองค์ความรู้

เกี่ยวกับชุมชนโบราณและโบราณสถาน เพื่อประยุกต์ใช้เสริมหลักสูตรการเรียนการสอนในสถานศึกษา สำหรับนักเรียน นักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว ได้เกิดความรู้ความเข้าใจและความภาคภูมิใจ นำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจที่ลุ่มลึกในการดูแลและอนุรักษ์โบราณสถาน แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนมรดกทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่นและประเทศชาติแบบมีส่วนร่วมให้คงอยู่สืบไป

ในขณะเดียวกัน ก็ควรมีการศึกษาวิจัยในลักษณะพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานตามชุมชนโบราณสำคัญอื่นๆ ในเขตจังหวัดกำแพงเพชรควบคู่กันไปด้วย เพราะโบราณสถานอื่นๆ ก็อยู่ในสภาพที่ถูกรุกราน ทำลายและละเลยจากประชาชนและหน่วยงานภาครัฐเช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีในเขตชุมชนโบราณเมืองกำแพงเพชร เมืองคนที เมืองเทพนคร ชุมชนโบราณบ้านแสนตอ ชุมชนโบราณบ้านพรานกระต่ายและชุมชนโบราณบ้านคลองเมือง รวมทั้งการศึกษาค้นคว้าวิจัยข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ในจังหวัดให้เกิดขึ้น เพื่อสร้างองค์ความรู้และสร้างความภาคภูมิใจสำนึกรักถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเองมากยิ่งขึ้นด้วย

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

กรมศิลปากร. **ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์, ๒๕๔๔.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. **เที่ยวเมืองพระร่วง**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๖.

พระยาประชาภิจักรจักร. **พงศาวดารโยนก**. พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๕.

“พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)”. **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนา**

ภิเชก เล่ม ๓. รวบรวมโดย กรมศิลปากร. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒: ๒๘๗-๒๘๘.

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช. **อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ ตั้งแต่เชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์**. พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมแถม อติศร, ๒๔๗๔.

เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕. กำแพงเพชร: จังหวัดกำแพงเพชร จัดพิมพ์, ๒๕๔๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

๑.๒.๑ หนังสือ

กรมศิลปากร. **ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุรักษ์สถานและแหล่งโบราณคดี**. เอกสารโบราณคดี หมายเลข ๑/๒๕๓๒, ๒๕๓๓.

กรมศิลปากร. **นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร**. สุโขทัย: วิทยาคอมพิวเตอร์ออฟเซต, ๒๕๔๖.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. **คือถิ่นฐาน คือบ้านเรา: อบต. กับการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: กองวางแผนโครงการ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๓.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดกำแพงเพชร**. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔.

โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม ๑ ก-ป)**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙.

จิตร ภูมิศักดิ์. **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัน, ๒๕๔๗.

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ และคณะ. **รายงานการวิจัยเอกสารประวัติศาสตร์ เรื่อง เที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศสยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ.๒๔๕๐**. พิษณุโลก: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๔.

ชูศักดิ์ วิทยาภัก. **การท่องเที่ยวกับการพัฒนา: พินิจหลวงพระบางผ่านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม**. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๔.

ธิดา สารยา. รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๗.

ธีระวัฒน์ แสนคำ. พระบรมธาตุนครชุม พระบรมธาตุเจดีย์แห่งลุ่มน้ำปิงตอนล่าง. กรุงเทพฯ: คอมม่า, ๒๕๕๗.

ธีระวัฒน์ แสนคำ. เมืองโบราณนครชุมและพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้าน วัดพระบรมธาตุ. กำแพงเพชร: เจริญการพิมพ์, ๒๕๕๓.

นคร พันธุ์ณรงค์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.

น. ณ ปากน้ำ และธิดา สารยา. เมืองสุโขทัยนี้ดี. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลบอล คิมทอง, ๒๕๕๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, ๒๕๕๗.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. การเมืองในประวัติศาสตร์ยุคสุโขทัย-อยุธยา พระมหาธรรมราชา กษัตริราช. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๓.

วสันต์ เทพสุริยานนท์. หนองราชวัตร: ชุมชนร่วมรัฐในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี. กรุงเทพฯ: สำนักศิลปากรที่ ๒ สุพรรณบุรี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๔.

วิทยาลัยครูกำแพงเพชร. รายงานการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง กำแพงเพชร: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต. กำแพงเพชร: วิทยาลัยครูกำแพงเพชร, ๒๕๓๓.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๘.

ศรีศักร วัลลิโภดม. เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๒.

สมชาย ณ นครพนม. นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร. กรุงเทพฯ: พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร, ๒๕๕๗.

สมโชติ อ๋องสกุล. แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์สองข้างทางถนนสุเทพ. เชียงใหม่: มูลนิธิโรงพยาบาลสวนดอก มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓.

สร้อยดี อ๋องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๕๒.

สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะสุโขทัย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๙.

สันติ อภัยราช (บรรณาธิการ). นครชุม: วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา ตำบลนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร. กำแพงเพชร: ศรีสวัสดิ์การพิมพ์, ม.ป.ป.

สายนต์ ไพรชาญจิตร์. กระบวนการโบราณคดีชุมชน การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.

สายนต์ ไพรชาญจิตร์. การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน: แนวคิด วิธีการ และประสบการณ์จากจังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), ๒๕๔๗.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. สุโขทัยไม่ใช่ราชธานีแห่งแรกของไทย. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๖.

สำนักงานจังหวัดกำแพงเพชร. **ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดกำแพงเพชร พ.ศ.๒๕๓๘.**

กำแพงเพชร: ปรินญาการพิมพ์, ๒๕๓๘.

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร. **แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับพระสงฆ์.** กรุงเทพฯ:

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๓๐.

เอนก สีหามาตย์. **มรดกโลก: อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร.** กรุงเทพฯ:

กองโบราณคดี กรมศิลปากร, มปป.

๑.๒.๒ บทความ

ธัชสร ต้นดวงศ์. “ร่องรอยชุมชนก่อนสมัยสุโขทัยในกำแพงเพชร: หลักฐานที่พบบริเวณเมือง

ไตรตรึงษ์”. **ชุมทางอินโดจีน: เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปริทัศน์.** ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓

(กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖): ๒๕๗.

ธีระวัฒน์ แสนคำ. “พระพุทธรูปโบราณอิทธิพลศิลปะล้านนาในอำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร”.

พิบูล. ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๒. (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖): ๑๑๑-๑๓๐.

ธีระวัฒน์ แสนคำ. “เมืองบางพาน: พัฒนาการของเมืองขนาดเล็กตามเส้นทางถนนพระร่วง”. **พิบูล.**

ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๔): ๑-๑๖.

พีรพน พิสนพงศ์. “กำแพงเพชรก่อนสมัยสุโขทัย”. **เมืองโบราณ.** ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-

มีนาคม ๒๕๔๐): ๖๓.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “เมืองกำแพงเพชร เมืองสองฝั่งน้ำ หลัง พ.ศ.๑๙๐๐”. **กำแพงเพชรมาจาก**

ไหน? หน้า ๕๖-๕๗. รวบรวมโดย สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพฯ: โรงเรียนสตรีวิทยา, ๒๕๕๕.

๑.๒.๓ รายงานการวิจัย

กิตติพงษ์ ล้ออุทัย. “แนวคิดการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษา: ชุมชนตลาดล่าง

ในเขตเมืองเก่าลพบุรี”, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

ธีระวัฒน์ แสนคำ. “การศึกษาประวัติศาสตร์ พัฒนาการและสถาปัตยกรรมองค์พระบรมธาตุ-

นครชุม วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดกำแพงเพชร”. รายงานการวิจัย หน่วยวิทยบริการฯ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัดกำแพงเพชร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระราชวรชิวเมธี และคณะ. “รายงานการวิจัยเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตำบล

นครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร”. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖

ลวitra พงษ์เทียน. “การศึกษาชุมชนโบราณเมืองบางพาน ตำบลเขาศรีส อำเภอรานกระต่าย

จังหวัดกำแพงเพชร”. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒.

๑.๒.๔ เอกสารอัดสำเนา

บริษัท นอร์ทเทิร์นชั่น (๑๙๓๕) จำกัด. “รายงานการขุดค้นเพื่อศึกษาชั้นดินบริเวณเมืองไตรตรังซ์ และบูรณะเสริมความมั่นคงเจดีย์วัดวังพระธาตุ ตำบลไตรตรังซ์ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร”. เอกสารรายงานเสนอสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ สุโขทัย, ๒๕๕๔.

บริษัท ปรียะธุรกิจ จำกัด. รายงานการขุดแต่งทางโบราณคดีและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ โบราณสถานเขานางทอง ตำบลเขาศิรีส อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร. รายงานเสนออุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, ๒๕๕๘.

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์. “รายงานการขุดแต่งโบราณสถานวัดพระเจดีย์ทอง ตำบลนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร”. รายงานการขุดค้นสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ สุโขทัย กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามเพชร. “รายงานการขุดตรวจคูเมืองไตรตรังซ์ โครงการขุดลอกคูเมืองและปรับปรุงภูมิทัศน์เมืองไตรตรังซ์ ตำบลไตรตรังซ์ อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร”. รายงานเสนอสำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย กรมศิลปากร, ๒๕๕๘.

๑.๒.๕ สัมภาษณ์

นางจันทรา กุลนันทคุณ. นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร. สัมภาษณ์, ๙ มีนาคม ๒๕๕๙.

นางฉลวย หลวงแสง. ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๔ บ้านวังพระธาตุ ตำบลไตรตรังซ์ อำเภอเมืองกำแพงเพชร. สัมภาษณ์, ๘ มีนาคม ๒๕๕๙.

นางทัศนีย์ คำปับ. ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒ บ้านนครชุม ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร. สัมภาษณ์, ๘ มีนาคม ๒๕๕๙.

นางธาดา สังข์ทอง. หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร อำเภอเมืองกำแพงเพชร. สัมภาษณ์, ๓๐ ธันวาคม ๒๕๕๘.

นางสุกิตรา ตันศลารักษ์. ข้าราชการบำนาญ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต ๔๐ กระทรวงศึกษาธิการ. สัมภาษณ์, ๓๐ ธันวาคม ๒๕๕๘.

นายคำรณ พรหมทอง. สมาชิกสภาเทศบาลตำบลเขาศิรีส เขต ๑ อำเภอพรานกระต่าย. สัมภาษณ์, ๙ มีนาคม ๒๕๕๙.

นายภิญโญ แก่งศิริ. ผู้อำนวยการโรงเรียนนครไตรตรังซ์ อำเภอเมืองกำแพงเพชร. สัมภาษณ์, ๘ มีนาคม ๒๕๕๙.

นายเล็ก เกตุนาถ. สมาชิกสภาเทศบาลตำบลเขาศิรีส เขต ๒ อำเภอพรานกระต่าย. สัมภาษณ์, ๙ มีนาคม ๒๕๕๙.

นายวรเทพ ศุภกิจเจริญ. นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลเขาศิรีส อำเภอพรานกระต่าย. สัมภาษณ์, ๙ มีนาคม ๒๕๕๙.

นายวินัย เดชศรี. นายกองค์การบริหารส่วนตำบลไตรตรังซ์ อำเภอเมืองกำแพงเพชร. สัมภาษณ์, ๙ มีนาคม ๒๕๕๙.

นายสมพงษ์ คงเมือง. รองประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลไตรตรึงษ์ อำเภอมืองกำแพงเพชร.

สัมภาษณ์, ๘ มีนาคม ๒๕๕๙.

พระครูสุนทรวิจิตร. เจ้าอาวาสวัดวังพระธาตุ อำเภอมืองกำแพงเพชร. สัมภาษณ์, ๘ มีนาคม

๒๕๕๙.

พระครูอาทรวิโรดม. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง ตำบลนครชุม อำเภอมือง

กำแพงเพชร. สัมภาษณ์, ๒๓ ธันวาคม ๒๕๕๘.

พระมหาวิโรจน์ วิโรจน์. เจ้าอาวาสวัดสว่างอารมณ์ รองเจ้าคณะจังหวัดกำแพงเพชร. สัมภาษณ์, ๘

มีนาคม ๒๕๕๙.

ภาคผนวก ก

บทความวิจัย

การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ :
เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

A study of History and Buddhist Art in the Ancient Communities:
Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Truang and Muang Bang Phan,
Kamphaeng Phet province

พระราชวรเมธี, ผศ.ดร., พระเมธีวรวิจิตร, ดร.
พระครูโกศลวิจิตรกิจ, ดร., อธิวัฒน์ แสนคำ,

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ : เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร มีวัตถุประสงค์ (๑) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน, (๒) เพื่อศึกษา แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมือง บางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และ (๓) เพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์ และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานมี พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ร่วมสมัยกัน มีความรุ่งเรืองสูงสุดในสมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙- ๒๐) จึงทำให้ลักษณะพุทธศิลป์ส่วนใหญ่ในชุมชนโบราณเป็นศิลปะสุโขทัย โดยในชุมชนโบราณเมือง นครชุมพบโบราณสถานสำคัญ ๙ แห่ง ชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์พบโบราณสถานสำคัญ ๓ แห่ง และชุมชนโบราณเมืองบางพานพบโบราณสถานสำคัญ ๑ แห่ง โบราณสถานส่วนใหญ่ที่พบเป็นเจดีย์ ประฐาน ฐานวิหาร ฐานมณฑปและฐานเจดีย์ราย

โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานส่วนหนึ่ง ต้องเผชิญกับสภาพปัญหาการรุกราน ทำลายและละเลยการอนุรักษ์ ทำให้อยู่ในสภาพชำรุด ทรุดโทรม รกร้าง เสื่อมโทรมและเสี่ยงต่อการพังทลาย จากการศึกษาพบว่าแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน ควรเป็นการร่วมมือ กันของทุกภาคส่วนโดยเฉพาะการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และ

พัฒนาในระดับนโยบาย แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยประชาชน และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ผลการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ทำให้เกิดกระบวนการทำงานเพื่อสร้างเครือข่ายเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการประสานงานผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ขั้นตอนการประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ขั้นตอนการคัดเลือกคณะทำงานเครือข่าย ขั้นตอนกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่าย คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งประกอบไปด้วยตัวแทนจากทุกภาคส่วนได้ร่วมกัน กำหนดทิศทางการทำงานโดยนำแนวคิด “3E-Model” มาปรับประยุกต์ใช้สำหรับการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์และเมืองบางพาน เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานอย่างจริงจังและยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ : ชุมชนโบราณ, ประวัติศาสตร์, พุทธศิลป์, การอนุรักษ์และพัฒนา, จังหวัดกำแพงเพชร

ABSTRACT

The research of “A Study of History and Buddhist Art in the Ancient Communities: Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan Kamphaeng Phet Province” had objectives : (1) to study on history and Buddhist art in the ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, (2) to study guidelines of conservation and development ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, by participation from the local community, and (3) to establish the network for conservation and development of ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan.

The result of the study, was found that ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, had historical development in the same period and became the most prospered in the period of Sukothai (13-14th century) with the result that more Buddhist art in the ancient communities also were Sukothai art. There were 9 ancient remains in Nakorn Chum, 3 in Trai-Trueng, and 1 in Bang Phan, mostly of ancient remains were main Stupa, base of Vihara, base of Mandapa, and base of subsidiary stupa.

In addition, some parts of ancient remains, in ancient communities, Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, are endangering from many problems such as encroachment, destruction and lack of conservation. The study found that guidelines of conservation and development ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan

should be cooperation from all sectors, especially from the local communities, by assign the policy of conservation and development together between people, local governors, and other associated institutions.

Eventually, the results of the established network for conservation and development of ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, Kamphaeng Phet province, contributed to the process of the network establish working. Starting from coordinate implicated persons, assemble with implicated persons, choose the committee of network, set the role and duty of the network committee. The committee of conservation and development network, which agents from all of sectors, assigned the direction of the progress together by used the thought of “3E-Model” to applied for the conservation and development, for the earnestly conservation and sustainable development, for ancient remains in ancient communities Muang Nakorn Chum, Muang Trai-Trueng and Muang Bang Phan, Kamphaeng Phet province.

Keywords : Ancient Community, History, Buddhist Art, Conservation and Development, Kamphaeng Phet Province.

๑. ที่มาและความสำคัญของการวิจัย

จังหวัดกำแพงเพชรเป็นจังหวัดที่มีความสำคัญจังหวัดหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เนื่องจากเป็นที่ตั้งของเมืองกำแพงเพชร เมืองโบราณขนาดใหญ่และมีบทบาทความสำคัญมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย นอกจากนี้ยังมีเมืองโบราณขนาดเล็กอีกหลายเมืองที่กระจายตัวในเขตจังหวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งริมสองฝั่งแม่น้ำปิง ซึ่งเป็นแม่น้ำสำคัญที่ไหลผ่านพื้นที่จังหวัด เช่น เมืองกำแพงเพชร เมืองนครชุม เมืองไตรตรึงษ์ เมืองคตและเมืองเทพนคร เป็นต้น

เมืองนครชุม อยู่ในเขตตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร เป็นชุมชนโบราณที่มีความเจริญสูงสุดในลุ่มน้ำปิงเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐ ลักษณะตัวเมือง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า รูปกำแพงเมือง สร้างคดเคี้ยวตามลำน้ำปิง กว้างประมาณ ๔๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๒,๙๐๐ เมตร มีคูเมือง ๒ ชั้น กำแพงเมืองเป็นคันดิน ๓ ชั้น กำแพงเมืองทางทิศตะวันออก ปากคลองสวนหมาก ผ่านไปทางทิศใต้ของสะพานกำแพงเพชรไปสิ้นสุดที่บ้านห้วยยาง กำแพงเมืองทางด้านลำน้ำปิงถูกน้ำกัดเซาะพังทลายไปสิ้น

เมืองนครชุมมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท โดยพระองค์สถาปนาพระบรมธาตุและทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เมืองนครชุม ในจารึกนครชุมได้กล่าวถึงการเสด็จมายังเมืองนครชุมของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ เพื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุพร้อมด้วยหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากลังกาทวิมาประดิษฐานไว้ในเมืองนครชุม ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระมหาธาตุและต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวงในปัจจุบัน

ปัจจุบันแม้ว่าชุมชนโบราณเมืองนครชุมจะผ่านการถูกทิ้งร้างมานานกว่า ๔๐๐ ปี ก่อนที่จะมีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ก็ยังปรากฏแนวกำแพงเมือง และแหล่งโบราณคดีที่สำคัญซึ่งประกอบไปด้วยวัดซุ่มกอ วัดเจดีย์กลางทุ่ง วัดหนองพิกุล วัดหนองลังกา วัดหนองยายช่วย วัดหม่องกาเล วัดเจดีย์ทอง พระบรมธาตุเจดีย์ และป้อมทุ่งเศรษฐี^๑ นอกจากนี้ ยังมีบ้านห้างสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ และพิพิธภัณฑสถาน ศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนตำบลนครชุม วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง ซึ่งเป็นสถานที่รวบรวมและจัดแสดงโบราณวัตถุ ตลอดจนข้าวของเครื่องใช้ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของชุมชนนครชุมในอดีตอีกด้วย จึงทำให้องค์การยูเนสโก (UNESCO) ประกาศขึ้นทะเบียนให้เมืองนครชุมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอุทยานประวัติศาสตร์ กำแพงเพชร เป็นมรดกโลกร่วมกับอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและศรีสัชนาลัย

เมืองไตรตรัง ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิงฝั่งตะวันตก ในเขตบ้านวังพระธาตุ ตำบลไตรตรัง อำเภอกำแพงเพชร อยู่ทางด้านใต้ของเมืองนครชุมลงมาประมาณ ๑๘ กิโลเมตร ลักษณะเป็นชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ประกอบด้วยคันดิน ๓ ชั้น และคูน้ำ ๒ ชั้น ฝั่งเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมนขนาดประมาณ ๘๐๐ x ๘๔๐ เมตร แนวคันดินด้านทิศเหนืออยู่ติดกับแม่น้ำปิง

ภายในเมืองมีโบราณสถานสำคัญ คือ วัดเจดีย์เจ็ดยอด ถัดจากวัดเจดีย์เจ็ดยอดไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๒๐๐ เมตร ปรากฏโบราณสถานอีกแห่งหนึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า วัดพระปรารักษ์ มีเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานของวัด ปัจจุบันชาวบ้านได้เข้ามาใช้พื้นที่ภายในเมืองเพื่อทำการเพาะปลูกพืชไร่ต่างๆ ส่วนทางนอกเมืองด้านทิศตะวันออก มีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดวังพระธาตุ^๒

ส่วนเมืองบางพานอยู่ในเขตบ้านวังพาน ตำบลเขาศรีส อำเภอรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร อยู่บนเส้นทางถนนพระร่วงจากเมืองสุโขทัยไปยังอำเภอกำแพงเพชร เป็นเมืองโบราณรูปวงรีค่อนข้างกลม มีกำแพงเมือง ๒ ชั้น ยกเว้นทางด้านทิศเหนือกำแพงเมือง ๓ ชั้น^๓

เมืองบางพานมีพัฒนาการเริ่มแรกประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘^๔ เป็นเมืองที่มีศิลาจารึกสุโขทัยกล่าวถึงหลายหลัก ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองกลางทุ่งนามีเขานางทอง บนยอดเขามีซากวัดโบราณซึ่งมีฐานเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ฐานวิหารและฐานมณฑปพระพุทธรูปที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงประดิษฐานไว้ ทั้งการที่มีศิลาจารึกหลายหลักกล่าวถึง และเป็นเมืองที่

^๑ กรมศิลปากร, นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร, (สุโขทัย: วิทยาคอมพิวเตอร์ออฟเซต, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๙-๑๔๒.

^๒ ธัชกร ตันติวงศ์, “ร่องรอยชุมชนก่อนสมัยสุโขทัยในกำแพงเพชร: หลักฐานที่พบบริเวณเมืองไตรตรัง”, ขุมทางอินโดจีน: เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปริทัศน์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖): หน้า ๒๕๗.

^๓ โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม ๑ ก-ป), (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๒๙๘.

^๔ ลลิตรา พงษ์เทียน, “การศึกษาชุมชนโบราณเมืองบางพาน ตำบลเขาศรีส อำเภอรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๗.

ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองบางพานในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

แม้ว่าประเทศไทยจะมีพระราชบัญญัติโบราณวัตถุโบราณสถาน มาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๐๔ มีอนุสัญญาระหว่างประเทศ และทำสัญญากับบางประเทศเพื่อป้องกันการนำเข้า-ส่งออกโบราณวัตถุที่ผิดกฎหมาย เช่น โบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่เป็นหลักฐานความเป็นมาของประเทศชาติ จะซื้อขายได้ก็เฉพาะสิ่งของที่เป็นสมบัติส่วนตัวที่ได้รับเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษผู้สร้างขึ้นมาเท่านั้น แต่กระนั้นก็ยังมีการซื้อขายโบราณวัตถุอันเป็นสมบัติของชาติกันอย่างกว้างขวาง มิได้เกรงกลัวอาญาของกฎหมายเลยวิธีเดียวที่อาจช่วยแก้ปัญหานี้ได้คือ กระตุ้นจิตสำนึกของคนให้มีคุณธรรม ให้มีความรู้สึกผิดชอบที่จะร่วมแรงร่วมใจอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุของประเทศ ให้เป็นสมบัติวัฒนธรรมของบ้านเมืองมิใช่เป็นสมบัติส่วนตัว ทั้งนี้จะต้องรื้อกระทำนับตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เพราะพรุ่งนี้ก็อาจสายไปเสียแล้ว

นอกจากนี้ ในการศึกษาวิจัยตามโครงการวิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร” ซึ่งได้รับสนับสนุนการวิจัยงบประมาณปี ๒๕๕๖ จากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ยังพบข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยต่อไปว่า ควรมีการศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ในเขตพื้นที่จังหวัดกำแพงเพชร ที่นอกเหนือจากแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลนครชุมด้วย เพราะแหล่งโบราณคดีถือเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้สำคัญด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดีและพุทธศิลป์

ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงเล็งเห็นความสำคัญและความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการศึกษาและปลูกฝังจิตสำนึกในการตระหนักรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลนครชุม ก่อนที่แหล่งโบราณคดีเหล่านี้จะถูกทำลายโดยการกระทำของประชาชนที่ปราศจากความรู้ความเข้าใจ โดยดำเนินการศึกษารวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดี เพื่อประยุกต์ใช้เสริมหลักสูตรการเรียนการสอนในสถานศึกษา สำหรับนักเรียน นักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว ได้เกิดความรู้ความเข้าใจและความภาคภูมิใจ นำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจที่ลุ่มลึกในการดูแลและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนมรดกทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่นและประเทศชาติแบบมีส่วนร่วมให้คงอยู่สืบไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อการศึกษาประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

๒. เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

๓. เพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยทั้งในเชิงเอกสารและการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

๑. การศึกษาในเชิงเอกสาร และเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร จากหนังสือ งานวรรณกรรม งานวิจัย

๒. การจัดทำเครื่องมือจัดเก็บข้อมูล

(๑) การสร้างแบบสัมภาษณ์เพื่อให้ครอบคลุมเนื้อหาตามวัตถุประสงค์

(๒) การสร้างแบบสำรวจแหล่งโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

๓. การศึกษาภาคสนาม โดย

(๑) การสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อศึกษาความเป็นมาของชุมชนโบราณ และโบราณสถาน และกระบวนการอนุรักษ์และพัฒนาโดยชุมชนมีส่วนร่วม

(๒) การประชุมเชิงปฏิบัติการ เผยแพร่ข้อมูลประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ตลอดจนแนวทางอนุรักษ์และพัฒนา

๔. การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการเรียบเรียง การวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งต่างๆ โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

๕. การนำเสนอข้อมูล ใช้การพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) เพื่อให้เห็นประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ตลอดจนแนวทางอนุรักษ์และพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณทั้งสามแห่ง

๔. สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ : เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร คณะผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ การประชุมเชิงปฏิบัติการ ประชุมระดมความคิดเห็น และการสังเกตจากการลงพื้นที่ภาคสนาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์ สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๔.๑ ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

จากประเด็นเนื้อหาที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรนั้น สามารถแยกสรุปข้อมูลเป็นแต่ละชุมชนโบราณได้ดังนี้

๔.๑.๑ ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครชุมเริ่มต้นและรุ่งเรืองขึ้นประมาณช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ เมืองนครชุมได้ถูกอำนาจรัฐจากส่วนกลางเข้ามามีบทบาทในการควบคุมดูแลเป็นอย่างมาก แสดงให้เห็นว่า เมืองนครชุมเป็นเมืองที่มีความสำคัญในตัวเองไม่น้อย การที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงเลือกเมืองนครชุมเป็นที่สถาปนาพระบรมธาตุและปลูกพระศรีมหาโพธิ์ที่อัญเชิญมาจากลังกา แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าอำนาจจากส่วนกลางพยายามเข้ามามีบทบาทและควบคุมดูแลเมืองนครชุม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้แว่นสุโขทัยให้ความสนใจเมืองนครชุม

หลังการเข้ามาของอำนาจจากเมืองสุโขทัย เมืองนครชุมได้รับเอารูปแบบทางด้านศิลปะสถาปัตยกรรมเข้ามาใช้ในเมือง ดังที่พบว่าโบราณสถานส่วนใหญ่ล้วนแล้วแต่เป็นศิลปะสุโขทัย ต่อมากรุงศรีอยุธยาพยายามขยายอำนาจขึ้นมาทางเหนือ เมืองนครชุมได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก มีการตั้งเมืองกำแพงเพชรขึ้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงตรงข้ามกับเมืองนครชุม ราษฎรส่วนหนึ่งมาจากกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ส่วนหนึ่งเป็นชาวเมืองนครชุม การสร้างเมืองกำแพงเพชรนี้ทำให้ชาวเมืองนครชุมย้ายบ้านเรือนข้ามมาทางฝั่งตะวันออกมากมาย ในที่สุดเมืองนครชุมก็เสื่อมสลายลง

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ฝั่งเมืองนครชุมคงเริ่มเป็นเมืองร้าง และกลายเป็นเมืองร้างในพุทธศตวรรษที่ ๒๒ หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาสามารถผนวกเอาบ้านเมืองในอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรได้ กรุงศรีอยุธยาก็ได้ทำสงครามกับพม่า เมืองกำแพงเพชรมีบทบาทในฐานะเป็นเมืองสำคัญที่ควบคุมเส้นทางเดินทัพของพม่าทางด้านแม่ละเมา

ส่วนกลุ่มคนที่อาศัยอยู่บริเวณเมืองโบราณนครชุมนั้น เป็นกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภายหลัง ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เอง ไม่ได้เป็นชาวเมืองนครชุมมาแต่เดิม เนื้อหาในวิจัยนี้จึงเป็นพัฒนาการของชุมชนโบราณที่ไม่ใช่ชุมชนในปัจจุบันนี้ หากต้องการทราบถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนปัจจุบันก็ต้องทำการศึกษาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งจะเป็นประวัติศาสตร์ชุมชนที่เห็นภาพของผู้คนในปัจจุบัน ควรจะมีการศึกษาในลำดับต่อไป

ลักษณะทางพุทธศิลป์ที่พบตามโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองนครชุมที่มีความสำคัญและความเกี่ยวข้องทั้งสิ้น ๙ แห่ง ได้แก่

๑. วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง มีพระเจดีย์ประธานจากหลักฐานประวัติศาสตร์ที่ระบุว่าในอดีตเป็นพระเจดีย์แบบสุโขทัยหรือทรงดอกบัวตูม และมีพระเจดีย์ขนาดเล็กอยู่ด้านข้าง ๒ องค์ รวมเป็นพระเจดีย์ ๓ องค์บนฐานเดียวกัน ปัจจุบันพระเจดีย์องค์นี้ได้ถูกบูรณะเป็นรูปทรงแบบศิลปะพม่า-มอญ

๒. วัดสว่างอารมณ์ มีสถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่ภายในวัดแห่งนี้ ได้แก่เก๋งมณฑปศิลปะแบบพม่าขนาดความกว้างทั้งสิ้น ๙ เมตร ยาว ๘.๘๕ เมตรภายในประดิษฐานหลวงพ่อบุญรอด ศิลปะแบบล้านนา

๓. วัดพระเจดีย์ทอง ภายในเขตวัดมีแหล่งโบราณคดีที่มีรูปแบบและแผนผังแบบสถาปัตยกรรมในสมัยสุโขทัย มีพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นประธาน วิหาร๖ห้อง กำแพงแก้วรอบพระเจดีย์เป็นลักษณะ ๘ เหลี่ยมและมีกำแพงแก้วรอบวิหารเป็นลักษณะ ๔ เหลี่ยม

๔. วัดหนองลังกา มีลักษณะของสถาปัตยกรรมเป็นแบบศิลปะสุโขทัยผสมผสานกับศิลปะล้านนาแผนผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่รูปแบบของสถาปัตยกรรมหลักประกอบด้วยวิหารที่มีลักษณะที่ดัดแปลงจากวิหารแบบล้านนา และพระเจดีย์ประธานที่มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลมหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าทรงระฆังคว่ำในลักษณะศิลปะสุโขทัยแบบสกุลช่างกำแพงเพชร

๕. วัดหนองพิกุล มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนสถาปัตยกรรมที่พบภายในวัดหนองพิกุลแห่งนี้ พบว่ามีวิหารขนาด ๕ ห้อง พระมณฑปซึ่งรูปแบบจะคล้ายคลึงกับมณฑปวัดศรีชุมเจดีย์ราย ๘ องค์ วิหารขนาดเล็กและกำแพงแก้วที่ก่อศิลาแลงรอบพระมณฑปของวัด

๖. วัดเจดีย์กลางทุ่ง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย เพราะมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ นั่นคือพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมแบบสุโขทัยลักษณะทางสถาปัตยกรรมประกอบด้วยวิหาร ๕ ห้อง ถัดจากด้านหลังของวิหาร เป็นพระเจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมและมีพระเจดีย์รายปรากฏอยู่ด้านหลังพระเจดีย์ประธานอีก ๑ องค์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระเจดีย์ทรงระฆัง

๗. วัดขุ่มกอ โบราณสถานที่พบในวัดขุ่มกอได้แก่พระเจดีย์ฐานแปดเหลี่ยม ๑ องค์ สันนิษฐานว่าเป็นลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่เป็นลักษณะเฉพาะของเมืองกำแพงเพชร ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับพระเจดีย์ประธานวัดหนองยายช่วยซึ่งเป็นวัดในเขตอรัญญิกเช่นเดียวกัน และยังมีลักษณะคล้ายกับพระเจดีย์วัดพระแก้ว และพระเจดีย์วัดพระนอนซึ่งอยู่ทางฝั่งเมืองกำแพงเพชรอีกด้วย

๘. วัดหนองยายช่วย ประกอบด้วย วิหารที่มีขนาด ๕ ห้อง ลักษณะของวิหารคล้ายกับการสร้างโบสถ์ซ้อนอยู่บนวิหาร วิหารนี้สร้างเชื่อมต่อกับมณฑปซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเจดีย์ประธาน สันนิษฐานว่าการสร้างวิหารที่เชื่อมต่อกับพระเจดีย์น่าจะได้รับอิทธิพลลักษณะนี้มาจากล้านนา พระเจดีย์เป็นทรงระฆัง มีฐานเป็นลักษณะแปดเหลี่ยมซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของกำแพงเพชร

๙. วัดหม่องกาเล ประกอบด้วย วิหารจำนวน ๕ ห้อง และพระเจดีย์อยู่ติดกับวิหาร โดยพระเจดีย์ยังมีซุ้มอยู่ที่ฐานเจดีย์จำนวน ๓ ซุ้ม สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระพุทธรูปประทับนั่ง ทั้งยังมีคูน้ำคันดินล้อมรอบอยู่ทั้ง ๔ ด้าน มีความกว้าง ๘.๕๐ เมตร แต่ในปัจจุบันได้ต้นหินหายไปจดหมด

๔.๑.๒ ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณเมืองไตรตรังษ์นั้นพบข้อมูลที่ได้จากการดำเนินขุดค้นในบริเวณเมืองไตรตรังษ์ ซึ่งพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาภาชนะดินเผาก้นกลม และตะเกียงดินเผาแบบโรมัน ลูกปัดหินและลูกปัดแก้วสีเหลือง ส้ม เขียว ฟ้า น้ำเงิน ดำ และสีน้ำตาลแดง แวดินเผาซึ่งสามารถเทียบเคียงอายุสมัยจากโบราณวัตถุที่มีลักษณะร่วมกันว่าอยู่ในช่วงของวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖) จากหลักฐานที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า เมืองไตรตรังษ์มีการอยู่อาศัยตั้งตั้งช่วงสมัยก่อนสุโขทัย โดยสันนิษฐานว่ามีการเข้ามาอยู่อาศัยตั้งแต่สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖)

ต่อมาชื่อเมืองไตรตรังษ์ปรากฏเอกสารทางประวัติศาสตร์หรือจารึกกฎหมายลักษณะโจร เป็นกฎหมายอาญาในยุคแรกเริ่มที่อาณาจักรอยุธยาตราขึ้นบังคับใช้ในแคว้นสุโขทัย กฎหมายลักษณะโจรเกิดขึ้นจากพระบรมราชโองการให้ตราพระราชบัญญัติกฎหมายลักษณะโจร จารึกหลักนี้

แสดงว่า เมื่อราว พ.ศ. ๑๙๑๖ นั้น เมืองไตรตรังซ์ยังอยู่ในเขตของสุโขทัย และยังเป็นเมืองอยู่ โดยมีลูกเลี้ยงของกษัตริย์สุโขทัยปกครอง การพบข้อความในจารึกกฎหมายลักษณะโจรและการพบโบราณสถานและเศษภาชนะดินเผาที่สามารถกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ จำนวนมากในเขตเมืองไตรตรังซ์ แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองและความสำคัญของชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ ได้เป็นอย่างดี

เมืองไตรตรังซ์ในยุคเสื่อมก่อนการทิ้งร้างนั้น สันนิษฐานว่ามีการย้ายเมืองไตรตรังซ์ข้ามไปอยู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำปิง ในบริเวณชุมชนโบราณที่เรียกว่า “เมืองเทพนคร” ในระยะหลัง ซึ่งศรีศักรมีความเห็นว่าไม่น่าจะเป็นคนละเมืองกัน แต่น่าจะเป็นเมืองเก่าและเมืองใหม่มากกว่า เมืองเก่าก็คือเมืองไตรตรังซ์ เพราะมีร่องรอยหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ามีมาก่อน โดยเฉพาะลักษณะผังเมือง เมืองไตรตรังซ์มีกำแพงดินล้อมรอบสามชั้นแบบเมืองสุโขทัย ส่วนเมืองเทพนครมีคูน้ำและกำแพงเพียงชั้นเดียว อีกทั้งลักษณะร่องคูและมุมเมืองที่เป็นรูปเหลี่ยมนั้น แสดงให้เห็นว่าเป็นของที่เกิดขึ้นทีหลัง จึงเข้าใจว่าครั้งหนึ่งคงมีการทิ้งบริเวณเมืองไตรตรังซ์ทางฝั่งตะวันตกมาสร้างเมืองใหม่ทางฝั่งตะวันออก เมืองนี้คงไม่มีความสำคัญอะไรแล้ว อาจดำรงอยู่เพียงแค่ขณะหนึ่งก็หมดความสำคัญไป จึงไม่พบเศษภาชนะและโบราณวัตถุอื่นๆ ที่แสดงการตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นเวลานาน

ลักษณะทางพุทธศิลป์ที่พบตามโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์ที่มีความสำคัญและความเกี่ยวข้องทั้งสิ้น ๓ แห่ง ได้แก่

๑. วัดเจดีย์เจ็ดยอด สิ่งก่อสร้างที่สำคัญประกอบไปด้วย เจดีย์ประธานทรงดอกบัว เป็นเจดีย์รูปแบบที่นิยมสร้างในสมัยสุโขทัย มีวิหารก่ออิฐทางทิศตะวันออกของเจดีย์ประธานและโดยรอบเจดีย์ประธานมีเจดีย์ขนาดเล็กก่อด้วยอิฐจำนวน ๑๕ องค์ เหลือเฉพาะส่วนฐานล้อมรอบอยู่

๒. วัดวังพระธาตุ มีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์สมัยสุโขทัยขนาดใหญ่มากที่สุดเท่าที่พบในจังหวัดกำแพงเพชร ได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากรแล้ว ด้านหน้ามีวิหารสร้างด้วยอิฐเป็นฐาน เสาเป็นศิลาแลง คงสร้างในสมัยเดียวกับเจดีย์ ในโบสถ์วัดวังพระธาตุ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหลวงพ่อเพชรหล่อด้วยสำริด ขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย มีขนาดหน้าตักกว้าง ๙๐ เซนติเมตร สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาตอนกลาง อิทธิพลศิลปะล้านนา สามารถกำหนดอายุได้ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒

๓. วัดพระปรารค์ มีสิ่งก่อสร้างประกอบด้วย เจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ ก่อด้วยอิฐ ตั้งอยู่บนฐานแผนผังแปดเหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวกลาจนถึงองค์ระฆัง ส่วนยอดหักพังลงมาหมด

๔.๑.๓ ประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองบางพาน
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณเมืองบางพานนั้นสันนิษฐานว่ามีพัฒนาการเริ่มแรกประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นเมืองที่มีศิลาจารึกสุโขทัยกล่าวถึงหลายหลัก ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองกลางทุ่งนามีเขานางทอง บนยอดเขามีสากวัดโบราณซึ่งมีฐานเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ฐานวิหารและฐานมณฑปพระพุทธรูปที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงประดิษฐานไว้ ทั้งการที่มีศิลาจารึกหลายหลักกล่าวถึงและเป็นเมืองที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองบางพานในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

ในจารึกฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชรกล่าวถึงการบูรณะซ่อมแซมถนนและท่อปู้พระยาร่วงของเจ้าเมืองกำแพงเพชร ซึ่งคงเป็นคลองส่งน้ำเดิมที่ขุดขึ้นในสมัยสุโขทัย ต่อมาต้นเขินลง จึงได้มีการจัดทำระบบชลประทานโดยขุดคลองชักน้ำขึ้นไปที่เมืองบางพาน นอกจากนี้ พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ยังโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปบาทจำลองไปประดิษฐานบนยอดเขานางทองที่เมืองบางพานนั้นด้วย

เมืองบางพานคงมีความสำคัญและมีผู้คนอาศัยอยู่มากพอสมควร จะเห็นได้ว่าในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อำนาจควบคุมของเมืองหลวงคือเมืองสุโขทัยได้อ่อนแอลงหลังจากการสวรรคตของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทำให้บรรดาเมืองใหญ่น้อยหลายเมืองประกาศตัวเป็นอิสระอยู่นอกการควบคุมของเมืองสุโขทัย และหลังจากที่มีการสร้างถนนพระร่วงแล้ว ก็คงทำให้บรรดาบ้านเมืองตามเส้นทางถนนพระร่วงมีความรุ่งเรืองและมีผู้คนเข้ามาอาศัยเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประดิษฐานพระพุทธรูปบาทจำลองไว้บนยอดเขานางทองนั้นคงมีผลกระทบอย่างยิ่งต่อการขยายตัวของชุมชนเมืองบางพาน ส่วนเมืองอื่นๆ ก็คงเป็นทั้งชุมทางและที่พักของพ่อค้าและผู้คนที่เดินทางไปมาระหว่างเมืองใหญ่เหล่านี้

แต่ต่อมาเมืองบางพานคงกลายเป็นเมืองร้าง ชาวผู้คนอาศัยในปี พ.ศ.๒๑๒๗ เนื่องจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้มีพระราชกำหนดให้สมเด็จพระนเรศวรทำการอพยพผู้คนจากหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมดลงสู่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งก็สอดคล้องกับหลักฐานทางด้านโบราณคดี การกำหนดอายุโบราณวัตถุสถานในเขตเมืองบางพานที่พบส่วนใหญ่ของนักโบราณคดีล้วนแล้วแต่สันนิษฐานว่ามีอายุการสร้างประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๒ เท่านั้น ไม่พบแหล่งโบราณคดีหรือหลักฐานทางด้านโบราณคดีที่สร้างหลังจากนั้นเลย ทำให้เชื่อได้ว่าเมืองบางพานมีสภาพถูกทิ้งร้างในช่วงเวลาเดียวกันกับการกวาดต้อนเทครัวในครั้งดังกล่าวนี้

ลักษณะทางพุทธศิลป์ที่พบตามโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองบางพานที่มีความสำคัญและความเกี่ยวข้องทั้งสิ้น ๑ แห่ง ได้แก่ วัดเขานางทองซึ่งเป็นกลุ่มซากโบราณสถานที่พบบนเขานางทอง ได้แก่ เจดีย์ประธานตั้งอยู่บนตำแหน่งที่สูงที่สุดของเขา สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ซากฐานเจดีย์รายที่ก่อด้วยอิฐ ฐานมณฑป และมีฐานวิหารทรงโถงมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา และบ่อน้ำกรุด้วยอิฐด้วย

๔.๒ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรัง และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

การศึกษาสภาพปัญหา แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรัง และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน การวิเคราะห์เนื้อหาได้นำเอาข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถาน จำนวน ๒๐ คน และการประชุมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้ได้ข้อมูลดังนี้

๔.๒.๑ สภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน การศึกษาสภาพปัญหาสภาพการรูก้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังและเมือง

บางพาน คณะผู้วิจัยได้จัดสภาพปัญหาออกเป็น ๒ ด้าน ได้แก่ สภาพปัญหาการรุกร้าและทำลายโบราณสถาน และสภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์โบราณสถาน

สภาพปัญหาการรุกร้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม ปรากฏข้อมูลต่างๆ ได้แก่ การสร้างที่อยู่อาศัยในเขตโบราณสถาน การรุกร้าเขตโบราณสถาน การเกิดแหล่งมั่วสุมในเขตโบราณสถาน การทิ้งขยะและสิ่งต่างๆ ในเขตโบราณสถาน การทำเกษตรกรรมในเขตโบราณสถาน การเลี้ยงสัตว์ในเขตโบราณสถาน การฝ่าฝืนข้อห้ามของเขตโบราณสถาน การฝ่าฝืนข้อห้ามของเขตโบราณสถานมีหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นเก็บเศษโบราณวัตถุ การป็น پایโบราณสถานหรือการฝ่าฝืนข้อห้ามของวัดที่ทำการดูแลโบราณสถาน ทั้งนี้ยังมีปัญหาที่เกิดจากการละเลยในการอนุรักษ์โบราณสถาน เช่น ขาดความร่วมมือการอนุรักษ์ดูแลโบราณสถานของชุมชน การขาดการดูแลความสะอาดของโบราณสถาน การขาดความรู้ ความเข้าใจของชุมชน ปลอ่ยให้รกร้าง การเข้าถึงโบราณสถานของเจ้าหน้าที่เป็นไปอย่างลำบาก และการเกี่ยงความรับผิดชอบของหน่วยงานรัฐ

สภาพปัญหาการรุกร้าและทำลายโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์ ปรากฏข้อมูลต่างๆ ได้แก่ การรุกร้าเขตโบราณสถาน การเลี้ยงสัตว์ในเขตโบราณสถาน การขุดหาตัวตุนในเขตโบราณสถาน เนื่องจากบริเวณชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์มีสภาพภูมิประเทศเป็นดินร่วนปนทรายเสียส่วนใหญ่ทำให้มีตัวตุนซึ่งเป็นสัตว์ป่าอาศัยอยู่ใต้ดินเข้ามาอาศัยอยู่จำนวนหนึ่ง ชาวบ้านส่วนหนึ่งมาขุดลงไปฝังตัวตุน เพื่อจับตัวตุนมาประกอบอาหาร ทำให้บริเวณเขตโบราณสถานวัดพระปรารักษ์มีหลุมที่เกิดจากการขุดหาตัวตุนของชาวบ้านอยู่หลายแห่ง

สภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์ก็มีปรากฏด้วย เช่น การขาดความร่วมมือการอนุรักษ์ดูแลโบราณสถานของชุมชนและหน่วยงานราชการในท้องถิ่น ปัญหาที่ส่งผลกระทบอย่างมากในการดูแลรักษาโบราณสถานก็คือ การขาดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการดูแลรักษา ตลอดจนจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์และรักษามรดกของชาติ และการเข้าถึงโบราณสถานนั้นเข้าถึงได้ยาก เนื่องจากถนนที่เข้าไปนั้นเป็นถนนลูกรัง และไม่มีป้ายบอกทางชัดเจนตามถนนสายหลัก ทำให้การที่การเข้าถึงเขตโบราณสถานได้ยาก เป็นต้น

สภาพปัญหาการรุกร้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองบางพาน ปรากฏข้อมูลต่างๆ ได้แก่ ปัญหาการทิ้งขยะและสิ่งต่างๆ ในเขตโบราณสถาน ปัญหาการเผาป่าเพื่อหาผักหวาน การเข้าถึงโบราณสถานค่อนข้างลำบาก เนื่องจากว่าโบราณสถานวัดเขานางทองตั้งอยู่บนยอดเขา การเดินทางขึ้นไปดูแลอนุรักษ์นั้นเป็นไปด้วยความยากลำบาก ทำให้ขาดการดูแลความสะอาดของโบราณสถาน ทำให้เกิดการละเลยในการอนุรักษ์โบราณสถานขึ้น รวมทั้งป้ายข้อมูลความสำคัญของโบราณสถานแต่ละจุดบนเขานางทอง ปัจจุบันข้อความที่มีอยู่ไม่ชัดเจน เลื่อนรางหรือชำรุดเสียหายอันเกิดจากธรรมชาติที่ผู้กร่อนตามกาลเวลา ซึ่งทางภาครัฐเองก็ไม่ได้ให้ความสำคัญ และปลอ่ยปะละเลยในการซ่อมแซมป้ายข้อมูลโบราณสถาน

๔.๒.๒ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการรุกร้า ทำลายและละเลยในการอนุรักษ์โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรที่พบได้ในปัจจุบัน ปัญหา

ดังกล่าวสมควรที่ชาวบ้านในชุมชนและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ควรตระหนักถึงความสำคัญและร่วมหาแนวทางในการแก้ไขสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นต่อไป คณะผู้วิจัยจึงแยกแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณทั้ง ๓ แห่งเป็น ๓ แนวทางร่วมกัน คือ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในระดับนโยบาย แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยประชาชน และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

๑. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในระดับนโยบาย รัฐจะต้องเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานแก่ชาวบ้าน โดยในลักษณะดังกล่าวจะต้องอธิบายถึงรูปแบบกฎหมาย อาทิ พื้นที่อาณาเขตที่แน่นอน การทำลายสมบัติของชาติและโทษที่จะได้รับอย่างละเอียด เพื่อไม่ให้เกิดความรื้อร้าวในภายหลัง ในวิธีการจัดอบรมแบบท้องถิ่นนี้จะต้องมีการประสานงานกับหน่วยงานหลายฝ่ายและทุกครั้งที่อบรม จะต้องให้ชาวบ้านชี้แจงสาเหตุเพื่อให้รัฐมีส่วนร่วมเพื่อหาทางออกให้กับประชาชน

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีนโยบายการจัดทุนหมุนเวียนที่เกิดจากภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาทำการค้าและช่วยเหลือ โดยจะนำมาใช้เพื่อการพัฒนาชุมชนตามโบราณสถานต่างๆ เราได้จากกลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยบนพื้นที่ของโบราณสถาน ควรมีการนำมาใช้ในจัดทำที่อยู่ให้ชั่วคราวขึ้นเพื่อแยกไม่ให้อยู่เกี่ยวกับโบราณสถานหรือมอบให้คนที่เข้ามาดูแลความสะอาด รักษาความปลอดภัยให้แก่โบราณสถานอาจจะมอบให้กับเด็กๆ เยาวชนที่มาช่วยงานการท่องเที่ยวหรือนำทุนนี้มาทำการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชน หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนงบประมาณในการจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ หรือสนับสนุนเงินทุนในการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแก่ชุมชน และสถาบันการศึกษาในชุมชนควรจัดทำหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีในท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกให้กับนักเรียน

รัฐโดยกระทรวงท่องเที่ยวและกีฬา ควรมีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนมััคคุเทศก์ท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น เมื่อนักท่องเที่ยวมาในแต่ละครั้ง มัคคุเทศก์ควรที่จะอธิบายความรู้และความสำคัญของแหล่งโบราณคดีอย่างครบถ้วนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของโบราณสถานที่มีต่อท้องถิ่น นอกจากนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมบังคับใช้กฎหมาย ควรนำกฎหมายที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ มาบังคับใช้อย่างเด็ดขาด ตลอดจนตราข้อบัญญัติเพิ่มเติมในการอนุรักษ์ และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์

๒. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยประชาชน จากการสัมภาษณ์ การสำรวจและการสังเกตจากการลงพื้นที่ภาคสนามของคณะผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย พบว่ามีสภาพปัญหาในรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน เนื่องจากขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์โบราณสถานแห่งนั้น ปัญหาการทิ้งขยะและขาดแคลนบุคลากร ผู้นำที่จะเข้ามาดูแลจากเหตุผลที่กล่าวมาในข้างต้นนั้นถือได้ว่าเป็นปัญหาหลักสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนควรร่วมมือและจัดหาแนวทางที่ใช้การแก้ปัญหา ร่วมกัน ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์และจิตสาธารณะต่อการรักษาโบราณสถาน

ความคิดเห็นจากปัญหาที่พบโดยมากในชุมชนและโบราณสถานเหล่านี้ มาจากสภาพที่คนภายในชุมชนขาดความรู้ ความเข้าใจถึงความสำคัญของโบราณสถานที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อประวัติศาสตร์ไทย อันส่งผลให้เกิดการบุกรุก รุกล้ำเขตโบราณสถานบ่อยครั้ง จึงคาดว่าน่าจะมี

การจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อส่งผลที่จะช่วยในการเสริมสร้างถึงจิตสำนึกของคนในชุมชน ให้มีการอนุรักษ์ดูแลรักษาโบราณสถานเหล่านี้ให้มากขึ้นและอยู่คู่ชาวกำแพงเพชรต่อไป

ภายในชุมชนควรที่จะต้องมีการตั้งผู้นำหรือการตั้งตัวแทนขึ้นมาเพื่อเป็นผู้ที่คอยบังคับควบคุมให้ชาวชุมชนร่วมกันสวดสวดดูแลความเรียบร้อยของโบราณสถาน ทั้งนี้เพื่อไม่ให้สูญเสียบประมาณไปกับการซ่อมบำรุงโบราณสถานมากเกินไป อีกทั้งผู้นำต้องชี้แจง ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องแก่หน่วยงานภาครัฐและคนในชุมชนอย่างเป็นกลางและเท่าเทียม โดยที่ตัวของผู้นำเปรียบเสมือนหัวหน้าชุมชนหรือผู้ที่คอยวางกฎระเบียบทุกอย่างแก่ชุมชนตัวเอง สิ่งทีผู้นำและชาวบ้านต้องทำภายในชุมชน ต้องมีส่วนร่วมจัดกิจกรรมหรือประเพณีในลักษณะเชิงท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดให้บุคคลทั้งในและนอกเข้ามา มีการให้ความรู้เกี่ยวโบราณสถาน ส่วนตัวชาวบ้านก็ต้องคอยเป็นหูเป็นตา ให้กับรัฐในการสวดสวดดูแลโบราณสถาน ซึ่งเป็นมรดกของชาติ ที่เสมือนแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญให้ไว้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา แต่หากมีการบุกรุกทำลายชาวบ้านก็ต้องจ่ายภาษีให้แก่รัฐในการบูรณปฏิสังขรณ์

๓. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จากข้อมูลซึ่งเป็นผลที่สามารถสรุปได้จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง สำหรับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ เทศบาลตำบลนครชุม (ทต.นครชุม) องค์การบริหารส่วนตำบลนครชุม (อบต.นครชุม) องค์การบริหารส่วนตำบลไตรตรึงษ์ (อบต.ไตรตรึงษ์) และองค์การบริหารส่วนตำบลเขาคีรีส (อบต.เขาคีรีส) รวมทั้งหน่วยงานราชการต้องมีส่วนสนับสนุน เช่น จังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร สภาวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดกำแพงเพชร สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดกำแพงเพชร สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร เป็นต้น เพราะโบราณสถานนั้นมีความสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นในหลายด้าน ตลอดจนเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่สืบทอดวัฒนธรรมและประเพณี เสริมสร้างภูมิทัศน์ให้แก่ชุมชน

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องควรช่วยดูแลและเป็นหูเป็นตาให้กับโบราณสถาน โดยร่วมมือและประสานงานกับอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย กรมศิลปากร เพราะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีพนักงานหรือกำลังคนและงบประมาณที่เพียงพอต่อการดูแลโบราณสถานได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเฝ้าระวังการบุกรุกและทำลายโบราณสถาน สามารถช่วยดูแลถ่วงวชพืชที่ปกคลุมโบราณสถานให้สะอาด เรียบร้อย พัฒนาภูมิทัศน์ และอื่นๆ ได้ โดยประสานงานกับกรมศิลปากรในการให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโบราณสถานอย่างมีเหตุและผล แต่ก็ไม่อาจทำได้พลการได้ เนื่องจากอาจทำให้หลักฐานทางโบราณคดีได้รับผลกระทบหรือเสียหายได้

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องควรขยายเครือข่ายในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเพิ่มมากขึ้น และนำเครือข่ายเหล่านั้นมาร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานภายในท้องถิ่นต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรนำโบราณสถานมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แล้วนำมาปรับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการพัฒนา ส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่ ตลอดจนทั้งผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ควรกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานที่อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบเป็นวิสัยทัศน์ใน

การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานอย่างต่อเนื่อง เพื่อจะได้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และเป็นระบบต่อไป

๔.๓ สร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

การศึกษาสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาโดยการสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการดูแลรักษาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้นำชุมชน ข้าราชการในท้องถิ่นและพระสงฆ์ รวมทั้งการประชุมเชิงปฏิบัติการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

๔.๓.๑ การดำเนินการเพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร เป็นการดำเนินการโดยการผลักดันและขับเคลื่อนในขั้นต้นผ่านโครงการวิจัย เพื่อให้การทำงานของคณะทำงานเครือข่ายชุมชนได้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม คณะผู้วิจัยได้กำหนดทิศทางการสร้างเครือข่ายและการทำงานของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยได้นำหลักพุทธธรรม “อปริหานิยธรรม” มาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเชิงบูรณาการ อันจะส่งผลให้เกิดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

กระบวนการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร มีกระบวนการทำงานเพื่อสร้างเครือข่ายตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. ขั้นตอนการประสานงานผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อให้มาร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

๒. ขั้นตอนการประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อปรึกษาหารือในแนวทางการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร อันจะเป็นเครือข่ายนำร่องให้กับชุมชนอื่นๆ ต่อไปในอนาคต ตลอดจนนำเสนอรายงานการเก็บข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และความสำคัญของโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร สภาพปัญหาการรुक้า ทำลายและละเลยการอนุรักษ์ และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย ซึ่งได้จากการสำรวจ การสังเกต และการสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งนำมาสู่การสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และร่วมกันอนุรักษ์พัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นระบบและมีเครือข่ายในระดับชุมชน

๓. ขั้นตอนการคัดเลือกคณะทำงานเครือข่ายชุมชน โดยได้คณะกรรมการบริหารงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งมีพระราชวรานิช, ดร. ในฐานะเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง เป็นประธานเครือข่าย พระมหาวิโรจน์ วิโรจน์ เจ้าอาวาสวัดสว่างอารมณ์ เป็นรองประธานเครือข่าย และมีการเลือกพระเมธีวรานิช ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุ เป็นเลขานุการ และผู้ประสานงานเครือข่าย พร้อมทั้งเลือกกรรมการบริหารงานเครือข่ายที่มีทั้งตัวแทนชุมชนและตัวแทนหน่วยงานราชการอีก ๖ คน

แนวทางและบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร มีดังนี้

๑) ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างวัดหรือชุมชนที่มีโบราณสถานในเขตชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน กับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร กรมการศาสนา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลย และสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเลย เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนข้อมูลในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานร่วมกัน

๒) ทำหน้าที่แจ้งข่าวสารการดำเนินการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ให้เครือข่ายตามวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือชุมชนต่างๆ ได้รับทราบร่วมกัน

๓) ทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเพื่อหางบประมาณมาดำเนินการบูรณะ ซ่อมแซมและพัฒนาโบราณสถานให้อยู่ในสภาพคงทน และอยู่ในภูมิทัศน์ที่เหมาะสม

๔) ทำหน้าที่ขับเคลื่อนและส่งเสริมการพัฒนาโบราณสถานให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา ศิลปกรรมและวัฒนธรรมในระดับจังหวัดกำแพงเพชร

๕) ทำหน้าที่จัดการประชุมเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรเป็นประจำทุก ๔ เดือน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานร่วมกัน และปฏิบัติตามแนวทางของหลักอปริหานิยธรรม

๔.๓.๒ แนวทางการทำงานของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร หลังจากที่มีการตั้งคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรขึ้นมา คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรได้กำหนดทิศทางการทำงานโดยนำหลักทฤษฎีมาบูรณาการ โดยใช้แนวคิด “3E-Model” ซึ่งเป็นวิธีการสำคัญที่ได้พัฒนาขึ้นมาเพื่อใช้เป็นกรอบในการทำความเข้าใจและอธิบายกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งสามารถนำมาปรับประยุกต์ในสำหรับการอนุรักษ์และ

พัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมที่สำคัญ ๓ ส่วนด้วยกัน คือ

๑. กระบวนการเรียนรู้และการให้การศึกษา (E1-Education) เน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานจริงและการจัดการศึกษาที่เน้นการสื่อสารสองทาง (Two-way Communication) และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในหมู่นักวิชาการ นักจัดการ เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานภาครัฐอื่นๆที่เกี่ยวข้องและประชาชนในชุมชนท้องถิ่นเพื่อความเข้าใจร่วมกัน หมายความว่า การใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นวิธีการสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องคุณลักษณะทางวิชาการ

๒. การสร้างสรรค์และประดิษฐ์นวัตกรรมในการจัดการ (E2-Engineering) หมายถึง การคิดค้นรูปแบบวิธีวิทยา (Methodology) และเทคนิควิธีที่เหมาะสม (Appropriate Technique /Technology) ในการจัดการด้านวิชาการหรือการศึกษาวิจัย (Research) ด้านการอนุรักษ์ (Conservation) การสงวนรักษา (Preservation) และรูปแบบการพัฒนา (Development Pattern) รวมไปถึงการสร้างเงื่อนไข (Conditions) กฎเกณฑ์หรือข้อบัญญัติ (Rules) และกฎหมาย (Acts) เพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนแก่ชุมชนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับนานาชาติ

๓. การบังคับใช้กฎระเบียบ (E3-Enforcement) หมายถึงการนำเอาเงื่อนไข กฎเกณฑ์ ข้อบัญญัติ และกฎหมายที่ชุมชนและสังคมกำหนดขึ้นร่วมกันมาบังคับใช้เพื่อคุ้มครอง ป้องกัน และเอื้ออำนวยให้กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นไปอย่างราบรื่นไม่สะดุดหยุดลงกลางคัน หรือไม่ถูกละเมิดให้เสื่อมค่าหรือเสื่อมสภาพไปด้วยเหตุอันไม่สมควร

แต่เนื่องจากว่าระยะเวลาการดำเนินการของโครงการวิจัยนี้ เป็นเพียงการเริ่มต้นการดำเนินการของคณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร จึงไม่อาจจะนำเสนอข้อมูลหรือแนวทางการทำงานที่จะเกิดขึ้นของเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชรได้อย่างชัดเจน

๕. ข้อเสนอแนะ

เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร และสังคมท้องถิ่นโดยรวม สำหรับการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ คณะผู้วิจัยจึงแบ่งข้อเสนอแนะออกเป็น ๒ ส่วน คือ นำเสนอข้อเสนอแนะต่างๆ ในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง และข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

๕.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง

คณะผู้วิจัยมีความเห็นเกี่ยวกับข้อเสนอแนะในการนำผลจากการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้องเป็น ๓ ส่วน

ส่วนแรก เป็นข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายสำหรับหน่วยงานหรือการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีความจำเป็นที่หน่วยงานของรัฐที่

เกี่ยวข้องจะต้องสนับสนุนและเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณ ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และกฎหมายที่เกี่ยวข้องแก่ชาวบ้าน มีการผสมงานกับหน่วยงานหลายฝ่ายและทุกครั้งที่จัดอบรม เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นเพื่อให้รัฐมีส่วนร่วมเพื่อหาทางออกให้กับประชาชน มีการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภคต่างๆ ให้ทั่วถึง เช่น ถนนหนทาง แสงสว่าง ป้ายข้อมูล ป้ายบอกทาง การซ่อมบำรุงหรือบูรณะ เป็นต้น

ส่วนที่สอง เป็นข้อเสนอแนะสำหรับชุมชน ที่ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถานให้กับประชาชน เด็กหรือเยาวชน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยว มีการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถาน มีการจัดประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวอย่างจริงจัง จัดสภาพภูมิทัศน์รอบๆ โบราณสถานให้เหมาะสม มีการจัดทำหนังสือหรือสื่อภาพเคลื่อนไหว รวมทั้งเว็บไซต์แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวในบริเวณใกล้เคียง ผู้นำชุมชนเองต้องเป็นผู้นำในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน ให้ความรู้ชาวบ้านในการคอยสอดส่องดูแลช่วยเจ้าหน้าที่ และจัดกิจกรรมในลักษณะการท่องเที่ยวและพัฒนาโบราณสถานโดยชุมชนร่วมมือกัน

ส่วนที่สาม เป็นข้อเสนอแนะสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งควรร่วมมือและประสานงานกับ กรมศิลปากร ในการเฝ้าระวังการบุกรุกและทำลายโบราณสถาน ช่วยดูแลสภาพวัชพืชที่ปกคลุมโบราณสถานให้สะอาด เรียบร้อย และพัฒนาภูมิทัศน์ กำหนดวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานชัดเจนเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ควรดำเนินการขยายเครือข่ายในการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเพิ่มมากขึ้น และนำเครือข่ายนั้นมาร่วมมือกันในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณนำมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อมารับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการพัฒนา ส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่

๕.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ในการศึกษาวิจัยตามโครงการวิจัยเรื่อง “การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ : เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร” ซึ่งได้รับสนับสนุนการวิจัยงบประมาณปี ๒๕๕๙ จากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้สรุปแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานจากการมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งจากการสัมภาษณ์และการประชุมเชิงปฏิบัติการ และการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

คณะผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวข้องกับการนำองค์ความรู้และแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเชิงบูรณาการที่ได้ในเชิงปฏิบัติการมากยิ่งขึ้น โดยให้เข้าถึงชุมชนและกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกำลังสำคัญของสังคมท้องถิ่นต่อไป นั่นก็คือเยาวชน และควรต่อยอดการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณมาเชื่อมกับการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนรอบๆ ชุมชนโบราณในปัจจุบัน

ด้วยเหตุนี้ หากมีการศึกษาวิจัยต่อไป ควรเป็นการศึกษาวิจัยที่เห็นความสำคัญและความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการศึกษาและปลูกฝังจิตสำนึกในการตระหนักรู้เกี่ยวกับการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และการอนุรักษ์โบราณสถาน ก่อนที่โบราณสถานเหล่านี้จะถูกทำลายโดยการกระทำของประชาชนที่ปราศจากความรู้ความเข้าใจ โดยดำเนินการศึกษารวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนโบราณและโบราณสถาน เพื่อประยุกต์ใช้เสริมหลักสูตรการเรียนการสอนในสถานศึกษา สำหรับนักเรียน นักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว ได้เกิดความรู้ความเข้าใจและความภาคภูมิใจ นำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจที่ลุ่มลึกในการดูแลและอนุรักษ์โบราณสถาน แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนมรดกทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่นและประเทศชาติแบบมีส่วนร่วมให้คงอยู่สืบไป

ในขณะเดียวกัน ก็ควรมีการศึกษาวิจัยในลักษณะพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานตามชุมชนโบราณสำคัญอื่นๆ ในเขตจังหวัดกำแพงเพชรควบคู่กันไปด้วย เพราะโบราณสถานอื่นๆ ก็อยู่ในสภาพที่ถูกรุกราน ทำลายและละเลยจากประชาชนและหน่วยงานภาครัฐเช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีในเขตชุมชนโบราณเมืองกำแพงเพชร เมืองคนที เมืองเทพนคร ชุมชนโบราณบ้านแสนตอ ชุมชนโบราณบ้านพรานกระต่ายและชุมชนโบราณบ้านคลองเมือง รวมทั้งการศึกษาค้นคว้าวิจัยข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ในจังหวัดให้เกิดขึ้น เพื่อสร้างองค์ความรู้และสร้างความภาคภูมิใจสำนึกรักถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเองมากยิ่งขึ้นด้วย

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. **นำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร**. สุโขทัย: วิทยาคอมพิวเตอร้ออฟเซต, ๒๕๔๖.
- โครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **สารานุกรมสุโขทัยศึกษา (เล่ม ๑ ก-ป)**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙.
- ฉัตร ตันติวงศ์. “ร่องรอยชุมชนก่อนสมัยสุโขทัยในกำแพงเพชร: หลักฐานที่พบบริเวณเมืองไตรตรังษ์”. **ชุมทางอินโดจีน: เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปริทัศน์**. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖): ๒๕๗.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลบอล คิมทอง, ๒๕๕๒.
- พระราชวชิรเมธี และคณะ. “**รายงานการวิจัยเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร**”. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖
- ลิวิตรา พงษ์เทียน. “**การศึกษาชุมชนโบราณเมืองบางพาน ตำบลเขาศรีส อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร**”. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒.
- ๑.๒.๔ เอกสารอัดสำเนา

ภาคผนวก ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ภาคผนวก ค

**ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการ และผลที่ได้รับของโครงการ**

วัตถุประสงค์	กิจกรรมที่วางแผนไว้	กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ	ผลที่ได้รับของโครงการ
๑. เพื่อการศึกษาประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร	๑. ศึกษาสืบค้นประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ให้เป็นระบบมากกว่าที่มีอยู่	๑. ศึกษาประวัติ-ศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ได้แก่ - ลงพื้นที่ภาคสนามเก็บข้อมูลในชุมชนโบราณและโบราณสถาน และศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง - มีผู้ทรงคุณวุฒิร่วมตรวจสอบข้อมูล ผ่านการประชุมกลุ่มย่อย	๑. ทำให้ได้ข้อมูลประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร
๒. เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน	๑. ศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผ่านการสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งพระสงฆ์ ผู้นำชุมชนชาวบ้าน และส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง	๑. มีการสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งพระสงฆ์ ผู้นำชุมชนชาวบ้าน และส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ๒. มีการประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกับพระสงฆ์ ผู้นำชุมชนชาวบ้าน และส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง	๑. ทำให้ทราบแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

**ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการ และผลที่ได้รับของโครงการ (ต่อ)**

วัตถุประสงค์	กิจกรรมที่วางแผนไว้	กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ	ผลที่ได้รับของโครงการ
๓. เพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุมเมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร	๑. สัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้ง พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน และส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาแนวทางการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนา ฯ ๒. ประชุมเชิงปฏิบัติ - การร่วมกับพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิ ชาวบ้าน และส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาแนวทางการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนา ฯ	๑. มีการสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้ง พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน และส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาแนวทางการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนา ฯ ๒. มีการประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกับพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิ ชาวบ้าน และข้าราชการจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาแนวทางการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนา ฯ	๑. เกิดการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนา และ พัฒนา โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุมเมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร

ภาคผนวก ง

ตัวอย่างแบบสัมภาษณ์

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์..... อายุ.....ปี พรรษา.....
 วัด..... บ้านเลขที่..... หมู่ที่..... ตำบล.....
 อำเภอ..... จังหวัด.....
 มีความเกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณหรือโบราณสถาน.....

๑. ท่านทราบหรือไม่ว่า โบราณสถานแห่งนี้มีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ โบราณคดี การท่องเที่ยว และต่อชุมชนของท่านอย่างไร ?

.....

๒. ท่านมีความเห็นว่าโบราณสถานแห่งนี้ มีสภาพการถูกรุกล้ำ ทำลายและละเลยการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างไรบ้าง ?

.....

๓. ท่านมีส่วนเกี่ยวข้องกับการรุกล้ำ ทำลายและละเลยการอนุรักษ์และพัฒนา โบราณสถานแห่งนี้หรือไม่ อย่างไร ?

.....

๔. ท่านคิดว่าสาเหตุการรุกล้ำ ทำลายและละเลยการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานนี้ มาจากสาเหตุใดบ้าง ?

.....

๕. ท่านคิดว่าแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานแห่งนี้โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนควรเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

๖. ท่านคิดว่าแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานแห่งนี้ในเชิงนโยบายและการสนับสนุนจากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกชุมชนควรเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

๗. ท่านคิดว่าการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ควรเป็นแบบใด ?

.....

.....

.....

๘. ถ้ามีการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ท่านจะเข้าร่วมเป็นเครือข่ายหรือไม่ เพราะเหตุใด ?

.....

.....

.....

๙. ข้อมูลและความคิดเห็นเพิ่มเติมอื่นๆ

.....

.....

.....

ชื่อผู้สัมภาษณ์

.....

**ตัวอย่างแบบสำรวจโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม
เมืองไตรตรังและเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร**

ชื่อโบราณสถาน.....ที่ตั้งหมู่ที่.....
ตำบล..... อำเภอ..... จังหวัดกำแพงเพชร

๑. ประวัติและข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับโบราณสถาน

.....
.....
.....

๒. ลักษณะทางกายภาพบริเวณรอบๆ โบราณสถาน

.....
.....
.....

๓. ลักษณะทางศิลปกรรมหรือลักษณะทางพุทธศิลป์ของโบราณสถาน

.....
.....
.....

๔. สภาพความพร้อมในการพัฒนา หรือสภาพการถูกรุกล้ำ ทำลายและละเลยการอนุรักษ์และพัฒนาของโบราณสถาน

.....
.....
.....

๕. ข้อมูลเพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถาน

.....
.....
.....

ลงชื่อ ผู้บันทึกข้อมูลการสำรวจ

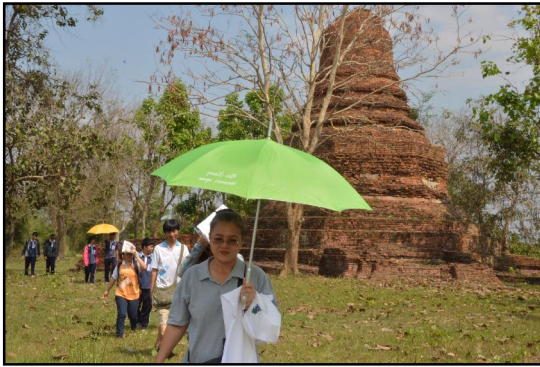
ภาคผนวก จ

รูปภาพกิจกรรมดำเนินการวิจัย

๑. ภาพบรรยากาศในการลงพื้นที่ภาคสนามสัมภาษณ์พระสงฆ์และประชาชนในเขตตำบลนครชุม ตำบลไตรตรึงษ์ ตำบลเขาคีรีส และตำบลพรานกระต่าย

๒. บรรยายภาพการสำรวจโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังษ์
เมืองบางพาน และโบราณสถานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย

๓. บรรยายภาคการประชุมกลุ่มย่อย เพื่อตรวจสอบข้อมูลประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์แล้วหาข้อสรุปร่วมกัน ในแต่ละชุมชนโบราณ

๔. การประชุมเชิงปฏิบัติการ เผยแพร่ข้อมูลประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ตลอดจนแนวทางอนุรักษ์และพัฒนา

ภาคผนวก ฉ

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย (หัวหน้าโครงการ)

ชื่อ	พระราชวรเมธี, ดร. (วีระ วรปญโญ ภูมิเมือง)
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง เลขที่ ๑๕ หมู่ที่ ๓ ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร ๖๒๐๐๐ โทรศัพท์ ๐๕๕-๗๓๘๓๕๕
ที่ทำงาน	หน่วยวิทยบริการวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัด กำแพงเพชร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ๖๒๐๐๐
ประวัติการศึกษา	พ.ศ.๒๕๓๓ เปรียญธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียนวัดราชบูรณะ พ.ศ.๒๕๓๔ ศึกษาศาสตรบัณฑิต (ประถมศึกษา) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ.๒๕๓๖ พุทธศาสตรบัณฑิต (ศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) มหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ.๒๕๕๒ ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต (การบริหารการศึกษา) มหาวิทยาลัยนเรศวร
ผลงานวิจัยที่ผ่านมา	พ.ศ.๒๕๕๒ วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต เรื่อง อนาคตศึกษามหาวิทยาลัยสงฆ์ไทย พ.ศ.๒๕๕๖ งานวิจัยเรื่อง การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร พ.ศ.๒๕๕๗ งานวิจัยเรื่อง การพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร

ประวัติย่อผู้วิจัย (ผู้ร่วมวิจัย)

ชื่อ	พระเมธีวชิรภูษิต (จำเนียร จิรวโส ผลาวงค์)
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง เลขที่ ๑๕ หมู่ที่ ๓ ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร ๖๒๐๐๐ โทรศัพท์ ๐๕๕-๗๓๘๓๕๕
ที่ทำงาน	หน่วยวิทยบริการวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัด กำแพงเพชร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ๖๒๐๐๐

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ.๒๕๓๕ เปรียญธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียนวัดนิมมานรดี
พ.ศ.๒๕๓๘ ศึกษาศาสตรบัณฑิต (บริหารการศึกษา) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
พ.ศ.๒๕๔๔ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาตะวันออก) มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผลงานวิจัยที่ผ่านมา

- พ.ศ.๒๕๔๔ สารนิพนธ์มหาบัณฑิต เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรี
ในแสนทรนันทะ

ประวัติย่อผู้วิจัย (ผู้ร่วมวิจัย)

ชื่อ พระครูโกศลวชิรกิจ (โกศล วิโตรโค โทนาดี)
 ที่อยู่ปัจจุบัน วัดประดู่ลาย บ้านประดู่ลาย ตำบลประดู่ลาย
 อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร ๖๒๐๐๐
 ที่ทำงาน หน่วยวิทยบริการวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัด
 กำแพงเพชร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอเมือง
 จังหวัดกำแพงเพชร ๖๒๐๐๐

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.๒๕๔๖ พุทธศาสตรบัณฑิต (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-
 ราชวิทยาลัย
 พ.ศ.๒๕๕๐ รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต (รัฐประศาสนศาสตร์) มหาวิทยาลัย
 ภาคกลาง

ผลงานวิจัยที่ผ่านมา

พ.ศ.๒๕๕๐ วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต เรื่อง ประสิทธิภาพการบริหารงานของ
 พระสังฆาธิการ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร

ประวัติย่อผู้วิจัย (ผู้ร่วมวิจัย)

ชื่อ นายธีระวัฒน์ แสนคำ
 ที่ทำงาน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย เลขที่ ๑๑๙
 หมู่ที่ ๕ บ้านท่าบุง ตำบลศรีสองรัก อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย
 ๔๒๑๐๐

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.๒๕๕๒ ศิลปศาสตรบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยนเรศวร
 พ.ศ.๒๕๕๓ บริหารธุรกิจบัณฑิต (การท่องเที่ยว) มหาวิทยาลัยนเรศวร
 พ.ศ.๒๕๕๕ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผลงานวิจัยที่ผ่านมา

พ.ศ.๒๕๕๔ งานวิจัยเรื่อง เมืองบางช้าง : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์พุทธศตวรรษ
 ที่ ๑๘ - พ.ศ.๒๓๑๘
 พ.ศ.๒๕๕๔ วิทยานิพนธ์เรื่อง เมืองพิษณุโลก : ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมือง
 ใหญ่ภายใต้โครงสร้างอำนาจรัฐแบบจารีต
 พ.ศ.๒๕๕๕ งานวิจัยเรื่อง พระแท่นศิลาอาสน์ ปูนียสถานศักดิ์สิทธิ์แห่งหัวเมือง-
 ฝ่ายเหนือ
 พ.ศ.๒๕๕๖ งานวิจัยเรื่อง เมืองเพชรบูรณ์และเมืองหล่มสักกับศึกเจ้าอนุวงศ์
 พ.ศ.๒๕๕๖ งานวิจัยเรื่อง การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม
 อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร
 พ.ศ.๒๕๕๖ งานวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์ พัฒนาการและสถาปัตยกรรม
 องค์พระบรมธาตุนครชุม วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง
 อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร
 พ.ศ.๒๕๕๗ งานวิจัยเรื่อง การพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม
 อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร
 พ.ศ.๒๕๕๘ งานวิจัยเรื่อง พระบรมธาตุทุ่งยั้ง : การศึกษาประวัติศาสตร์ พัฒนาการ
 และสถาปัตยกรรมองค์พระบรมธาตุทุ่งยั้ง วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง อำเภอ
 ลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

ภาคผนวก ข

แบบสรุปโครงการวิจัย

สัญญาเลขที่	MCU RS 610759141
ชื่อโครงการ	การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ : เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร
หัวหน้าโครงการ	พระราชวรชิริเมธี, ดร., พระเมธีวรชิริภูษิต, พระครูโกศลวชิรกิจ, นายธีระวัฒน์ แสนคำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ โทรศัพท์ ๐๕๕-๗๓๘๓๕๕ โทรสาร ๐๕๕-๗๓๘๓๕๓ E-mail: rjvmt@hotmail.com
ความเป็นมาและความสำคัญ	การวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณ : เมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร เกิดจากการศึกษาโดยภาพรวมด้านการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีความสำคัญจังหวัดหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย นอกเหนือจากชุมชนโบราณเมืองกำแพงเพชรซึ่งเป็นชุมชนโบราณขนาดใหญ่ที่มีการตั้งอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรในการดูแลรับผิดชอบและศึกษาข้อมูลต่างๆ แล้ว ยังมีเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานเป็นชุมชนสำคัญ แม้ว่าประเทศไทยจะมีพระราชบัญญัติโบราณวัตถุโบราณสถาน มาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๐๔ มีอนุสัญญาระหว่างประเทศ และทำสัญญากับบางประเทศเพื่อป้องกันการนำเข้า-ส่งออกโบราณวัตถุที่ผิดกฎหมาย แต่กระนั้นก็ยังมีการซื้อขายโบราณวัตถุอันเป็นสมบัติของชาติกันอย่างกว้างขวาง มิได้เกรงกลัวอาญาของกฎหมายเลยวิธีเดียวที่อาจช่วยแก้ปัญหานี้ได้คือ กระตุ้นจิตสำนึกของคนให้มีความรู้สึกรักผิดชอบที่จะร่วมแรงร่วมใจอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุของประเทศให้เป็นสมบัติวัฒนธรรมของบ้านเมืองมิใช่เป็นสมบัติส่วนตัว ทังนี้จะต้องรีบกระทำนับตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เพราะพຽນนี้ก็อาจสายไปเสียแล้ว นอกจากนี้ ในการศึกษาวิจัยตามโครงการวิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร” ซึ่งได้รับสนับสนุนการวิจัยงบประมาณปี ๒๕๕๖ จากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ยังพบข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยต่อไปว่า ควรมีการศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ในพื้นที่จังหวัดกำแพงเพชร ที่นอกเหนือจากแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลนครชุมด้วย เพราะแหล่งโบราณคดีถือเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้สำคัญด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดีและพุทธศิลป์

ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงเล็งเห็นความสำคัญและความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการศึกษาและปลูกฝังจิตสำนึกในการตระหนักรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลนครชุม ก่อนที่แหล่งโบราณคดีเหล่านี้จะถูกทำลายโดยการกระทำของประชาชนที่ปราศจากความรู้ความเข้าใจ โดยดำเนินการศึกษารวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดี เพื่อประยุกต์ใช้เสริมหลักสูตรการเรียนการสอนในสถานศึกษา สำหรับนักเรียน นักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว ได้เกิดความรู้ความเข้าใจและความภาคภูมิใจ นำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจที่ลุ่มลึกในการดูแลและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนมรดกทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่นและประเทศชาติแบบมีส่วนร่วมให้คงอยู่สืบไป
วัตถุประสงค์โครงการ ๑. เพื่อการศึกษาประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์ในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ๒. เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ๓. เพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร
ผลการวิจัย ๑. ชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ร่วมสมัยกัน มีความรุ่งเรืองสูงสุดในสมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐) จึงทำให้ลักษณะพุทธศิลป์ส่วนใหญ่ในชุมชนโบราณเป็นศิลปะสุโขทัย โดยในชุมชนโบราณเมืองนครชุมพบโบราณสถานสำคัญ ๙ แห่ง ชุมชนโบราณเมืองไตรตรังซ์พบโบราณสถานสำคัญ ๓ แห่ง และชุมชนโบราณเมืองบางพานพบโบราณสถานสำคัญ ๑ แห่ง โบราณสถานส่วนใหญ่ที่พบเป็นเจดีย์ประธานฐานวิหาร ฐานมณฑปและฐานเจดีย์ราย ๒. โบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานส่วนหนึ่งต้องเผชิญกับสภาพปัญหาการรुकล้ำ ทำลายและละเลยการอนุรักษ์ ทำให้อยู่ในสภาพชำรุด ทรุดโทรม รกร้าง เสื่อมโทรมและเสี่ยงต่อการพังทลาย จากการศึกษาพบว่าแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์ และเมืองบางพาน ควรเป็นการร่วมมือกันของทุกภาคส่วนโดยเฉพาะการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาในระดับนโยบาย แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานโดยประชาชน และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ๓. ผลการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ทำให้เกิดกระบวนการทำงานเพื่อสร้าง

เครือข่ายเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการประสานงานผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ขั้นตอนการประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ขั้นตอนการคัดเลือกคณะทำงานเครือข่าย ขั้นตอนกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่าย คณะทำงานเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งประกอบไปด้วยตัวแทนจากทุกภาคส่วนได้ร่วมกัน กำหนดทิศทางการทำงานโดยนำแนวคิด “3E-Model” มาปรับประยุกต์ใช้สำหรับการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานอย่างจริงจังและยั่งยืนต่อไป

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สามารถนำชุดความรู้เกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ของโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานไปใช้ในการเรียนการสอนในรายวิชาพุทธศิลป์และการอนุรักษ์และจัดการพุทธศิลป์ได้ ตลอดจนทั้งสามารถนำมาใช้พัฒนานิสิตให้มีความรู้และทักษะในการศึกษาวิจัยและการพัฒนาวัดหรือศาสนสถานภายในท้องถิ่นที่เป็นแหล่งเรียนรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ได้

๒. ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สามารถนำผลงานวิจัยไปใช้เพื่อปรับปรุงสถานที่โบราณสถานทางกายภาพและมีการกำหนดมาตรการเพื่อป้องกันผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมที่จะเกิดกับโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานได้

๓. สถานศึกษาที่อยู่ในเขตจังหวัดกำแพงเพชร สามารถประยุกต์ใช้องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน ในการเสริมหลักสูตรการเรียนรู้ของเยาวชนในสถานศึกษาได้

๔. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักศิลปากรที่ ๙ สุโขทัย สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร องค์การบริหารส่วนจังหวัดกำแพงเพชร หน่วยงานราชการอื่นๆ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง สามารถนำไปใช้เป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและให้ข้อเสนอแนะต่อการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพานในระยะยาวได้

การประชาสัมพันธ์

มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานในชุมชนโบราณเมืองนครชุม เมืองไตรตรังซ์และเมืองบางพาน จังหวัดกำแพงเพชร ณ วัดพระบรมธาตุ พระอารามหลวง อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร